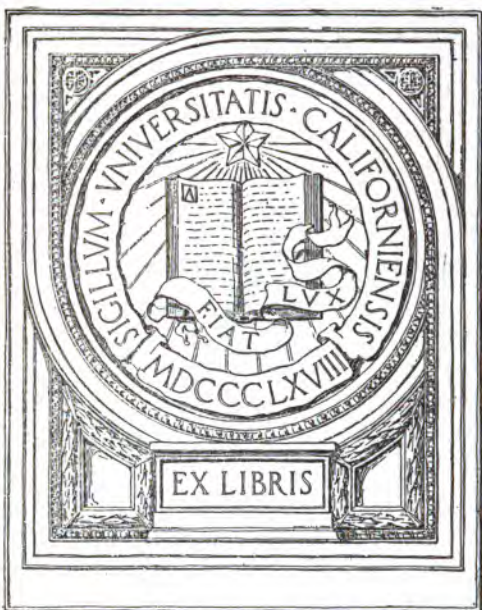

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

HET EILAND TIMOR.

HET EILAND TIMOR.

DOOR

P. J. VETH,

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

(OVERGEDRUKT UIT "DE GIDS," NIEUWE SERIE, ACHTSTE JAARGANG.)

1855.

Carpentier

HET EILAND TIMOR.

Oostwaarts van Java tot aan het land der Papoe's strekt zich een lange keten van eilanden uit, waarvan Bali, Lombok, Sumbawa, Flores en Timor de voornaamste schakels vormen, terwijl hij verder oostwaarts slechts door groepen van kleinere eilanden wordt voortgezet. De vijf genoemde grootere met hunne onderhoorigheden worden somtijds "de kleine Sunda-eilanden" geheeten, — een naam, die ons echter niet moet verleiden tot het denkbeeld, als waren deze eilanden van gering gewigt of onbeduidenden omvang. De vlakke inhoud van Timor alleen, dat trouwens het grootste van allen is, wordt op 418 geographische mijlen geschat, eene uitgestrektheid, welke ongeveer die van ons geheele Vaderland, met uitzondering der provinciën Zeeland, Noord-Braband en Limburg, evenaart [1].

Het toezigt op Bali en Lombok, voor zooverre deze eilanden tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in betrekking staan, is opgedragen aan den Adsistent-Resident van Java's oosthoek, Banjoewangi; Sumbawa wordt gerekend tot het Gouvernement der Molukken; maar de Nederlandsche bezittingen op Timor, Flores en de kleinere eilanden in den omtrek, vormen eene afzonderlijke residentie, welker bestuur te Koepang op Timor zijnen zetel heeft. In deze groep van eilanden, intusschen, heeft het Neder-

[1] Deze opgave schijnt te laag, indien het Nederlandsch gedeelte van Timor alleen teregt door den Heer Melvill van Carnbée op 352 vierk. mijlen geschat is. Er zouden dan slechts 66 mijlen voor het Portugeesch gedeelte overschieten, en dit komt mij te gering voor, ook indien de Heer Melvill alle gedeelten des eilands, welker bezit de beide Gouvernementen nog onlangs elkander betwistten, bij het Nederlandsch gedeelte gerekend heeft.

landsch gezag sedert eeuwen een mededingster in eene andere Europesche mogendheid, eenmaal zijne meest geduchte vijandin in deze wateren, thans zoo verzwakt, zoo onbeduidend geworden, dat zij zich zelfs met Nederland niet zou kunnen meten, indien geen magtiger bondgenoot de beschermende hand over haar uitstrekte. Van alle vroegere bezittingen van Portugal in den Indischen Archipel zijn thans eenige weinig beteekenende nederzettingen op Timor en Flores, en de hulde door eenige vorsten van deze en de omliggende eilanden, door het voeren zijner vlag, aan zijn oppergezag gebragt, de eenige overblijfselen; en zelfs hier is den Portugezen geen rust gelaten door hunne vijanden; zelfs hier werd het hun nimmer vergund hunnen invloed onbelemmerd uit te breiden en hun gezag op hechte grondslagen te vestigen. Lang nadat de krijg tusschen de mededingers om het oppergezag in de Indische wateren had uitgewoed, bleef hier de gedeelde heerschappij de oorzaak van aanhoudende twisten, gevoelige botsingen en soms het vergieten van stroomen bloeds; en zoo door beiden even weinig voor de kennis, de beschaving, de exploitatie van de rijkdommen dezer eilanden gedaan werd, hunne onderlinge geschillen waren daarvan welligt de voornaamste oorzaak. Die geschillen hebben tot op onze dagen voortgeduurd, en eerst zeer onlangs is daaraan een einde gemaakt door een traktaat, voorloopig reeds vastgesteld en geteekend, maar voor zijne ratificatie nog wachtend op de goedkeuring van de beide Kamers onzer Vertegenwoordiging, aan welke het te dien einde is voorgelegd. Bij dit traktaat worden, zoo wij afzien van den niet geheel onberispelijken vorm, alle punten van geschil op eene, zoo het mij voorkomt, voor beide partijen aannemelijke en billijke wijze geregeld; en ofschoon de overeenkomst niet is uitgevallen, gelijk zij door Nederland werd gewenscht, dat gaarne, tegen eenige geldelijke opoffering, den geheelen afstand der regten en bezittingen van Portugal had bedongen, het schijnt mij niet twijfelachtig, of er zal daaruit eene belangrijke verbetering in den toestand dezer gewesten geboren worden; en er bestaat bij mij naauwelijks eenige onzekerheid, of het traktaat zal met groote meerderheid worden goedgekeurd. Het is intusschen te hopen, dat dit niet de eenige stap blijve om tot eene ernstige verbetering onzer betrekkingen met Timor te geraken; dat welhaast regering en natie de han-

den zullen ineen slaan, om door krachtige pogingen aan Timor dat gewigt en dien rang te verzekeren, waarop zijne ligging en zijne hulpbronnen het aanspraak geven. Het is thans de tijd, om de blikken der natie naar dat eiland te rigten, en te zorgen dat zich eene krachtige en wel gegronde meening vorme, omtrent hetgeen onzer regering hier thans verder zal te doen staan. Daartoe wil ik, zooveel mijne geringe kennis en de grenzen van dit Tijdschrift veroorloven, door eene vlugtige schets van Timor, zijne bevolking, zijne geschiedenis en zijn belang voor handel en nijverheid, trachten bij te dragen. Ofschoon het nu mijn voornemen is, ten einde de aandacht zoo min mogelijk te verdeelen en te vermoeijen, mij schier geheel tot het groote eiland te bepalen, moet ik toch een enkel woord over de overige deelen der residentie Timor laten voorafgaan, deels om den lezer te beter te orienteren, deels om reeds dadelijk eenige daartoe betrekkelijke bepalingen van het traktaat, welks doel en strekking ik vooral wensch in het licht te stellen, zooveel noodig is op te helderen.

I.

Tot de eilanden, over welke het gezag van de Nederlandsche en Portugesche autoriteiten op Timor zich uitstrekt, behoort in de eerste plaats de keten van kleinere eilanden, die Timors Noordkust omzoomt. Daar het schoone, maar verwaarloosde Wetter, ofschoon geographisch welligt beter tot de groep van Timor gerekend, echter door de Nederlandsch-Indische regering, met de overige zoogenaamde Zuid-wester-eilanden, administratief onder het beheer van den Gouverneur der Molukken is gesteld, begint de reeks der onderhoorigheden van Timor ten Oosten met Poelo-Kambing of het Geiten-eiland, tegenover Dilly, de Portugesche hoofdplaats op Timor, gelegen. Het is bewoond door een nog zeer woest volk, dat alleen in geitenvellen gekleed gaat, en aan een der Radja's van Timor, die de Portugesche suprematie erkennen, cijnsbaar is. Dit, gevoegd bij de ligging, die het tot den sleutel van Dilly maakt, is waarschijn-

lijk de reden, waarom de Portugesche regering geweigerd heeft, dit eiland in den afstand van al de overige dezer reeks te begrijpen. Op Poelo-Kambing volgt een veel grooter eiland, bekend onder de namen van Allor en Ombaai, en de keten wordt westwaarts voortgezet in Pantar, Lomblem en Solor met Adonare. Op dezen voerden tot nu toe sommige hoofden de Portugesche, andere de Nederlandsche vlag; door het traktaat zullen zij allen in het uitsluitend en onbetwist bezit van Nederland komen. Hoe zeer dit in het belang van rust en orde is, kan uit de gebeurtenissen van 1848 blijken, toen een inlandsch vorst van het Portugeesch gebied van Timor zich gewapenderhand mengde in geschillen tusschen Nederlandsche onderdanen op Pantar en Ombaai, hetgeen aanleiding gaf tot warme vertoogen, die voor eene ernstige botsing tusschen de autoriteiten der beide natiën deden vreezen.

Hetzelfde geldt van het groote eiland Flores of Endeh, alleen op eene oppervlakte van 300 vierkante mijlen geschat. Op dit eiland, dat zich ten Westen aan Solor sluit, hebben zich voormaals de Portugezen gevestigd in het landschap Larentoeka op den oosthoek, en de bevolking bestaat er nog grootendeels uit hunne afstammelingen, die zich duidelijk van de inlanders onderscheiden en wegens hunne donkere kleur den naam van "zwarte Portugezen" dragen. Dientengevolge voerde Larentoeka tot zeer onlangs de Portugesche vlag, en werd, ofschoon onder zijn eigen Radja staande, eenigermate als eene onderhoorigheid van Portugal aangemerkt. Maar in weêrwil daarvan was Larentoeka, zoowel als Endeh op de Zuidkust, dat soms aan het geheele eiland zijn naam geeft, voor eenige jaren als eene schuilplaats der zeeroovers en een zetel van den afschuwelijken, met de rooverij gepaard gaanden menschenhandel bekend. In 1836 werd onze post te Atapoepoe op Timor door de roovers van Larentoeka en Endeh afgeloopen, en in 1838 kreeg kapitein Paling, kommandant van Z. M. korvet Boreas, last, om met zijn vaartuig naar Koepang te stevenen, en, in overleg met den Resident aldaar, onderzoek te doen naar de rooverijen in deze wateren gepleegd, met magtiging om de negeriën, die den roovers tot schuil- of uitrusting-plaatsen strekten, zoowel als alle roovervaartuigen, die hij ontmoeten mogt, te verbranden en te vernielen. De gezagvoerder knoopte eerst schriftelijke onderhandelingen

aan met den Gouverneur van Dilly; maar toen deze tot niets leidden, vertrok hij met den Resident bij zich aan boord, en versterkt door de koloniale oorlogsbrik Siva, alsmede twee kruispraauwen en eenige hulpvaartuigen van Solor, en vertoonde zich weldra voor de kampong Larentoeka, die aan den voet van een aanzienlijken berg, Illemandiri of Piek van Larentoeka geheeten, gelegen is. Hij vond er eene inlandsche benting of fortje opgeworpen, en eene Portugesche vlag van het strand waaijende, doch de Radja was met zijne praauwen afwezig. Onder bedekking van het vuur der kruispraauwen, liet hij eene landing doen, waarop de kampong op verschillende plaatsen in brand gestoken, de benting gedemonteerd en een metalen draaibas als buit medegevoerd werd. Eene dergelijke tuchtiging viel vervolgens ook aan Endeh ten deel en droeg de meest gewenschte vruchten, daar de hoofden zich weldra geheel aan de eischen van het Gouvernement onderwierpen. Zij boden aan, eene compagnie soldaten aan het Gouvernement te leveren, en vroegen de vestiging van een posthouder te Endeh, gelijk ten tijde der voormalige Oost-Indische Compagnie. De Resident Gronovius werd gemagtigd deze beide voorstellen aan te nemen en sloot een contract met de hoofden van Endeh, dat door de Hooge Regering den 5den September 1839 werd goedgekeurd. De verbranding van Larentoeka gaf echter aanleiding tot een protest der Portugesche autoriteiten, maar de raadpleging der op Timor aanwezige oorkonden heeft niet tot klaarheid kunnen brengen, of Portugal inderdaad eenig regt van bezit op dat gewest kon doen gelden. Dit verhinderde echter niet, dat in 1844 de nieuw aangekomen Gouverneur van Dilly, Juliano Jose da Silva, om aan deze aanspraken meer kracht bij te zetten, Larentoeka op nieuw liet bezetten [1].

Uit deze aanspraken werd voor het Nederlandsch Gouvernement eene treurige belemmering geboren in zijne pogingen tot wering van zeeroof en slavenhandel, en wij heb-

---

[1] Ik heb hier, behalve de "Mémoire sur la piraterie" van den Heer Cornets de Groot, gelegenheid gehad gebruik te maken van eenige uittreksels uit het Journaal van de Boreas, waarvan mij op de verpligtendste wijze inzage is verleend door den Heer Baars, toenmaals eersten officier aan boord van dien bodem, en van eenige losse aanteekeningen in HS., mij welwillend ten gebruike aangeboden door den Heer C. W. M. van de Velde. Over de betrekkingen der O. I. Compagnie op Flores, zie S. Muller, "Bijdragen tot de kennis van Timor," bl. 149.

ben dus alle reden om ons te verblijden over de bepaling van het traktaat, waarbij thans Larentoeka aan het Nederlandsch Gouvernement is afgestaan. Voorloopig is reeds deze plaats met het fortje en het daarbij behoorend materiëel aan de Nederlandsche autoriteiten overgegeven, en daarentegen op de som van *f* 200,000, die de Nederlandsche regering tot compensatie voor het afgestane grondgebied aan de Portugesche moet voldoen, eene som van *f* 80,000 betaald, die, in geval de overeenkomst niet mogt worden goedgekeurd, tegen teruggave van het fort weder zal worden uitgekeerd. En zoo is dan nu bij voorraad reeds het groote eiland Flores, waar wij tot dusverre slechts een klein établissement te Potta aan de Noordkust bezaten, terwijl ons de binnenlanden nog schier geheel onbekend zijn, een onbetwist veld geworden voor de Nederlandsche werkzaamheid. De uitkomst zal moeten leeren, of, gelijk ik vurig wensch, de belangstelling in dat eiland hierdoor zal aanwakkeren, en eindelijk ook eens daarheen eene behoorlijk uitgeruste zending zal vertrekken, om de regering met de gesteldheid en hulpmiddelen van een gewest, grooter dan ons halve Vaderland, bekend te maken. Dit is te meer te hopen, ja voor de nationale eer noodzakelijk, sedert het uit de berigten van den Heer Freyss te Makasser, wien wij de nieuwste en beste mededeelingen aangaande Flores verpligt zijn, gebleken is, dat de inwoners op gruwzame wijze verdrukt worden door de Stedehouders van den Sultan van Bima, die het gezag over een groot deel van dit eiland uitoefenen, met geen ander doel, dan om zijnen handel te monopoliseren en der bevolking hare voortbrengselen als schatting of tegen zeer geringe betaling af te persen.

Ten Zuiden van Flores, eenigzins westwaarts, ligt een ander aanzienlijk eiland, bekend onder de namen Tjumba, Sumba of Sandelhout-eiland, en geschat op eene oppervlakte van ruim 250 vierkante mijlen. Het hoofdvoortbrengsel van dit gewest zijn paarden, die in aanzienlijke hoeveelheid worden uitgevoerd. Welke andere schatten het in zijnen schoot besluit, is voor als nog niet te bepalen, daar onze kennis van dit eiland, schier alleen berustende op eenige gedrukte uittreksels uit de rapporten van de Heeren Kruseman en Sluyter, nog uiterst oppervlakkig is [1]. Oostwaarts van Tjumba

[1] De Heer Sluyter werd in 1845 derwaarts gezonden, om een contract te

ligt Savoe en nog verder Rotti met de kleinere eilanden Dauw, Lando en Samauw, die zich om Timors Zuid-westpunt groeperen, en die slechts door de zeeëngten Straat Rotti en Straat Samauw van het hoofdeiland gescheiden zijn.

De geheele residentie Timor wordt door den Heer Melvill van Carnbée geschat op eene oppervlakte van 1042 vierkante mijlen, d. i. weinig minder dan de dubbele uitgestrektheid van ons rijk in Europa. Hij heeft echter daarbij, onbekommerd om de aanspraken van Portugal, Flores en de noordelijke eilanden geheel bij het Nederlandsch gebied gerekend. De gezamenlijke bevolking dezer uitgebreide gewesten, echter, stelt hij niet hooger dan ruim een millioen, van welk cijfer dan nog een betrekkelijk aanzienlijk gedeelte aan de kleinere eilanden Savoe, Rotti en Solor met Adonare toekomt, welker bewoners over het geheel in trap van beschaving aanmerkelijk boven die der groote eilanden Timor, Flores en Tjumba verheven zijn.

Deze weinige trekken moeten voor eene algemeene schets der residentie Timor volstaan; van nu af zullen wij ons geheel tot het hoofdeiland bepalen.

---

sluiten met de Radja's van dit eiland, 't welk bij besluit van 27 Julij werd goedgekeurd. Zie hier eene beknopte aanwijzing der bepalingen van dat contract. Art. 1. Ter zijde stelling van 't contract in 1756 met de O. I. Comp. aangegaan, behalve voor zoo ver het als grondslag dient voor de erkenning onzer soevereiniteit. 2. De genoemde vorsten erkennen het oppergezag van het Ned. Gouv. 3. Verbinden zich tot gehoorzaamheid aan den Resident van Timor. 4. De aanstelling van nieuwe Radja's zal door 't Gouv. worden goedgekeurd, en zij zullen telkens den eed afleggen bij den Resident van Timor. 5. Belofte van vrede en vriendschap met het Gouv. en onderling. 6. Verbindtenis tot levering van werkvolk en materialen, zoo het Gouv. zich op Sumba vestigen wil. 7. De vorsten zullen geen brieven of zendelingen ontvangen van of zenden aan vreemde natiën. 8. Zij zullen geene Europeanen ter vestiging toelaten, zelfs geen Nederlanders anders dan met schriftelijk consent van den Res. van Timor; handelaars mogen echter niet worden afgewezen. 9. Het Gouv. verbindt zich om de Radja's te beschermen. 10. Zeerooverij en heulen met de roovers zal op alle wijzen gekeerd worden. 11. De Radja's zullen den handel, speciaal met Nederlanders, beschermen. 12. 't Gouv. erlangt de vrijheid om in- en uitgaande regten te heffen. 13. De Radja's verbinden zich om hulp te verleenen aan alle strandende schepen, zonder daarop aanspraak te maken, en met kennisgeving aan den Resident, die hun een regtmatig aandeel zal geven. 14. De Radja's zullen werkvolk voor den houtkap leveren. 15. Zij mogen in hun rijk en op hunne schepen de Nederlandsche vlag voeren. 16. Het contract moet door den Gouv. Gen. worden goedgekeurd.

II.

Het noord-oostelijk gedeelte van Timor, dat, ook na het traktaat, in het bezit blijft der Portugezen, reikt met zijn verst uitstekende punt tot 8° 16′ Z. B., en ligt nagenoeg in ééne lijn met Flores, Solor, Lomblem, Pantar en Ombaai; doch op den parallel over den noord-oostelijken uithoek getrokken, staat de lengteas van het eiland met eene helling, die daarmede een hoek vormt van ongeveer 50 graden. Dientengevolge reikt de Zuid-westpunt van Timor, Tandjong Oisina geheeten, tot 10° 25′ Z. B., d. i. ruim 1½ graad zuidelijker dan de zuidelijkste punt van Java. Van al de groote eilanden van den Archipel ligt dus Timor het naast bij Nieuw-Holland, van welks Noord-westkust het nog slechts door eene straat, ter breedte van 65 geographische mijlen, gescheiden is. De naastbij zijnde handelsplaats op dat eiland is Port Essington, in de Britsche kolonie Victoria; doch de uitzigten van dat kwijnend établissement schijnen niet zoo gunstig te zijn, dat daarvan vooreerst een belangrijke invloed op de toekomst van Timor is te wachten. Nogtans mag de nabijheid van het vijfde werelddeel, dat zulk eene grootsche toekomst te gemoet gaat, bij de beoordeeling van het gewigt van Timor niet buiten aanmerking blijven; doch ik zal de breedere ontwikkeling hiervan tot een ander deel van dit opstel besparen.

Mogten wij sommige berigten gelooven, dan biedt de natuur op het eiland Timor slechts weinig aantrekkelijks aan; zij beschrijven het klimaat als ongezond., den grond als dor en onvruchtbaar, de voortbrengselen als onbeduidend; zij oordeelen het eiland voor weinig ontwikkeling vatbaar en achten het waarschijnlijk, dat het steeds een lastpost zal blijven; zij meenen dat de bezetting van Timor alleen om politieke redenen van belang is, dewijl het als een vooruitgeschoven post en natuurlijke sleutel van den Archipel naar de zijde van Australië te beschouwen is. Tegenover dit somber gekleurd tafereel staan de schitterende verwen, waarmede anderen de schoonheid, de vruchtbaarheid, den rijkdom van dit eiland afmalen. Voor hem, die het voorregt niet geniet, op grond van eigen aanschouwing over de Indische gewesten te kunnen spreken, is het moeijelijk eene

keuze te doen tusschen zoo strijdige getuigenissen. Het schijnt echter niet onmogelijk eenigermate den invloed te berekenen, dien de omstandigheden op de gemoedsstemming, en daardoor op het oordeel, van verschillende getuigen hebben geoefend, en door het ter zijde stellen van wat daardoor wankleurigs en verwrongens in hunne tafereelen van dit eiland is ingeslopen, althans bij benadering tot eene juiste voorstelling te geraken. Sommige reizigers, die na een langwijligen zeetogt of na een bezoek op de schrale en dorre kusten van Nieuw-Holland in het gunstige jaargetijde Timor bezochten, hebben zich door zijn betrekkelijk vriendelijken aanblik laten misleiden, om het af te schilderen als een paradijs vol weelde. Anderen daarentegen, die, gewoon aan de lagchende velden van het altijd groene Java, Timor van daaruit bezochten gedurende de verzengende hitte van den Oost-moeson, wanneer het eene dorheid vertoont, die den Europeschen winter voor den geest roept, — of wier kennismaking met dit eiland zich bepaalde tot de ongevallige omstreken van Koepang, die den beschouwer slechts naakte rotsklompen en eenig kreupelhout, en schier nimmer een hoogen, lommerrijken boom aanbieden, moesten even noodwendig een ongunstige meening omtrent dit eiland opvatten. Het verslag van het bezoek door de leden der natuurkundige Commissie in 1828 aan Timor gebragt, en door den Heer Salomon Muller in het licht gegeven, heeft waarschijnlijk meer dan eenig ander berigt bijgedragen om Timor in een slecht daglicht te stellen. Maar ofschoon die reizigers lang genoeg op Timor vertoefden, en diep genoeg in de binnenlanden doordrongen, om ook de gunstiger keerzijde te leeren kennen, hun togt was eene aaneenschakeling van rampen en teleurstellingen, die niet missen konden over alles een somber floers te verspreiden, maar het daarom ook te noodzakelijker maken, dat wij ons niet uitsluitend op hunne uitspraken verlaten. Het is derhalve zeer te betreuren, dat de berigten over Timor, die in het zooveel gelezen werk van den Heer Temminck worden aangetroffen, schier uitsluitend op de eenzijdige mededeelingen dier ontstemde reizigers berusten, en een vooroordeel in de hand werken, dat ik zal trachten door eene onpartijdige waardering der voor- en nadeelen van Timor te doen wijken.

Het is inderdaad geenszins te loochenen, dat de gesteldheid van lucht en grond op Timor veel eigenaardigs heeft

en vooral in de westelijke of Nederlandsche helft zich aanmerkelijk van het algemeen karakter van den Indischen Archipel verwijdert en daarentegen eene opmerkelijke toenadering tot het karakter van Nieuw-Holland vertoont. Men onderscheidt wel is waar ook hier, gelijk op Java, Sumatra en Borneo, twee jaargetijden, die zich door soortgelijke verschijnselen als op de genoemde eilanden kenmerken; maar het verschil tusschen deze beide, door droogte en vochtigheid aan elkander overgestelde saizoenen, is op Timor veel meer in het oog loopend. Gedurende den Oost-moeson, die van Mei tot October duurt, valt op Timor soms maanden achtereen geen droppel verfrisschende regen; vooral langs de lage kusten vertoont zich de aarde als verzengd en het gras is daar somtijds zoo rood en dor, dat de inwoners genoodzaakt zijn hunne paarden en vee naar de milder bedeelde valleijen der binnenlanden te vervoeren. De wanden der bergen zijn in die maanden schier ontbloot van groen; er heeft een stilstand plaats in de ontwikkeling van het plantenrijk en zelfs verliezen vele boomen hun gebladerte. Inzonderheid staan de talrijke kajoe-poetih-bosschen met hunne witte stammen schier geheel bladerloos, terwijl enkele groen blijvende boomen of struiken daartusschen scherp er bij afsteken; en dit geeft dan vooral eene zonderlinge vertooning, wanneer, gelijk dikwijls gebeurt, van twee nabij elkander liggende bergen de eene met verdorde, de andere met altijd groene boomen bewassen is. Vele bergrivieren, die in den West-moeson tot wilde en bruisende stroomen aanzwellen, zijn nu geheel of bijna geheel uitgedroogd. De middagzon verspreidt eene ondragelijke warmte, terwijl de thermometer in de schaduw tot 94° of 96° en in de zon tot 125° Fahrenheit stijgt en de stad Koepang vooral biedt, door de nadeelen harer ligging, in hare lage woningen verpeste verblijven aan den vreemdeling, die niet geleerd heeft de bezwaren van het klimaat te verduren. De Timorees haakt met vurig verlangen naar de maand November, die hem verkwikking belooft aan te brengen; de eerste donkere wolk, die zich aan den hemel vertoont, aanbidt hij als eene reddende Godheid, en muzijk en dans begroeten de eerste verfrisschende droppels. Doch niet zelden drijven de pas doorkomende westewinden als den spot met zijne hoop en jagen de waterzwangere wolken over het smachtende eiland henen, om elders hare lafenis uit te storten.

Doch zoo treurig, met uitzondering eeniger weinige altijd bewaterde valleijen, in het algemeen in dit jaargetijde de aanblik des eilands is, zoo treffend en snel is de verandering, die zich na een weinig regens begint te vertoonen. Het gelaat des aardrijks wordt als met een tooverstaf veranderd. Een heerlijk donkergroen grastapijt bedekt na weinige dagen den bodem; de velden tooijen zich in ongelooflijk korten tijd met bloemen en vruchten en de kale bergen met geurige kruiden. De groeikracht, slechts door de brandende zonnestralen teruggehouden, werkt schier wonderen om de geleden schade te herstellen, en de bodem is te milder, naarmate hij zijne gunsten langer geweigerd heeft [1]. Maar ook de dieren verheugen zich in deze vernieuwde schepping, en het verjongde leven deelt zich mede aan tallooze schepselen. Één enkele dag brengt millioenen insekten voort, om deel te nemen aan het feest der natuur; en het luchtruim wemelt van vogels, die zich voeden met deze diertjes óf azen op de vruchten, die de regen alom heeft te voorschijn gelokt. Intusschen heeft ook dit saisoen zijn minder gunstige zijde. De lucht is veelal somber en betrokken en de veelvuldige zware regens, gepaard met hevige stormvlagen, zijn voor den Europeaan dikwijls nog moeijelijker te verdragen dan de voorafgegane warmte en droogte [2].

---

[1] De Heer Brouwer spreekt in een zijner rapporten, door mij in HS. geraadpleegd, de meening uit, dat die tijdelijke stilstand der ontwikkeling gunstig op de voortbrenging werkt, dewijl daardoor de aarde rul wordt, hetgeen aan de buitenlucht den toegang tot den grond verleent.

[2] Het oordeel over de gezondheid van Timor is schier even uiteenloopend als over zijne vruchtbaarheid. De voorbeelden van ongezondheid door S. Muller, bl. 132 en 139, bijgebragt, hebben betrekking tot het jaar 1828—9, dat bijzonder ongunstig schijnt geweest te zijn. Ook pleiten zij vooral slechts in het nadeel van Koepang.

III.

De geologische gesteldheid van Timors westelijk gedeelte werd in 1829 onderzocht door den Heer Macklot, lid der natuurkundige Commissie. Volgens de door hem verzamelde en aan het Leidsch Museum gezonden specimina en de daarbij door den Heer S. Muller, Macklots reisgenoot, verschafte inlichtingen, werd eene geologische schetskaart van Timor ontworpen door Dr. Schwaner. Aan dezen arbeid is echter geene groote waarde te hechten, en daar het in verband tot hetgeen ik later over den rijkdom van Timor in koper zal bijbrengen, niet zonder belang is dien juist te kunnen beoordeelen, zal ik mij veroorloven daarover eene ongedrukte getuigenis van den Heer Schwaner zelven, in een brief van 24 December 1850, bij te brengen: "De "hoogst verdienstelijke Heer S. Muller," zoo schrijft de genoemde mineraloog, "wiens hoofdvak de zoölogie is, heeft "zich op zijne reis op Timor weinig met de geologie bezig "gehouden, en dit te eerder, daar hem de Heer Macklot "als mineraloog van professie vergezelde, en het diens uit- "sluitende taak was de geologische gesteldheid van het ei- "land te onderzoeken. Het is bij de bekende kunde en den "grooten ijver van dien geleerde met zekerheid aan te ne- "men, dat zijne aanteekeningen tot eene zeer juiste kennis "der geologie van Timor zouden hebben moeten leiden, in- "dien niet hem en zijne journalen het bekende beklagens- "waardige ongeluk overkomen was. Ook zijne aanteeke- "ningen omtrent Timor zijn bij die gelegenheid een prooi "der vlammen geworden; alleen de mineralogische verzame- "ling is behouden.

"Deze verzameling is door den Heer S. Muller naar Ne- "derland medegebragt en onder het toezigt van genoemden "geleerde door mij zoo goed mogelijk gedetermineerd, en "daarnaar eene geologische schets van Timor ontworpen. "Ieder geoloog zal met mij moeten bekennen, dat een zoo "oppervlakkig werk slechts van geringe waarde kan zijn. "Men weet hoe moeijelijk het is, naar het bloote uitzigt van "eenen steen, zonder kennis van zijn voorkomen in de natuur "en zijne verhouding tot andere rotssoorten, zonder in de

"mogelijkheid te zijn de alleen tot zekerheid leidende pe-"trefacta te raadplegen, de formatie te bepalen, van welke "hij afkomstig is. Al deze noodzakelijke vereischten om "tot zekerheid te komen, hebben bij dezen arbeid ont-"broken."

De geringe waarde, blijkens deze aanhaling, door den Heer Schwaner zelven aan de genoemde schetskaart en de daarbij behoorende beschrijving toegekend, verhindert mij natuurlijk te deelen in het vertrouwen, dat de Heer Temminck daarin blijkt te stellen, en noopt mij het onderzoek nog geenszins gesloten te achten. In weêrwil hiervan zal ik het wagen aan de schets, die dan toch nog het beste is wat wij bezitten, eenige hoofdtrekken te ontleenen [1].

De oppervlakte van Timor is zeer bergachtig, ofschoon de bergen geene zeer aanmerkelijke hoogte bereiken, en de allerhoogste, in het landschap Fialarang — een distrikt van het middengedeelte des eilands — gelegen, vermoedelijk niet hooger dan tot 6000 voeten stijgen. De hoogste top in dat gedeelte des eilands is de Lakaan; in het westelijk deel zijn de voornaamste toppen de Mieomaffo, Moetis en Fetie, die op hoogstens 4500 voeten geschat worden, en de van Koepang zigtbare Fatoe Leeoe, die naauwelijks de hoogte van 4000 voet zal bereiken. De voornaamste bergen vormen een keten, die zich, bijkans van de baai van Koepang af, in noord-westelijke rigting, midden door het eiland, op schier gelijken afstand van de beide kusten voortzet. Dit gebergte heeft geene vulkanen en bestaat, voor zoover het onderzocht is, uit die oudere Neptunische formatie, die bekend is onder den naam van graauwwakke-groep, en zich onderscheidt in de drie rotssoorten: graauwwakke-kalksteen, graauwwakke-zandsteen en thoonschiefer, die, gelijk elders, ook hier elkander afwisselen en met elkander een zamenhangend geheel vormen. Het graauwwakke-kalksteen vormt verbazende rotsgevaarten en steilten, waartoe ook de hoogste bergtoppen gedeeltelijk behooren; zij bestaan uit eene

[1] Van de geologische gesteldheid van Timor hebben wij nog een ander korter berigt in S. Mullers "Verhandeling over de zoogdieren van den Ar-"chipel," bl. 6. De vergelijking van beiden strekt allezins om de meening te bevestigen, dat aan de geologische onderzoekingen betreffende Timor nog veel ontbreekt. Ik heb aan den Heer Muller bij onderstaande schets een paar trekken ontleend; maar 't is niet te ontkennen, dat zijne voorstelling wel eenigzins verschilt van de resultaten, waartoe de Heer Schwaner gekomen is.

digte massa, van graauwe en soms roodachtige kleur, in alle rigtingen met wit kalkspaat doortrokken, en met tallooze holten en spleten, die met puntige kalkspaat-kristallen bedekt zijn. De heuvels en bergen, door dit gesteente gevormd, vallen door hunne karakteristieke vormen reeds op verren afstand in het oog. Hunne omtrekken zijn gehakkeld, vol scherpe hoeken; de wanden hebben, ten gevolge der talrijke, deels van den top nederwaarts dalende, deels deze onder allerlei hoeken snijdende kloven en scheuren, een onbegrijpelijk woest aanzien, en niet zelden verheffen zich naald- of torenvormige spitsen hoog en vrij in de lucht, die een indruk geven als waren zij de bouwvallen van half-verbrokkelde kasteelen. Deze naakte rotsen onderscheiden de Timorezen door den bijzonderen naam van *Fatoe* (het Maleische *Batoe*), d. i. steen of klip, in tegenstelling der minder ruwe en meer afgeronde bergen van graauwwakke-zandsteen, aan welke zij den naam van *Netem* geven. Deze laatste, graauw of geelachtig bruin van kleur, maar langs de hellingen bijna geheel met gras en kreupelhout overdekt, zoodat het naakte steen slechts hier en daar doorschemert, vormen niet zelden lange ruggen, terwijl enkele kegelvormige toppen de hoogte der verhevenste Fatoe's evenaren of nog overtreffen. Het thoonschiefer vertoont zich minder zelfstandig, maar vormt te midden van het graauwwakke-kalksteen hier en daar ondergeschikte beddingen. De graauwwakke-groep maakt in haar geheel als het ware de kern des lands uit, aan welke zich de overige formatiën aansluiten. In haar gebied vooral ontspringen de stroomen, welker wateren met stofgoud zijn bezwangerd en koperertsen of soms stukken gedegen koper afvoeren.

Aan den zuidelijken voet van den berg Mieomaffo is het graauwwakke-zandsteen van serpentijn doorbroken, onder omstandigheden die duidelijk toonen, dat dit gesteente zich in vurig-vloeibaren staat uit het hart der aarde een doortogt door de andere gesteenten heeft gebaand. In dit ongetwijfeld plutonisch serpentijn vertoonen zich, in den vorm van aderen of snoeren, vezelen van asbest, de beroemde delfstof, waarvan de ouden onverbrandbare kleederen weefden, die door het vuur werden gereinigd. Tusschen de rolsteenen van serpentijn in de naburige rivierbeddingen vindt men talrijke stukken korrelig magneetijzer, die soms de grootte hebben eener vuist.

Aan de aanzienlijk ontwikkelde graauwwakke gesteenten sluit zich ten Noorden en Westen, en gedeeltelijk ook aan de Zuidzijde, eene kalksteenvorming aan van lateren oorsprong, behoorende tot de soort, die de geologen mosselkalk noemen, en meerendeels lange reeksen van ronde en weinig verheven heuvelen vormende. Maar ook in het gebied van deze formatie verheffen zich hier en daar, soms geheel op zich zelf staand in het midden eener tamelijk vlakke streek, steil omhoog rijzende rotswanden en klippen, onder den naam van Fatoe begrepen, en van den voet af tot eene hoogte van 40 à 125 ellen stijgende. Deze klippen met hare talrijke spleten en kloven vormen als het ware natuurlijke vestingen, uit welke de woeste bewoners der verschillende, meestal met elkander in vijandschap verkeerende landstreken, elkander belagen, en in wier ontoegankelijke krochten zij zich, bij het naderen des gevaars, met al hunne have terugtrekken.

De geheele massa der beschreven formatiën is langs de kusten door een breeden gordel van witten Jura-kalk [1] omgeven, die hier en daar in mergel overgaat, en op sommige plaatsen, waar hij sterk met ijzer-oxyde bezwangerd is, eene bruinroode kleur aanneemt. In het landschap Amarassi, aan de Zuidkust, rust op den Jura-kalk eene brokkelige krijtlaag. Aan het Noorderstrand, in het landschap Ambenoe, treft men een jong, zich nog bij voortduring vormend conglomeraat aan, gevormd uit het puin der oudere formatiën, door de rivieren uit het binnenland afgevoerd, en door een zandig, kalkachtig deeg verbonden. Waar de Jura-kalk zelf tot aan den zeeoever reikt en zijne rotsen door den golfslag geteisterd worden, en in het algemeen waar hij aan de ontbindende werking van water en lucht

[1] De Engelsche natuuronderzoeker Beete Jukes, "Voyage of the Fly," I, p. 382—388, geeft eene vlugtige schets der geologische gesteldheid van de omstreken van Koepang. Omtrent de benaming "Jura-kalk", op het kaartje van den Heer Schwaner, toegepast op de heuvelen rondom Koepang, zegt hij in eene noot aan het einde: "If this term is applied lithologically to the "tertiary rocks, it is to a certain extent applicable, as they have often a "concretionary and oölitic structure, just as the stone in the limestone of "Raine's Islet has. If however "Jura-kalk" is meant to have a chronologi-"cal meaning, it is either incorrectly applied, or the formation is incorrectly "extended in the map to the neighbourhood of Coupang." De Heer Jukes schijnt niet gelet te hebben op de omstandigheden, waaronder de schets van den Heer Schwaner is ontstaan, maar zijne opmerkingen schijnen weder het weinig betrouwbare dier schets te bevestigen.

is blootgesteld, is zijne oppervlakte meestal sterk uitgebeten en vertoont zich vol scherpe punten en holten en met een zwarte korst overtrokken.

Bij eene lengte van 60 bedraagt de grootste breedte van Timor slechts 15 geographische mijlen, en daar de waterscheiding gevormd wordt door het centraal-gebergte, dat het eiland in de lengte doorsnijdt, is er geene ruimte voor de ontwikkeling van aanzienlijke stroomen. Bovendien nemen de rivieren in haren loop weinig omwegen, maar daar het Timor geheel aan uitgestrekte vlakten ontbreekt en het land reeds van digt aan den zeeoever begint te rijzen, stroomen zij uit het hooger binnengedeelte meestal schier regtstreeks met sterk verval zeewaarts, terwijl zij bij sterke regens plotseling aanzwellen, maar ook even spoedig in den Oost-moeson verdroogen. Er zijn echter eenige rivieren, die het gansche jaar door van water voorzien zijn en zelfs nabij den mond eene vrij breede en diepe bedding hebben, ofschoon zij slechts tot op zeer geringen afstand van de kust en nog wel alleen voor kleine vaartuigen bevaarbaar zijn. De grootste rivieren vindt men aan de Noordkust en onder deze zijn de Noi Mina en Noi Soetrana de voornaamste [1]. Langs de boorden der rivieren vindt men in de breedere valleijen hier en daar, vooral in het landschap Fialarang, kleine verhoogingen van zeer jongen oorsprong, door de ontbinding van de rotsen der grootere bergen ontstaan, en zamengesteld uit een fijnschilferig thoon van grijs-blaauwe, soms, door vermenging met ijzer-oxyde, van donker rood-bruine kleur. In dit thoon, inzonderheid in de ijzerhoudende plekken, vond de Heer Macklot kleine stukjes aardachtige malachiet, die, volgens chemisch onderzoek, 22 à 23 pCt. zuiver koper hielden; volgens ingewonnen berigten moeten er ook stukken gedegen koper in voorkomen, maar hij kon daarvan geene bewijzen erlangen. Doch over het voorkomen van koper en andere metalen op Timor zal ik hier niet verder uitweiden. Wij zullen later daarover in het breede moeten spreken.

Ik mag hier niet zwijgen van het hoogst merkwaardig geologisch verschijnsel, aangeboden door het kleine, uit een enkelen, omstreeks 250 voet hoogen berg bestaande eiland Poelo-Kambing, gelegen digt onder de kust van Samauw,

---

[1] *Noi* beteekent in het Timoreesch *rivier*

in de straat van dien naam, welke laatstgenoemd eiland van de kust van Timor scheidt. De rotssoort, waaruit Poelo-Kambing bestaat, is hetzelfde graauwwakke-zandsteen, dat op Timor in zoo groote uitgestrektheid voorhanden is. Wanneer men de berghelling van dit eilandje bestegen en den afgeknotten top bereikt heeft, wordt men verrast door het gezigt eener komvormige verdieping, van ongeveer 300 schreden middellijn, en ingesloten door een rotswand, die omstreeks 25 voeten hoog is. Op dit terrein, dat zich effen en van allen plantengroei ontbloot vertoont, verheffen zich een 12 à 14tal kegels, van zeer verschillende gedaante, 10 tot 25 voet hoog, uit drooge klei bestaande, en als zoovele natuurlijke schoorsteenen vormende, die, ten gevolge van onderaardsche gas-ontwikkelingen, door middel van ééne, zeldzaam van twee digt bij elkander geplaatste openingen in den top, soms ook tevens door een uitweg ter zijde, van tijd tot tijd weeke kleiaarde of slijk naar buiten werpen. Elke uitbarsting dezer slijkvulkanen wordt aangekondigd door een dof, maar niet sterk geluid; de uitbarsting zelve begint met een zware luchtblaas, die zich boven de opening verheft, en, onder zacht kletterend geluid plotseling vanéénbarstend, eene geringe hoeveelheid slijk langs de helling uitstort. Deze opborrelingen herhalen zich na kortere of langere tusschenpoozen, bij sommige kegels tweemaal binnen de minuut. Het uitgeworpen slijk verandert in de buitenlucht spoedig in eene graauwe massa van zoo weinig zamenhang, dat men ze met de vingers tot stof kan wrijven, en is van fijne zoutdeelen (chloor-natron) doordrongen. Aan den voet der kegels ziet men hier en daar in den bodem kleine groeven, die met brak water gevuld zijn, hetgeen een sterk lokaas is voor de herten, die zich, vermoedelijk van Poelo-Samauw langs de smalle zeeëngte overzwemmende, steeds in troepen hier ophouden, en aan de inwoners van Samauw, welke met dat doel het onbebouwde Poelo-Kambing bezoeken, eene rijke jagt opleveren.

IV.

Wij zullen thans een vlugtigen blik werpen op de Flora en Fauna van Timor; terwijl wij later van de kultuurprodukten des lands en de artikelen die het voor den handel oplevert eenigzins breeder zullen gewagen. Men heeft opgemerkt, dat het centraal-gebergte Timor, ten aanzien der vegetatie en dierlijke bevolking, in twee vrij kennelijk onderscheiden zonen splitst, en dat in dit opzigt de noordelijke naar de Sunda-eilanden gekeerde helft meer met het gewone karakter van den Archipel overeënstemt, terwijl de zuidwaarts naar Australië gekeerde helling eene opmerkelijke toenadering tot het karakter van Nieuw-Holland vertoont. Dit verschil openbaart zich, naar het schijnt, vooral sterk in de vogels, van welke Timors zuid-westelijke helft onderscheidene soorten met Nieuw-Holland gemeen heeft. Tot een voorbeeld strekke de Scythrops, een klimvogel die gemeenlijk als eigen aan Nieuw-Holland beschouwd wordt, maar ook op Timors zuidelijk deel de regens en dikke misten, die de klippen langs de kust voor het oog der zeevarenden bedekken, door zijne vaak herhaalde, wanluidende kreten aankondigt.

Wij hebben boven reeds opgemerkt, dat de bodem van Timor geenszins onvruchtbaar is. De heer Brouwer zegt in een zijner rapporten, dat, zoo men het lange, dorre gras, dat in den Oost-moeson de heuvels langs het strand bedekt, afbrandt, zich in veertien dagen tijds een frisch en krachtig groen vertoont, en dat zelfs die schijnbaar zoo dorre plekken geschikt zijn om de schoonste rijst, maïs en tabak te telen. Op Maloea, het verblijf van den Portugeschen Gouverneur, zag de heer Brouwer uit de zijramen van het salon talrijke inlandsche woningen als zwaluwnesten aan de hellingen der steilste bergen hangen: zij strekken tot tijdelijk verblijf bij de daar aangelegde maïs- en tabaktuinen, die, in weêrwil der langdurige droogten en het snel afstroomen des regenwaters, hun jaarlijks een goeden oogst opleveren.

Het is intusschen geenszins te ontkennen, dat het klimaat van Timor voor den wasdom van éénjarige planten niet bijzonder gunstig is, en dat het eiland over het algemeen niet dien rijkdom en die weligheid van vegetatie vertoont,

die de meeste overige deelen van den Archipel onderscheidt. Slechts weinige bergen prijken er met zware en uitgestrekte bosschen, en de hellingen der meeste zijn slechts schaars met boomen begroeid. De planten voor welker groei eene groote vochtigheid vereischt wordt, zooals de varens en orchideeën, die hare pracht zoo heerlijk op Java en Borneo ten toon spreiden, ontbreken schier geheel. De breedere dalen en plateaux der binnenlanden zijn dikwijls als bezaaid met talrijke casuarinen, wier fletsch-groene, hooge en spichtige kroonen zich als den typus der armelijker vegetatie van dit eiland schijnen voor te doen. Daarentegen vertoont zich in de vochtiger dalen en langs de beter besproeide berghellingen, en vooral op de aangespoelde gronden langs het strand, het digt gebladerte en liefelijk groen van den gebang-palm [1]. De best vertegenwoordigde planten-familie is die der leguminosen, waarop de malvaceën en euphorbiaceën, de netelplanten en convolvulaceën volgen [2]. Voor zooveel de kustplanten betreft, komt de Flora van Timor deels met die der Molukken, deels met die van Nieuw-Holland overeen; de binnenlandsche vegetatie heeft een aantal geslachten en soorten gemeen met de eilanden en het vaste land van Afrika. Opmerkelijk is het, dat men in de omstreken van Koepang onderscheidene planten ziet groeijen, die op Java slechts op de hoogste bergen voorkomen. Het getal der bekende planten van Timor bedraagt ruim 600.

Aan Timors minder weligen plantengroei beantwoordt een zekere armoede der Fauna, die wij echter ten deele geenszins een nadeel kunnen achten. Zoo weinig als de Molukken bevat Timor tijgers, panthers of eenig ander groot roofdier: men vindt er uit de orde der ferae, behalve eene soort van wilde kat met groote ooren (Felis megalotis),

---

[1] De botanische naam is *Corypha Gebanga;* in het Maleisch heet deze boom ook *lontar oetan*, wilde lontar. Hij levert een soort van sago op van geringe hoedanigheid.

[2] Zie S. Muller, "over de zoogdieren in den Archipel", bl. 7, 8. Zijne autoriteit is de Heer Spanoghe, van 1833—1836 Resident van Timor, en in de wetenschappelijke wereld bekend door zijn "Prodromus Florae Timoriensis," in de *Linnaea* van von Schlechtendal voor 1841. Er bestaat ook nog eene "Description d'un herbier de l'île de Timor" van Decaisne, in de "Nouv. Ann. "du Mus. d'hist. nat." T. III. Deze schrijver noemt mede de leguminosen als de talrijkst vertegenwoordigde, en laat daarop de grassen, euphorbiaceën, netelplanten, zamengesteld-bloemigen, varens, cypergrassen, malvaceën, acanthaceën, convolvulaceën, enz. volgen. S. Muller, "Bijdragen tot de kennis "van Timor," bl. 151.

slechts den moesang (Paradoxurus musanga) en eene kleine soort van spitsmuis. Het grootste zoogdier van het eiland is eene soort van hert, naauw verwant met dat der Molukken en met den roesa van Java. Ook vindt men er een wild zwijn dat den babi alang-alang van Java zeer nabijkomt. In het geheel konden de leden der natuurkundige Commissie, gedurende een verblijf van 13 maanden, en op onderscheidene togten, waarop zij zelfs tot diep in de binnenlanden doordrongen, slechts 21 soorten van in 't wild levende zoogdieren opsporen, die nog grootendeels tot de vledermuizen behoorden. Zelfs de apen zijn niet menigvuldig, en slechts door eene der meest verspreide soorten, de gewone meerkat (Cercopithecus cynomolgus), vertegenwoordigd.

Eene veel grootere verscheidenheid vertoont zich in de vogelen, en de familiën der hoenders, duiven, papegaaijen, ijsvogels, zwaluwen, spreeuwen en andere zijn in talrijke soorten vertegenwoordigd. De zwemvogels en insektenetende vogels zijn menigvuldig, de eigenlijke roofvogels zeer schaarsch. De zwaluw, die de bekende eetbare nestjes bouwt, komt ook op Timor overvloedig voor, gelijk ook de grotten, waarin zij gewoon zijn die nestjes op te hangen, in de kalksteen-formatie van dit eiland geenszins ontbreken. In het voorbijgaan merk ik op, dat, volgens de nasporingen van Home, de zelfstandigheid, waaruit deze nesten gevormd worden en die sterk naar tragakanth-gom gelijkt, uit den krop dezer vogels wordt afgescheiden.

Het oordeel van den Heer Temminck, dat de wateren van Timor arm zijn aan visschen en geene soorten bevatten, die de aandacht der natuurkundigen bijzonder verdienen, is ongetwijfeld overdreven. Onze onvermoeide ichthyoloog Dr. Bleeker heeft ook aan de visschen van Timor en Solor zijne opmerkzaamheid geschonken. Twee-en-dertig soorten van eerstgenoemd eiland waren reeds vóór hem door Quoi en Gaimard beschreven. Van deze werden slechts drie wedergevonden in eene verzameling van 28 soorten, door den Heer Goldman, Commissaris voor Timor, uit Koepang aan Dr. Bleeker gezonden; onder de 25 overige waren er vier, die der wetenschap nog geheel onbekend waren. Men kent dus thans 57 vischsoorten van Timor, uitsluitend bewoners der zoute wateren, terwijl men omtrent de, naar Dr. Bleekers oordeel stellig zeer merkwaardige visch-fauna der zoete wateren, nog geheel in onwetendheid verkeert.

Onder de kruipende dieren bekleedt de eerste plaats de groote, tweekielige krokodil (Crocodilus bipocratus). Omtrent deze dieren treft men overal in den Indischen Archipel de zonderlingste voorstellingen aan, en ook Timor deelt daarin rijkelijk. Hiermede was in vroeger eeuwen te Koepang eene vreeselijk barbaarsche gewoonte verbonden. De vorsten van Koepang achtten zich van de krokodillen afkomstig, en wanneer een nieuwe regeerder den troon beklom, verzamelde zich het volk met de rijksgrooten aan het strand, ter plaatse waar de krooning door een plegtig offer aan deze afgrijselijke dieren zou bezegeld worden. Dit offer bestond in een varken met roode borstels, maar tevens werd eene jonge maagd, fraai uitgedoscht, met bloemen versierd en met welriekende olie gezalfd, vlak aan den oever in een rotsholte op een daartoe gewijden steen geplaatst. Hierna werden de krokodillen door een der aanwezige voorvechters aangeroepen, en doorgaans vertoonde zich spoedig een dezer ondieren, die de ongelukkige maagd met zich in de diepte sleepte, maar naar het volksgeloof zich met haar in het huwelijk verbond. De overlevering voegt er bij, dat eens een krokodil eene jonge dochter had teruggebragt, omdat hij bevonden had, dat zij niet langer maagd was. — Voorts is onder de leguanen de Monitor Timoriensis eene aan dit eiland eigene verscheidenheid. De meest gewone slang is de vergiftige Trigonocephalus viridis, welker groene kleur zoodanig met die van versche bladeren overeenkomt, dat zij, op een struik onbewegelijk ineengerold liggende, aan het min opmerkzaam oog ontgaat. Een nieuwe Python, door den bijnaam "Timoriensis" onderscheiden, maar naauw verwant met Python amethystinus der Molukken, en een nieuwe Coluber, sterk gelijkende op Coluber radiatus van Java en Sumatra en daarom "subradiatus" bijgenaamd, zijn door onze natuurkundigen op hunne togten in de binnenlanden ontdekt.

Ten aanzien der ongewervelde dieren zal ik alleen opmerken, dat men welligt nergens in den Archipel eene grootere verscheidenheid in soort en kleur van veelvoeten, schaal- en weekdieren aantreft, dan in de jongste formatie van Timors Noordkust, welke met eene zachte helling naar zee daalt en vooral bij eb eene uitgestrekte vlakte vormt; dat de kusten eene goede gelegenheid aanbieden voor de tripang-visscherij, en dat de verbazende menigte bijen, die

Timors bosschen bevolken, eene der voornaamste bronnen van welvaart voor dit eiland uitmaken, en dát niettegenstaande de inzameling der was plaats heeft op eene uiterst ruwe wijze, die overal elders de bijen spoedig geheel zou uitroeijen. Niet slechts vernielen de Timorezen bij de inzameling den stok der bijen, maar zij wachten zelfs niet tot hij heeft afgezwermd: zij gaan tot de inzameling over terwijl de raten vol poppen zijn, die zij daarbij, in den verschen honig gesopt, als eene groote lekkernij opeten. Terwijl de korvet Triton zich in 1838 ter reede van Koepang bevond, liet zich op zekeren morgen een ontzettende bijenzwerm, die naar het naburige Samauw scheen te verhuizen, op het schip neder, en al wie zich in het eerste oogenblik op het dek waagde, had welhaast aangezigt en handen vol giftige angels. De bijen zett'en zich ten laatste op één punt en wel op het groote marszeil neder, vanwaar men ze met kokend water en zwaveldamp trachtte te verwijderen; doch ofschoon daardoor geheele hoopen dood nedervielen, duurde het verscheidene dagen eer men van de lastige bezoekers ontslagen was.

Het zou geene moeite kosten deze uiterst vlugtige en onvolkomene schets der Fauna van Timor aanzienlijk uit te breiden; het uitvoerigst berigt, dat wij van dit eiland bezitten, is afkomstig van een hoogst verdienstelijk Zoöloog, en gelijk te verwachten was, nemen de opmerkingen omtrent de dieren van Timor in zijn reisverhaal de ruimste plaats in. Ofschoon mijn bestek mij dwingt hieromtrent verder naar de schriften van den Heer Muller te verwijzen, zal ik mij veroorloven een enkel tafereeltje na te trekken, dat tevens niet ongeschikt zal zijn om de verdiensten van zijn werk door eene proeve te doen kennen. Terwijl hij namelijk met zijne reisgenooten te Pritti vertoefde, was hij eenmaal getuige van een zeer eigenaardig schouwspel, dat hij in de volgende woorden beschrijft.

"Het was omstreeks zonsondergang, dat tusschen de bam-"boezen vloering in de voorgalerij van het huis, hetwelk wij "bewoonden, eensklaps een zwerm gevleugelde termieten te "voorschijn kwam. Oogenblikkelijk daalde een gekko of *tokej*, "gelijk, met geringe wijzigingen, in vele Indische tongvallen "de Platydactylus guttatus, in nabootsing der klanken, uit "welke zijn geschreeuw bestaat, genoemd wordt, langs den "wand naar beneden, en plaatste zich als een wachter, juist

"naast de reet, die der termieten tot hoofduitgang strekte. "Zoodra zij buiten kwamen werden deze insekten, het eene "voor, het andere na, zijne prooi, zoodat hij er soms drie "of vier tegelijk in den bek had. Van sommige gooide hij "de vleugels weg; vele echter verzwolg hij geheel. Ondanks "zijne gretigheid, was het hem toch niet mogelijk, de tal- "looze menigte dezer dieren, welke zoodanig was, dat de "lucht er weldra van wemelde, te verslinden; doch ook nu "waren de termieten niets minder dan veilig. Spoedig ver- "toonden zich eene menigte vogels, welke, door haar aange- "lokt, eene vernielende jagt op haar maakten. Tot de ijve- "rigste jagers onder dezen behoorden Ocypterus leucorhyn- "chus en cinereus, Tropidorhynchus Timoriensis, eene kleine "Meliphaga, Alcedo collaris, een bijen-eter (Merops Tho- "ninii) en twee soorten van vliegenvangers (eene Muscicapa "en eene Rhipidura). Met de toenemende schemering voeg- "den zich tot deze gepluimde roofdieren nog verscheidene "vledermuizen, welke de jagt op de termieten tot laat in den "avond voortzett'en. Daar de vogels, zoowel als de vleder- "muizen, de vleugels van zoodanige groote insekten gewoon- "lijk wegwerpen, waren wij den volgenden morgen in staat, "naar de menigte dier overblijfsels, welke op den grond "rondom onze woning verspreid lagen, af te leiden, hoe "ontzagchelijk de hoeveelheid moest geweest zijn der insek- "ten, welke hier, zoo spoedig na hunne verschijning in de "vrije natuur, aan verschillende sterkere dieren als buit wa- "ren ten deel gevallen."

V.

Wij komen tot den mensch, de kroon der schepping. Ofschoon hij ook op Timor ongetwijfeld den eersten rang onder de schepselen inneemt, vertoont hij er echter van zijnen adeldom slechts geringe sporen.

Het cijfer der bevolking van Timor is in de hoogste mate onzeker. Ik heb een staat voor mij liggen van de landschappen, die de Portugesche vlag voeren, opgemaakt door den Heer Mariam, ambtenaar van het Portugeesch

Gouvernement. De bevolking van dit gedeelte alleen, dat de verreweg kleinere helft van Timor vormt, wordt er op 850,300 zielen geschat. Veel zediger zijn de gewone opgaven omtrent de bevolking van het Nederlandsch gedeelte, die men op 200,000 à 250,000 begroot vindt. Indien men ook toegeeft, dat de oostelijke gewesten vrij wat digter bevolkt zijn, schijnen toch de Portugesche opgaven zeer overdreven; doch deze natie heeft te allen tijde het talent van vergrooten in hooge mate bezeten. Onze Nederlandsche schrijvers stellen de gezamenlijke bevolking van Timor meestal op omstreeks 400,000 zielen; sommigen willen gaan tot 800,000, doch de Heer Temminck acht zelfs het eerste cijfer veel te hoog, en meent dat het totale cijfer weinig meer dan 200,000 zal bedragen.

Met uitzondering der vreemdelingen van onderscheiden ras, — de Europeanen, Chinezen en Makassaren of Boeginezen, die zich in de kustplaatsen als handelaars hebben nedergezet, — verdeelt men de inwoners van Timor gewoonlijk in drie hoofdstammen. Onder deze zijn de zoogenaamde Koepangnezen (Atoeli Koepang), die slechts een smalle strook van het westelijk uiteinde benevens het naburige eiland Samauw, waar thans hun vorst zijnen zetel heeft, bewonen, vrij onbeduidend en, naar het schijnt, niet zeer duidelijk van de eigenlijke Timorezen (Toh Timor) onderscheiden. Dezen bewonen het overige van de Westerhelft des eilands. Beiden zijn, volgens hunne overleveringen, uit het oostelijk gedeelte afkomstig en vandaar achtereenvolgens door den aandrang van nieuwe bevolking verdrongen. De meeste, zoo niet alle landschappen van het Timoresche gedeelte erkenden vroeger de oppermagt van den Keizer of Lio-Rai van Sonebait; doch de neiging tot verbrokkeling, eigen aan het alom in den Archipel heerschende leenstelsel, bevorderd door den invloed en den onderlingen strijd der beide Europesche natiën, die zich hier sedert eeuwen poogden te laten gelden, heeft ook hier hare vruchten gedragen. De meeste gewesten zijn van den Keizer afgevallen en zijn gezag is allengs binnen zeer enge grenzen beperkt. Schier al de vorsten van het eigenlijk Timoreesch gebied erkennen het Nederlandsch gezag; doch eene enclave in ons territoir vormen de rijkjes van Oekoesi of Oikoesi, Ambenoe en Noi-moeti, aan of nabij de Noordkust gelegen. Oekoesi is de zetel der magt van de zoogenaamde zwarte Portugezen, die wel de

Portugesche vlag voeren, maar niet regtstreeks aan den Gouverneur van Dilly ondergeschikt zijn. Wij zullen hunne geschiedenis later leeren kennen. In Ambenoe hebben te allen tijde de zwarte Portugezen veel invloed gehad, en ofschoon de vorst van dat rijkje in 1817 een verbond met den Resident van Koepang gesloten heeft, zal, zoo het jongste traktaat wordt ten uitvoer gelegd, dit landschap voortaan met Noi-moeti tot de Portugesche bezittingen gerekend worden. Voor 't overige zijn de voornaamste Timoresche staten: Amarassi en Amanoebang op de Zuidkust, Amfoang aan de Noordkust, westwaarts van Ambenoe, en Amabi, dat in het binnenland aan Sonebait grenst. Eene volledige optelling der overige meer of min onafhankelijke landschappen zou wegens de neiging tot voortdurende afscheiding even moeijelijk zijn, als zij het geheugen nutteloos zou bezwaren.

Talrijker en magtiger dan de eigenlijke Timorezen zijn de Belonezen (Ema Weloe), die van hen in taal en zeden aanmerkelijk verschillen en de geheele oostelijke helft des eilands bewonen. Ofschoon men te Koepang in het algemeen slechts de taal der Belonezen aan die der Timorezen overstelt, getuigt echter de Heer Brouwer, die dit gedeelte van Timor bereisde, dat in de verschillende landschappen zeer uiteenloopende dialekten gesproken worden. De westelijke Belonesche landschappen, die aan het eigenlijke Timor grenzen, erkennen het oppergezag van den Lio-Rai of Keizer van Waiwiko-Waihali, die een bondgenoot is van het Nederlandsch Gouvernement. Tot de hem ondergeschikte landschappen behoort ook Fialarang, waar men meent dat zich de rijkste koperaderen bevinden. Sedert 1818 hebben de Portugezen ons dat landschap betwist, doch het geschil daarover is bij het jongste traktaat in ons voordeel beslist.

De overige, oostwaarts van de landen van Waiwiko-Waihali gelegen, Belonesche gewesten voeren de Portugesche vlag, en erkennen het oppergezag van den Gouverneur van Dilly; alleen Maubara was hier nog kort geleden Nederlandsch: het was zelfs het voorwerp van meer bijzondere zorg ten tijde der Compagnie. Doch sedert 1818 werd ons ook dit gebied betwist, en daar het geheel door Portugesche bezittingen was ingesloten, werd het door het Nederlandsch gezag verwaarloosd. Volgens het traktaat gaat het thans geheel over

tot de gewesten onder Portugeesch oppergezag. Voor het overige is ook dit oostelijk gedeelte van Timor gesplitst in een zeer groot aantal landschappen, die in eene soortgelijke betrekking staan tot den Lio-Rai of Keizer van Loeka aan de Zuidkust, als waarin het middengedeelte tot dien van Waiwiko-Waihali staat, en voormaals het westelijk gedeelte, met uitzondering van Koepang, tot den Lio-Rai van Sonebait stond.

Al de bewoners van Timor behooren tot het geelkleurig Polynesisch ras en komen in ligchaamsbouw en gelaatstrekken zeer overeen met de Dajaks van Borneo en de Alfoeren der Molukken. De huidkleur is bij den een wat donkerder dan bij den ander, maar zwarte en kroesharige Timorezen, waarvan sommige schrijvers gesproken hebben, schijnen alleen in hunne verbeelding te bestaan; ten minste wordt voor het Westen des eilands het aanwezen eener zoodanige bevolking bepaald door den heer Muller weêrsproken. De ligchaamsbouw der mannen is welgemaakt en van matige sterkte en grootte; maar men heeft opgemerkt, dat in sommige streken de vrouwen buitengemeen klein zijn. Het aangezigt der bewoners van Timor vertoont weinig bijzonder in het oog loopende trekken; in het algemeen zijn de oogen donker en vurig, de neus tamelijk plat, ofschoon minder dan bij de echte Maleijers, de mond vrij groot, de lippen vleezig en het hoofdhaar dik, sluik en zwart. Het verschil tusschen de Timorezen en Belonezen schijnt meer in kleeding en wapenrusting, gebruiken en tongval, dan in kleur of ligchaamsbouw te bestaan.

VI.

Gelijk in het algemeen — ofschoon welligt het meest ten gevolge van onbekendheid met de Portugesche bronnen — de westelijke helft van Timor ons beter bekend is dan de oostelijke, zoo zijn wij ook omtrent de meeningen, zeden en gewoonten der eigenlijke Timorezen veel beter dan omtrent die der Belonezen onderrigt. Omtrent de eigenaardigheden van de levenswijze en gebruiken der eerstgenoem-

den bezitten wij een grooten overvloed van berigten, waaronder vooral die van den zendeling Heymering, die jaren lang in deze streken verkeerde, bijzondere opmerkzaamheid verdienen. Ofschoon de Belonezen ongeveer op denzelfden trap van beschaving staan, zijn echter de volgende vlugtige trekken, waarin ik gepoogd heb den hoofdinhoud der verschillende berigten zamen te vatten, voornamelijk op de bevolking der westelijke helft toepasselijk.

De bewoners van Timor bezitten geen eigen letterschrift, hunne taal wordt niet geschreven, hunne instellingen en wetten berusten alleen op gewoonte, en hunne historische overleveringen zijn nimmer door hen zelven te boek gesteld. Hunne vorsten, met uitzondering van die, welke den titel van Lio-Rai voeren, en in naam of in der daad eene suprematie over de overige oefenen, worden gewoonlijk Radja's genoemd. Elke Radja heeft een of meer rijksgrooten, die in het Timoreesch Siko heeten, doch thans meer bekend zijn onder den, van het Portugeesch stammenden titel Fettor. Onder dezen staan de dorpshoofden, die men hier Tomokong of Tamoekong noemt, overeenkomende met het Maleische Temonggong. Al deze hoofden oefenen, ieder in hunnen kring, een volstrekt willekeurig gezag, en passen de wetten onveranderlijk toe op de wijze, die het meest met hun eigenbelang strookt. De bevolking is verpligt de velden harer hoofden te onderhouden, sandelhout voor hen te kappen, en van de was, die zij inzamelt, een deel als schatting af te staan. Bovendien worden allerlei andere willekeurige opbrengsten en heerendiensten gevorderd; en alle misdrijven worden met boeten of, bij onvermogen tot betaling, met slavernij gestraft, ofschoon de Radja's, waar hunne willekeur niet door de Europesche Gouvernementen beperkt is, ook over leven en dood hunner onderdanen beschikken. Een schrijver vergelijkt dien regeringsvorm niet ongepast met hetgeen plaats heeft in een nest witte mieren, waarin eene enkele een slapend leven leidt en al de overige werken om die vet te mesten. Desniettemin zijn de Timorezen zeer aan hunne Radja's verknocht, ofschoon de eerbied, dien zij voor hen koesteren, geheel van slaafschen aard en het uitvloeisel van vrees, niet van genegenheid is.

De godsdienst der Timorezen is eene soort van vereering der hemelligchamen (Sabeïsme), met velerlei ander bijgeloof verbonden. De leer van Mohammed was, naar het schijnt,

niet of naauwelijks tot dit eiland doorgedrongen, toen het voor 't eerst door de Europeanen bezocht werd, ofschoon de naburige Solorezen althans in naam belijders van den Islam zijn. De Portugezen hebben op Timor het Roomsch-Katholijke, de Nederlanders het Protestantsche Christendom pogen te verspreiden, — beiden niet geheel zonder vrucht, gelijk ons later blijken zal; doch de groote meerderheid der bevolking is aan de godsdienst der vaderen getrouw gebleven. De Timorezen hebben eene hoogste godheid, die zij Oesi-neno, d. i. Heer des lichts, noemen, en die haren zetel heeft in de zon en meestal met dit hemelligchaam zelf verward wordt. Gelijk hij het mannelijk beginsel in de natuur vertegenwoordigt, heeft hij tot eeuwige gezellin het vrouwelijk beginsel, voorgesteld door de maan, die den naam draagt van Foenan (Mal. Boelan). De sterren, in het algemeen K'foen geheeten, zijn de woonplaatsen van goden of geesten van minderen rang, als emanatiën en dienaren der hoogste godheden te beschouwen. Deze allen zijn goede goden, wien geene andere dan roodkleurige dieren mogen geofferd worden. Men roept ze echter niet onmiddellijk aan, maar dit geschiedt door tusschenkomst der Nitoe's of schimmen der afgestorvenen, die ook zelven als goddelijk vaak door offeranden op hunne graven vereerd worden. Ook brengt men offers aan vele bergen, klippen, rivieren, bosschen, boomen, enz., die leo of pomali, d. i. heilig, verklaard zijn. Die heiligheid berust op overlevering, maar wordt bij bijzondere gelegenheden, door tusschenkomst des land-bezweerders, wiens waardigheid erfelijk is, aan nieuwe voorwerpen medegedeeld. Al wat pomali is, is tevens onschendbaar: in een heilig bosch mag niet gekapt, in een heilige rivier niet gevischt of gebaad, een heilig stuk gronds niet bebouwd worden. Men beseft ligt, welk een hinderpaal dit zonderling bijgeloof voor de industrie is; bovendien is er reden om te gelooven, dat de Timorezen niet altijd ter goeder trouw zijn, wanneer zij bergen, bosschen of stroomen voor pomali verklaren, maar dat zij zich soms uit traagheid, of om zich van lastigen aandrang te bevrijden, daarvan als een voorwendsel bedienen, wanneer hun de Europeanen met onwelkome plannen, om den rijkdom des lands te exploiteren, aan boord komen.

Nevens de goede of hemelsche goden vereeren de Timorezen ook booze of aardsche geesten, die er steeds op uit

zijn den mensch leed of onheil te berokkenen, en aanhoudend door offeranden moeten verzoend worden, waartoe slechts zwartkleurige offerdieren worden gebezigd. De meest geduchte dezer booze geesten zijn Oesi-påha, d. i. Heer der aarde, en Atoïs, die soms zigtbare gedaanten aannemen, welker verschijning aan den mensch zware krankheden en zelfs den dood ten gevolge heeft. De vrees voor deze booze geesten is eene voorname oorzaak der lafhartigheid, die aan de Timorezen wordt toegeschreven; bij wijze van voorbehoedmiddelen dragen zij doorgaans kruiden en wortelen bij zich, aan welke bijzondere krachten worden toegekend.

Timor, althans het westelijk deel, is verscheurd door veeten, die deels hunnen oorsprong hebben in de pogingen van den Lio-Rai om het verloren gezag over de afgevallen regenten te herwinnen, deels in schendingen van het grondgebied bij het kappen van sandelhout, dieverijen van vee of was en andere dergelijke oorzaken. Men moet de Timorezen regt laten wedervaren ten aanzien hunner pogingen, om bij zulke gelegenheden de schuld vooraf behoorlijk te onderzoeken, en bij gestaafd ongelijk de zaak in der minne bij te leggen; dit verhindert echter niet, dat aanhoudend kleine oorlogen woeden, even vernielend voor de bevolking als voor de welvaart des lands. De strijdbare manschappen worden door de voorvechters of Meo's, die daarbij de rol van priesters vervullen, vooraf op zeer omslagtige wijze gewijd. Zij verzamelen hen daartoe in een gewijd huis (oemeleo [1]), waar allen met ongedekten hoofden en brandende kaarsen in de hand eerbiedig nederzitten, om getuigen te zijn van de verrigtingen hunner voorgangers. Nadat nu de Meo's de onschuld hunner partij betoogd, de toestemming der goden tot den krijg en hunnen zegen over hunne wapenen hebben afgebeden, bieden zij hunne offers, uit varkens en rijst bestaande, aan op eene soort van steenen altaar, in het midden van het huis opgerigt. Zij der aanwezigen, wier kaars daarbij niet helder brandt, geven daardoor het bewijs, dat zij in de gunst der goden niet deelen; want haar licht is het zinnebeeld der verlichting des verstands, die de lagen des vijands doet ontdekken. Is zich hij, wien dit ongeluk treft, van eenig misdrijf bewust, dan belijdt hij dit op de oproeping des Meo's, en tracht de goden, na eene vooraf-

[1] *Oeme* is Timoreesch, voor het Mal. *roemah*, huis.

gaande reiniging, door het offer van een rooden of witten haan — de eene het zinnebeeld der schuld, de andere van de zuivering des gewetens — te verzoenen. De ingewanden van het offer worden geraadpleegd, om daarin het zelden ontbrekende teeken te zoeken, dat de toorn der goden is afgewend. De Meo verlaat het heilige huis niet, zonder zich voorzien te hebben van drie zakjes, met verschillende soorten van gewijde wortelen gevuld, waarvan steeds een kleine voorraad in het heilige huis aanwezig is. Eene soort wordt geacht den strijder door een steek in de zijde te waarschuwen, dat het oogenblik daar is om den vijand met lans of vuurwapen te treffen; de tweede soort doet hem het oogenblik weten, waarop de vijand slaapt of niet op zijne hoede is, zoodat hij de zijnen tot een onverhoedschen aanval op de vijandelijke kampongs kan aanvoeren; de derde soort eindelijk maakt hem onkwetsbaar voor looden kogels, ofschoon niet voor de zoodanige, die van edeler metaal zijn vervaardigd.

De plegtigheid der oorlogsverklaring zelve is niet minder zonderling. De Meo's der uitdagende partij nemen een zwarten hond en brengen hem op vijandelijk gebied, waar zij hem den kop afslaan, en dien, na muil, neusgaten en ooren te hebben vol gepropt met gewijde wortelen, in de nabijheid eener bewoonde plaats van het vijandelijk gebied wegwerpen. Deze handeling gaat van een uitroep en het lossen van een geweerschot vergezeld. Van dit oogenblik af is het land allerwege in alarm. Men slaat op groote trommen en bekkens, blaast op buffelhorens, en maakt door schreeuwen en fluiten een vervaarlijk getier. Voor de bewoners van beide vijandelijke landen is het nu zaak op hunne hoede te wezen, want geene middelen, hoe laag en verraderlijk ook, worden ontzien om den vijand afbreuk te doen. Door verrassing en list trachten zij bij nacht en ontijd vijandelijke kampongs te overvallen en te plunderen, menschen en vee te ontvoeren, en vooral hoofden, al is het ook van kinderen, vrouwen of grijsaards, af te houwen, ten einde die als zegeteekenen mede te voeren. Na de gesnelde koppen schoon gemaakt en in den rook gedroogd te hebben, houden zij onder groote vreugde een offermaal, met omgangen om het heilige huis gepaard, en eindigen met de hoofden op een staak te zetten, waarop zij blijven staan tot het bekkeneel in schilfers naar beneden valt en zich met het stof der aarde vermengt.

Deze barbaarsche wijze van oorlog voeren is de voorname reden, waarom vele schrijvers aan de Timorezen den naam van valschheid, lafhartigheid en wreedheid gegeven hebben. Intusschen toont menige episode uit hunne geschiedenis, dat zij, onder de leiding der blanken, den vijand moedig onder de oogen durven treden; en zelfs van hunne oorlogen onder elkander kan men niet zonder overdrijving met sommigen zeggen, dat zij nooit voor den vijand durven staan, en hem alleen op zijnen, doorgaans ongeregelden, aftogt vervolgen, zonder zich zelfs daarbij immer ver van hunne sterkten en forten te verwijderen. Ofschoon de oorlog meestal met verraderlijke strooperijen aanvangt, heeft toch ook dikwijls een openlijk gevecht plaats, door herhaalde aanroepingen der goden door de wederzijdsche Meo's en de zorgvuldige waarneming van goede of kwade voorteekens aan de hemelligchamen voorafgegaan. Onder woest geschreeuw trekt men elkander te gemoet, en zoodra men elkander in het gezigt krijgt, treden de voorvechters uit de gelederen, elkander door woorden en gebaren sarrende, en branden hunne geweren los. Dit is het sein tot den algemeenen aanval, en onder vreeselijk getier houden zij een verbitterden worstelstrijd, die echter zelden lang duurt, naardien de partij, die het eerst eenig verlies, inzonderheid den dood van meerdere Meo's heeft te betreuren, hare zaak als wanhopig beschouwt en in verwarring de vlugt neemt. Ook nu worden aan allen, die levend of dood in 's vijands hand vallen, de hoofden als zegeteekenen afgekapt, en daar de roem der overwinning en andere denkbeeldige voordeelen van het aantal verkregen hoofden afhangen, beijvert men zich van beide zijden, om de gekwetsten en gesneuvelden buiten bereik van den vijand te brengen. In geval van nood houwt men zelfs liever zijne eigene krijgsmakkers het hoofd af, dan die taak aan den vijand over te laten. Een gruwzaam voorbeeld van dien aard had plaats in 1818 onder de hulptroepen van Amfoang, die een togt van den Nederlandschen Resident tegen Amanoebang vergezelden. Door een krijgslist waren zij op zekeren dag overrompeld en op de vlugt gedreven, en de vorst van Amfoang, die te paard was gezeten, ontving een kogel in het been, die de snelheid zijner bewegingen belemmerde en hem deed achterblijven. Zoodra zijn zoon, die mede te paard tegenwoordig was, dit bemerkt, rent hij op den kermenden

vader toe, grijpt hem bij het haar, scheidt met éénen slag zijn hoofd van den romp, en snelt, innig verheugd van zijns vaders eer gered te hebben, tot de zijnen terug, die hem met de levendigste toejuichingen ontvangen.

Zoo weinig nu zulke daden als het bewijs eener wreede geaardheid mogen gelden, zoo weinig mag men de Timorezen op grond van andere handelingen, die uit bijgeloof of gehechtheid aan bestaande gewoonten voortvloeijen, van valschheid en lafhartigheid beschuldigen. Ons oordeel over de barbaarsche volken, met wie wij in Indië in aanraking komen, is dikwijls onbillijk; omdat wij hunne daden naar onze en niet naar hunne eigen begrippen beoordeelen, en vele schrijvers geven zich lucht in verontwaardiging over het karakter der inboorlingen, waar zij liever hunne onbeschaafdheid en hunne wanbegrippen moesten beklagen. Deze fout is ons Nederlanders altijd eigen geweest, en heeft ons dikwijls niet enkel tot harde oordeelen, maar dikwijls tot harde behandeling der inlanders vervoerd. Bij de Britsche schrijvers, althans van den tegenwoordigen tijd, zal men zelden dezen misslag aantreffen, en het wordt tijd dat ook wij leeren dien af te leggen.

Hoe weinig de bevolking van Timor in den grond den naam van wreed kan dragen, blijkt uit eene bijzonderheid door den Heer Brouwer in een zijner rapporten medegedeeld. Op zijne reizen door de landen van Waiwiko-Waihali had hij dikwijls gelegenheid op te merken, dat de inwoners een sterken afkeer hebben van ligchamelijke straffen. "Zoo wij, "Nederlanders," zegt deze reiziger, "in nadere aanraking "met de bewoners van de verder van Koepang gelegen lan-"den komen, houd ik het voor volstrekt noodig, dat wij op "dezen karaktertrek letten en onze aangenomen policiestraf-"fen daarnaar wijzigen. Want het slaan is iets, dat zij de "Hollanders niet kunnen vergeven; en de Portugesche "Gouverneur van Dilly, met mij als ambteloos reiziger spre-"kende, verhaalde mij, dat het volk de Hollanders van eene "vreeselijk harde behandeling der onder hun gezag staande "gewesten beschuldigde, omdat de Hollandsche ambtenaren "hunne onderhoorigen lieten slaan."

De vijandelijkheden kunnen somwijlen jaren lang aanhouden, en meestal wordt de vrede door bemiddeling van een onzijdigen vorst tot stand gebragt. Heeft deze bij beide partijen voor zijne voorslagen een gunstig oor gevonden,

dan wordt een dag voor de verzoening bepaald. De vorsten en rijksgrooten der beide partijen, van gewapende scharen gevolgd, begeven zich naar eene afgesproken plaats op de grenzen, waar zij in elkanders nabijheid, doch ieder op hun eigen grondgebied, stand houden, terwijl de bemiddelende vorst zich op de grenslijn zelve plaatst. De vijandelijke vorsten naderen hem ieder met een gouden plaat, die hij ter wederzijde aan zijne voeten doet nederleggen, terwijl een der Meo's vóór hem een palmtakje nederlegt, 't welk de tanden moet voorstellen van den hond, die bij den aanvang der vijandelijkheden gedood werd. Dit takje nemen de krijgvoerende vorsten te zamen, door middel van stokjes, van den grond en werpen het weg. Daarna reiken zij elkander de hand, en terwijl zij zich door eene broederlijke omhelzing verzoenen, wordt door al de aanwezigen een luid gejuich, vergezeld van snaphaanschoten, aangeheven.

VII.

Met schier alle onbeschaafde volken hebben de Timorezen eene groote neiging tot opschik gemeen. Zij hebben een groot welgevallen in bonte en schitterende kleuren, en zijn vooral bij hunne feesten fraai uitgedoscht. De armen zijn met vele ringen versierd, bij de geringen van koperdraad, bij de aanzienlijken van ivoor of zilver; de ooren zijn òf met snoeren kralen bezwaard, òf doorboord met houten pennen, versierd 't zij met zwart paardenhaar, 't zij met rood geverwd bokkenhaar, of met beiden afwisselend; de hals is omhangen met snoeren van gouden balletjes, of koralen van een doffe, oranje-gele kleur, moetisala genoemd, die voor een kunstvoortbrengsel van Chineschen oorsprong te houden schijnen, en langzamerhand in waarde stijgen, dewijl zij niet meer worden aangevoerd. Van het hoofdhaar maken zij veel werk: beide seksen laten het lang groeijen; bij de vrouwen is het naar achter gestreken en in een wrong vereenigd, die met een vierkanten sandelhouten kam is vastgestoken; de mannen binden het met een breeden band hoog op in een bundel en maken het vast met een

grooten kam van bamboe. De Koepangnezen kenmerken zich door de gewoonte om het hoofd met doeken te omwinden, die zij van de zeevarenden koopen.

De gewone kleederdragt der Timorezen bestaat voor de mannen uit twee sjawldoeken, omstreeks 2 Ned. ellen lang en van 8 tot 12 palmen breed. Zij worden door de vrouwen uit katoen-garen geweven, en zijn over de geheele lengte in het midden wit, met een rooden zoom van meer of minder breedte ter wederzijde. Deze zoom bestaat meestal uit een afzonderlijk stuk en is vaak nog met evenwijdige strepen of bloemfiguren van verschillende kleuren versierd. Een der beide beschreven doeken is om de heupen geslagen en hangt af tot aan de voeten; de andere bedekt het bovenlijf, hangt over de schouderen en daalt tot aan de heupen, maar wordt gedurende de warmste uren van den dag als een wrong om de lendenen gewonden. Doeken van dezen vorm en kleur ziet men in den Archipel nergens dan op Timor en de naburige eilanden. De broek is den Timorezen geheel onbekend.

De vrouwen der Timorezen bezigen soms soortgelijke sjawls tot bedekking van het bovenlijf, maar meer gewoonlijk den bekenden bontkleurigen sarong, terwijl zij ook het onderlijf en de beenen in zulk een zakvormig gewaad hullen. Vrouwen van hoogen rang dragen bij feesten een wit katoenen buisje met lange mouwen, en daarover den sarong; haar hoofdtooisel bestaat alsdan dikwijls uit een rooden of gelen doek, met een gouden of zilveren sieraad op het voorhoofd, terwijl hals en ooren met snoeren kralen zijn voorzien.

Na deze kleedingstukken is een der noodwendigste voorwerpen voor beide seksen de betel- of sirih-zak met de onderscheidene daarin behoorende kokertjes en doosjes; gewoonlijk draagt men hem over den linker-schouder, zoodat hij digt onder den arm afhangt. Behalve de verschillende ingredienten voor het betel-kaauwen en eenigen tabak, bergen zij daarin doorgaans een eetlepel uit buffelhoorn of een kokosschaal vervaardigd, een drinkbeker, een spiegeltje, een fluitje, een of meer slijpsteenen, eenige welriekende kruiden en allerlei amuletten als behoedmiddelen tegen ziekten en gevaren.

Pijl en boog schijnen nimmer bij de eigenlijke Timorezen — wel bij de Belonezen — in gebruik te zijn geweest, en

daarom is hun ook het gebruik van schilden onbekend. Lans en zwaard zijn thans, althans in het Westen, slechts hulpwapenen geworden, en het voornaamste middel van aanval en verdedeging is het geweer met vuursteen, meestal van Engelschen of Amerikaanschen oorsprong. Zij betalen een gewoon militair geweer volgaarne met een pikol was of eenig ander voorwerp, dat eene waarde van 50 à 60 gulden bezit, en beschouwen het als een grooten schat, die van den vader op de kinderen overgaat. Zij zouden zich liever van al hunne have, ja van vrouw en kind, dan van hun geweer ontdoen, ofschoon die snaphanen niet zelden zoo versleten en in zoo ellendigen staat zijn, dat een Europeaan er niet gaarne een schot mede zou wagen. Het buskruid ruilen de Timorezen insgelijks van de vreemde handelaren in en bewaren het, nevens de op dezelfde wijze verkregen looden kogels, die echter niet zelden door steentjes of stukjes ijzer vervangen worden, in een soort van patroontasch, die van buiten met tinnen plaatjes, gesneden figuren en gekleurde palmbladen versierd is. De kling van der Timorezen zwaard is gewoonlijk een oude infanteriesabel, nog voorzien van den stempel der Oost-Indische Compagnie. De lansen der eigenlijke Timorezen zijn uiterst ruw van vorm en geheel of gedeeltelijk met de kaalgeschoren huid van een buffelstaart overtrokken, waardoor zij eene groote taaiheid erlangen; die der Belonezen zijn veel netter en sierlijker en dikwijls over de geheele lengte van den stok in behaard geitenvel gewikkeld.

De barbaarsche pracht van de kleeding en wapenrusting der voorvechters of Meo's verdient eene bijzondere vermelding. Het zwaard, dat in bijna horizontale rigting onder de linker-armholte hangt, prijkt doorgaans aan het gevest met een bundel roodgeverwd bokkenhaar, terwijl aan de achterzijde der schede een lange buigzame rotting bevestigd is, die een boven het hoofd van den Meo uitstekenden pluim draagt, uit soortgelijk bokkenhaar, doormengd met bontkleurige papegaaivederen, en aan den top uit lange zilveren punten bestaande. Dewijl de aanhoudende zwieping van dezen pluimstok hinderlijk is in het gaan, wordt hij gedurende den togt niet zelden van de schede losgemaakt en achter tusschen het kleed gestoken. Aan de voor- en onderzijde der schede hangen veelal van vier tot zes koperen belletjes, terwijl aan de achterzijde nog eene menigte

lange banden van witte en roode kleur zwieren. Het hoofd van den Meo is nu eens omwonden met een fraai bontkleurigen doek, aan de kanten met gouden lovertjes bezet, dan eens gehuld in eene hooge muts, uit palmbladen gevlochten en in witte doeken gewikkeld, van welke ter wederzijde eenige linten van verschillende lengte en kleur neêrkronkelen. De ooren zijn met de reeds beschreven pennen, de armen met zilveren of ivoren ringen uitgedoscht; en somtijds zelfs is een deel der tanden met dunne plaatjes van zilver of goud belegd, dat als een soort van decoratie voor betoonde dapperheid moet beschouwd worden. De meeste Meo's dragen lange, met was gestijfde en in verschillende bogten zijwaarts uitgezette knevels. Het gewone kleedingstuk voor het bovenlijf is een chitsen of rood-lakensch baatje zonder mouwen, terwijl het onderlijf slechts in den gewonen sjawl-doek, die de beenen tot aan de knieën bedekt, gewikkeld is. Niet zelden ziet men bij Meo's, die tot rijke familiën behooren, groote gouden platen, van 10 tot 12 Nederl. duimen middellijn, op borst en rug, aan muts en zwaard schitteren, en zij, die met hun wapen reeds eenmaal een vijandelijk menschenhoofd zijn magtig geworden, hebben daardoor het regt verkregen, om de beenen boven de enkels met een reep bokkenvacht te omwinden. Het rammelend en klaterend geluid, dat deze vreemdsoortige dosch bij elke beweging doet vernemen, wordt nog vehoogd door het geklingel der talrijke koperen klokjes, waarmede hals en toom van het strijdros omhangen en soms ook de knieën van den ruiter zelven omsnoerd zijn. Geen wonder dus, dat zijne nadering zich reeds op verren afstand verraadt!

Nog rijker en bonter is de dosch dergenen, die bij het uitbarsten van den oorlog of het sluiten van den vrede, op last van den Vorst, als herauten het land doorgaan, om deze gebeurtenissen aan de ingezetenen te verkonden. Zij behooren doorgaans tot het vorstelijk geslacht en zijn daarom behangen met allerlei gouden en zilveren pronkstukken, die die tot de rijkssieraden behooren. Zulke herauten dragen den wonderlijken naam van Asoe-paha, d. i. hond des lands, dewijl het hunne roeping is als een hond het land te doorkruisen.

De huizen der Timorezen zijn niet minder vreemd en karakteristiek dan hunne kleeding en sieraden: zij zijn hoofdzakelijk van tweeërlei soort. De meest gewone hebben bijna

de gedaante van een bijenkorf: zij zijn rond en bestaan dikwijls alleen uit een dak, dat van onder op den grond rust en van boven in een spitsen of bijna spitsen nok uitloopt. Grootere woningen hebben echter van onder een beschot of lambrisering van eenige weinige voeten hoogte, vervaardigd uit nevens elkander geplaatste bamboe-stokken of palmblad-stelen. Het dak is óf met langhalmig gras óf met palmbladen gedekt. De kleinste woningen dezer soort zijn slechts 3½ à 4 meters hoog en de doorsnede is nog geringer; in deze rust het dak op een enkelen stijl, in het midden der woning geplaatst. In de grootere vindt men een stevig en kunstig vervaardigd dakgeraamte, dat op vier hoofdstijlen steunt. De huizen der tweede soort strekken doorgaans tot verblijf aan vorsten en aanzienlijken, of de zoodanigen die op meerdere beschaving aanspraak maken. Zij zijn vierkant en van binnen ruimer en lichter, ofschoon ook hier het licht alleen door de deuropening binnendringt en vensters eene onbekende weelde zijn. Ook de bouwstoffen zijn dezelfde als die der ronde huizen, met welke zij ook dit gemeen hebben, dat zij, in tegenstelling met de gewone op palen gebouwde Maleische huizen, onmiddellijk op den vloer rusten. In iedere woning brandt meest altijd een vuur, dat wel eenig licht, maar tevens een ondragelijke warmte en rook verspreidt. Het huisraad is uiterst gering, en bestaat slechts uit sirih-doozen, van de bladen van den lontar-palm gevlochten, hoornen eetlepels, drinkbekers van kokosdoppen vervaardigd, aarden potten en eenige kommen en borden van blaauw Chineesch porcelein.

In de nabijheid der dorpen bevindt zich meestal een gemeenschappelijke buffelkraal, waarin de buffels, die men slagten wil, op eene uiterst wreedaardige wijze worden afgemaakt. Al de buffels, met uitzondering van den éénen, die ter slagting bestemd is, worden buiten gesloten, en daar deze halfwilde dieren zich ongaarne van de kudde laten scheiden, gaat dit doorgaans met vrij wat moeite gepaard. Een inlander, met eene lans gewapend, plaatst zich bij de deur op eenig paalwerk, en brengt aan het ongelukkige dier, wanneer het de overige volgen wil, eenige steken toe. Is eindelijk de afzondering gelukt, dan treedt een sterk en vlug man de kraal binnen, de eene hand met eene lans, de andere met een zwaard gewapend. Met de eerste tracht hij het dier achter het schouderblad te treffen; maar

wanneer de wonde niet doodelijk is, wordt hij niet zelden door den woedenden buffel vervolgd, waarom tot zijne beveiliging in het midden der kraal steeds een boom is geplant. Is eindelijk de buffel behoorlijk getroffen, dan wordt hem de Achilles-pees van een der pooten doorgekapt en daarna de keel afgesneden. De buffel wordt met huid en al verdeeld en dus stukswijze gevild.

VIII.

De dichter, die een onbeduidend leven ironisch ophemelde met de woorden:

"O roem, dring 't nageslacht in de ooren,
"Roem, die mijn grijsaard zich verwierf!
"Hoort, tijden, hoort! hij werd geboren,
"Hij leefde, nam een vrouw en stierf!"

zou echter niet hebben kunnen ontkennen, dat geboren worden, trouwen en sterven werkelijk drie belangrijke momenten in het menschelijk leven zijn. De Timorezen zijn daarvan diep doordrongen, want zij hebben deze allen met zoovele en zoo omslagtige plegtigheden en formaliteiten omringd, dat het ondoenlijk zijn zou in mijn bestek daaraan volkomen regt te laten wedervaren. Ik zal evenwel trachten in weinige regelen daarvan een oppervlakkig denkbeeld te geven.

De vrouwen worden bij de Timorezen door hunne aanstaande echtgenooten gekocht, zoodat het bezit van vele dochters als rijkdom wordt aangemerkt. De prijs, die er voor gegeven wordt, draagt den naam van belie's, en wordt door de ouders der bruid bij de verloving bepaald. Bij aanzienlijken vordert de eer der familie, dat van de zijde des bruidegoms niets op den prijs worde afgedongen, ofschoon hij zich daardoor vaak eene schuld op den hals haalt, die hij nimmer kan afbetalen, en die voor hem en zijn gansche geslacht, of voor zijne onderdanen, een uiterst drukkende last blijft. Zoolang de belie's niet zijn afbetaald, kan de man zijne vrouw en de bij haar verwekte kinderen niet

als *de zijne* beschouwen; de vader of voogd behoudt op haar zijne regten. Zelfs het lijk van den schuldenaar mag niet worden ter aarde besteld voor de belie's zijn voldaan, en men heeft voorbeelden van lijken, die 10 of 12 jaren in goed gesloten kisten boven de aarde moesten blijven staan, zoo als wij straks nader zien zullen. Vermakelijk is het tafereel, dat de Heer Heymering ophangt van de afzetterijen, waaraan de arme bruidegom op den dag der huwelijksvoltrekking is blootgesteld. De prijs is bij de verloving bedongen naar eene zekere niet naauwkeurig bepaalde waarde in goud, die den naam draagt van omas (waarschijnlijk het Maleische *amas*), stel b.v. ten bedrage van 2000 omassen. Maar nu behoeft men juist niet den prijs in goud te voldoen, maar geeft daarvoor grootendeels aequivalenten, b. v. in zilver en moetisala-snoeren, of in vee. Hierdoor ontstaat nu een langdurig geschachger, — want het verdient geen edeler naam. Wanneer de bruidegom aan het hoofd zijner bloedverwanten de woning der bruid nadert, zendt de vader der laatste hem een afgezant, Mafefa genaamd, te gemoet, met last om te onderzoeken of de sirih en pinang, die hij met zich brengt, wel rijp zijn, hetgeen in verbloemde taal zeggen wil, of hij wel den bepaalden prijs in deugdelijke artikelen met zich brengt; en wanneer dit onderzoek niet naar genoegen uitvalt, wordt de jongeling van den drempel geweerd en niet toegelaten, voor hij zich van betere omassen heeft voorzien. Maar ook bij dadelijke toelating is de zaak niet ten einde: de aanstaande schoonvader heeft doorgaans allerhande aanmerkingen op de omassen, die hem een voor een door den Mafefa worden voorgelegd, en put zich uit in welsprekendheid om aan zijne eischen kracht bij te zetten. Hij neemt b. v. een mes op en zegt tot den jonkman en zijne familie: "vele jaren moest ik er reeds "een mes op nahouden voor het palmwijn-tappen ten behoeve "mijner dochter, eer zij zoo groot werd, dat gij haar kondt "huwen." De jongeling legt hierop b. v. een gouden korakora [1] met een gulden in het mandje, dat de Mafefa tot zijn meester brengt, die met een toetssteen in de hand zit. Zijn stilzwijgend hoofdschudden is het teeken voor den Mafefa om het goud terug te brengen aan de familie van den jongeling, die daarop intusschen wel was voorbereid.

[1] Zeker sieraad in den vorm van de maan in haar eerste kwartier.

De gulden wordt nu door een Spaansche mat vervangen en de dus verbeterde omas genadig aangenomen. Nu neemt de vader der bruid iets anders, b. v. zijn hakmes op, en zegt: "dit werktuig moest ik bij den veldarbeid jaren lang "ten behoeve mijner dochter hanteren, aleer zij u ter vrouw "kon worden." De bruidegom biedt nu een gouden plaat met een snoer moetisala of een paar zilveren armringen aan, waarmede op dezelfde wijze gehandeld wordt. Vervolgens beroept zich de vader op den schoffel, bij den tuinarbeid ten behoeve zijner dochter gebezigd; op de koude, de hitte, den regen, den wind, waaraan hij bij zijne zorg voor haar onderhoud zich heeft moeten blootstellen. Is hem dit alles tot zijne tevredenheid vergolden, dan komen de aanspraken van de moeder der bruid aan de beurt. De bezwaren der zwangerschap, de hitte-kuur waaraan zich de moeder, gelijk wij straks zien zullen, na de bevalling moest onderwerpen, de eerste zorgen voor het nog hulpeloos wicht, zelfs de moedermelk, waarmede zij het gevoed heeft, komen achtereenvolgens ter sprake, en zoo worden den bruidegom gedurig omassen van grooter waarde afgeperst, totdat hij eindelijk eenige pinangvruchten in pand geeft, die hij later ieder voor tien buffels moet inruilen. Ik zwijg van nog andere afzetterijen, dewijl het alleen mijn doel was den geest dezer onderhandelingen te doen kennen. Bij de geringe lieden zijn de huwelijken met minder zwarigheden verbonden, dewijl hunne eer niet verbiedt op de belie's af te dingen en de schraapzuchtige regenten wel zorgen, dat zij over niet vele omassen te beschikken hebben.

De veelwijverij is den Timorezen geoorloofd, doch wordt onder den gemeenen man door de kosten der belie's van zelve beperkt. Daarentegen is zij zeer gewoon bij de hoofden, wier rijkdom eenigermate naar het getal hunner vrouwen geschat wordt. Intusschen bekleedt altijd eene der vrouwen een hoogeren rang. De staatkunde van een Timoreschen Radja of Fettor vordert, dat hij zich door een neven-huwelijk verbindt met eene dochter van bijna elken zijner onderregenten, zoodat hij niet zelden van tien tot twintig bijwijven en een evenredig getal kinderen heeft. Men zegt zelfs dat vroeger de Keizers van Sonebait, toen zij nog op het toppunt hunner magt waren, niet minder dan honderd vrouwen telden. Het huiselijk leven der Timorezen is dien ten gevolge bij de hoogere en lagere stan-

den zeer verschillend: bij de eerste openbaren zich de bekende nadeelen der veelwijverij, doch in de huishouding der laatste heerscht doorgaans tevredenheid en zijn echtscheidingen zeldzaam. Desniettemin zijn de vrouwen meer als de slavinnen, dan als de gezellinnen der mannen aan te merken. Van haar wordt de meeste arbeid gevorderd; want behalve het spinnen van katoen, het weven en verwen der kleedjes, dat meer eigenaardig tot hare taak behoort, moeten zij haren echtgenoot in het planten, zaaijen, maaijen en verkoopen der veldvruchten behulpzaam zijn. Zeer opmerkelijk is het, dat men op Timor, gelijk bij zoovele andere Aziatische en Afrikaansche volken, de bekende leviraats- of pligthuwelijken der Israëlieten terugvindt. Ook bij hen rust op den broeder van een overledene de verpligting, diens vrouw tot zich te nemen om bij haar in de plaats zijns broeders kinderen te verwekken; onder de rijken kan deze pligt slechts met aanzienlijke opbrengsten in goud, vee of slaven aan de familie der weduwe worden afgekocht.

Onvruchtbaarheid wordt op Timor als een groot ongeluk aangemerkt en aan den invloed van vertoornde geesten toegeschreven. Men tracht deze op te sporen door middel eener bijzondere wigchelarij, daarin bestaande, dat men eene lans in den stijl drukt, waarop het dak der woning rust, en die vóór de borst met de hand van den zoover mogelijk uitgestrekten linkerarm vasthoudende, tevens met de regterhand den stijl tracht te bereiken, terwijl inmiddels de namen der verdachte Nitoe's worden opgenoemd. De naam, bij welks vermelding de proef gelukt, is die van den gezochten Nitoe. Onbegrijpelijk is het hoe eenige waarde aan zulk eene lansmeting gehecht kan worden, daar het duidelijk is, dat, zoo de proef ten laatste gelukt, dit geheel natuurlijke oorzaken heeft, dewijl deels de punt allengs dieper in den stijl wordt gedrukt, deels de arm zich door oefening langzamerhand verder leert uitrekken. Desniettegenstaande is deze manier van geesten op te sporen ook in vele andere gevallen, b: v. waar men hen voor de oorzaak van zekere ziekten houdt, gebruikelijk. Is eindelijk de vijandige geest opgespoord, dan tracht men zijne gunst door geloften te winnen, en heeft de vrouw daarna het geluk van zwanger te worden, dan wordt in tegenwoordigheid der bloedverwanten een offermaal gehouden, dat

wederom met allerlei bijgeloovige plegtigheden gepaard gaat.

Gedurende den ganschen tijd der zwangerschap moet de vrouw zorg dragen van een mes bij zich te hebben, als verweermiddel tegen de witte Pontiana's [1], de geesten der vóór de verlossing bezweken zwangere vrouwen, die ook aan hare zusters de moedervreugd niet gunnen en als vliegende spoken rondwaren.

Bij de geboorte is de placenta van de zijde der vroedvrouw het voorwerp van allerlei bijgeloovige zorgen, terwijl de kraamvrouw, in de onderstelling dat dit tot haar spoedig herstel noodzakelijk is, aan de gruwzaamste folteringen wordt onderworpen. Na met water en een afkooksel van kruiden gewasschen te zijn, wordt zij in de nabijheid van een vlammend vuur op een rustbank gelegd en aan eene stoving onderworpen, die men noemt "het ligchaam gaar of rijp maken." Hoe meer hitte zij daarbij verduurt, dès te beter voor haar. Ook het pas geboren kind, dat naast haar ligt, deelt in hetzelfde lot [2]. Daarna wordt het geboortefeest gevierd met het offer van een varken of ander huisdier, tot dank aan de geesten. Het offermaal gaat bij die gelegenheid met allerhande ruwe grappen gepaard, en men geeft zich veel moeite om door verschillende kunstgrepen op te sporen, hoevele broeders en zusters de jonggeborene nog krijgen zal.

Doch de allergrootste omslag van caerimoniën heeft plaats bij het overlijden, inzonderheid wanneer "de bleeke dood "aan de woning eens rijke heeft aangeklopt." De dood van een Radja of Fettor wordt binnen 's huis aangekondigd door een allerjammerlijkst gehuil, door al zijne vrouwen en kinderen aangeheven, die zich daarbij beurtelings op het ontzielde ligchaam werpen, en buiten 's huis door het uitzenden van boden der treurmare, door het lossen van snaphaanschoten gevolgd, naarmate zich de tijding verspreidt. De nabestaanden en vrienden stroomen van alle zijden naar het sterfhuis om mede te jammeren en te schieten, en er worden gastmalen gegeven, die dagen achtereen duren, en

---

[1] Verg. over de Pontiana's mijn werk over Borneo's Westkust, D. I, bl. 13. De Heer Heymering leidt den naam af van de Maleische woorden "boenting "anak," d. i. bevrucht.

[2] Volgens den Heer Heymering duurt deze stoving tot den vierden dag, volgens den Heer S. Muller vier volle maanden. Dit laatste schijnt wat kras.

waarbij vele buffels en varkens geslagt worden. Het lijk wordt gewasschen en met gouden en zilveren platen en snoeren kralen versierd op eene tafel gelegd, waarop het een paar dagen blijft liggen, terwijl de naaste vrouwelijke bloedverwanten daarom heen, onder hevig gegil, de verdiensten van den overledene en de daden zijner voorouders in hunne klaagliederen verheffen. Op den derden dag is de kist gereed, die in hard hout uitgehouwen en zeer dik en zwaar is [1]. Op haren bodem legt men eerst eenige stukken wit lijnwaad, daartoe door vrienden en magen geschonken, dan het lijk in een wit doodkleed gehuld, en daarop weder eenige stukken van kleedingstoffen, eenige kostbare sieraden, een bos betelbladeren met de daarbij behoorende pinang en kalk, een weinig tabak, en eenige gewijde wortels en welriekende bloemen. Het deksel wordt met houten pennen gesloten en de reet met was en hars digt gestreken. Inmiddels wordt de rouw aangenomen, daarin bestaande, dat aan het gansche gezin het hoofdhaar wordt afgeschoren en elk zich een zwart bovenkleed omwerpt. Was de overledene een regent, dan worden de kleederen zijner vrouwen van onder op vijf plaatsen ingescheurd, en niet zelden scheren alle mannen in het geheele regentschap zich het hoofd kaal. Nog onderscheidene andere plegtigheden moeten aan de begrafenis voorafgaan, ook indien deze spoedig kan volgen, wat bij aanzienlijke familiën zeldzaam het geval is. De afwezigheid van vér-verwijderde bloedverwanten, wier tegenwoordigheid wordt gevorderd, maar dikwijls met een aanzienlijk geschenk, soms nog door een tweede en derde gevolgd, moet gekocht worden; de noodzakelijkheid tot voorafgaande vereffening van de schulden des overledenen, en de groote geldsommen, die voor een luisterrijk uitvaartsfeest moeten worden bijeengebragt, zijn daarvan de voorname oorzaken. Dikwijls gaan jaren voorbij, zoodat het noodig wordt de doodkist te vernieuwen. Dit lange uitstel is eene vreeselijke kwelling voor de vrouwen, die, zoo zij niet van gebrek aan liefde verdacht en door de familie als vreemden willen behandeld worden, tot allerlei zeer bezwarende oplettendheden jegens het lijk verpligt zijn, en zich naauwelijks van de zijde der kist mogen ver-

[1] Voor de doodkist van geringe lieden wordt slechts een ruw uitgeholde boomstam gebezigd.

wijderen. Eindelijk echter naakt het lang verbeide uur der begrafenis. Op kosten der familie en der onderdanen, wordt eene verbazende menigte levensmiddelen van allerlei soort bijeengebragt en geplaatst op vervaarlijke degoe-degoe's (eene soort van tafels of liever stellaadjes), die zuchten onder haren last, maar door een beschot van takken en pisang-bladeren aan de nieuwsgierige blikken onttrokken worden. Nadat voor den overledene nog een pot met gekookte rijst als teerkost op den weg naar het schimmenrijk is bereid, en voor het sterfhuis een hond is gedood, wiens ziel den doode tot leidsman derwaarts strekken moet, nemen de dragers de kist op. Maar nu begint op nieuw van alle zijden het gehuil en gejammer, en de vrouwen — zoo wil het Timoresche decorum — stellen alle middelen in het werk, om de dragers te verhinderen in de poging om het geliefde lijk uit de woning weg te dragen. Deze uit een natuurlijk gevoel ontspringende gewoonte schijnt soms te ontaarden in eene walgelijke grap, waarbij zelfs het werpen met allerlei onreinheden niet gespaard wordt. Na herhaalde mislukte pogingen wordt eindelijk het lijk ontvoerd, en met rijstpot en hond in den grafkuil neêrgelaten; en wanneer deze behoorlijk met aarde gevuld is, keert men zonder verwijl terug. En nu heeft men slechts oogen voor het pays de Cocagne dat zich opent; eenige sterke mannen heffen de degoe-degoe, met behulp hunner knodsen, van den grond, en dit is het sein tot den aanval. Onder het oorverdoovend gejuich van honderden stemmen zijn zij in weinige oogenblikken geplunderd. Ieder verzadigt zich en neemt nog goede hoeveelheden mede naar huis; en het geheele uitvaartsfeest wordt met muzijk en dans onder een uitgestrekt tentzeil besloten [1].

Boezemt dit woeste drama ons afkeer en walging in, nog erger barbaarschheid verzelt soms de begrafenissen van vorsten en hoofden, in de verder van den zetel van 't Ne-

---

[1] Den lezer zal wel naauwelijks behoeven herinnerd te worden, dat in alle in deze paragraaf beschreven plegtigheden allerhande plaatselijke en tijdelijke verscheidenheden voorkomen; waarschijnlijk zal ook zelfs in mijne, zooveel mogelijk algemeen gehouden schildering hier en daar wel vermengd zijn, wat bij verschillende stammen plaats vindt, te meer daar de Heer Heymering, die hier mijn voornaamste leidsman was, met opzet en tot vermijding van herhalingen, wat bij verschillende stammen wordt in acht genomen tot één geheel heeft vereenigd.

derlandsch gezag verwijderde streken. Het snellen van eenige koppen in een vijandelijk gewest moet daar dikwijls aan zulk eene begrafenis voorafgaan. Ook zegt men dat vroeger in Koepang en Sonebait een of twee levende slaven, met eenige mondbehoeften en een gong, mede in het vorstelijk graf werden gesloten. De gong moest, zoo het heette, ter waarschuwing dienen, wanneer de voorraad van levensmiddelen was opgeteerd, opdat men die door andere zou vervangen; maar inderdaad sloeg niemand op de ongelukkigen eenige acht meer, zoodat zij op de ellendigste wijze omkwamen.

Behalve de feesten waartoe de oorlog, en die waartoe huwelijk, geboorte en uitvaart aanleiding geven, hebben de Timorezen nog andere vermakelijkheden, bestaande in gezangen die doorgaans in de avonduren bij maneschijn worden aangeheven. Kleine koperen klokjes van Chineesch maaksel en een soort van tamboerijn zijn daarbij de gebruikelijke muzijkinstrumenten. De alsdan aangeheven liederen zijn voor de gelegenheid gepaste improvisatiën, uit korte volzinnen bestaande, maar soms ook van zeer laffen en smakeloozen inhoud. Mannen en vrouwen bewegen zich daarbij langzaam in een kring en trappen op den grond naar de maat van het gezang. Er zijn verschillende soorten van deze eentoonige dansen: bij sommige wordt het lied eerst door eenige jonge meisjes, Anafeto's (d. i. jonge zusters) genaamd, aangeheven, en dan door al de overigen in koor herhaald. Ik zal enkele voorbeelden van den inhoud van zoodanige liederen laten volgen, waarvan er een aantal door den Heer S. Muller zijn opgeteekend.

Het land is in opschudding geraakt en nog niet gestild;
Regelt het met lans en zwaard!

Speel en wees vrolijk, verhef uwe stem;
Als men oud is, wat goeds is er dan nog?

Mijn vorstelijke geliefde zit bij mij op een bank;
Wanneer wij beiden dood zijn, begraaft ons bij elkander.

Mijn kam kunt gij nemen en gebruiken;
Mijn neus geef ik niet dat gij dien kust.

Drooge kokosnooten zijn met versche vereenigd;
Wij zijn vereenigd met de Compagnie.

Men herkent hierin den geest van de pantons der Maleijers. Tot opheldering van het laatst aangehaalde voorbeeld voeg ik hierbij, dat de Timorezen een grooten eerbied plagten te koesteren voor de O. I. Compagnie en haren naam nog geven aan het tegenwoordig Nederlandsch Gouvernement. Zij noemden haar "mai-bapa Kompani," als ware zij hun tot "vader en moeder," en zich zelven heetten zij "anakh" (kinderen) van dat eerwaardig ligchaam.

IX.

De geschiedenis van Timor begint eerst met de vestiging van het Europeesch gezag; omtrent de vroegere lotgevallen der bevolking en de stichting der voornaamste rijken bestaan slechts onzekere overleveringen. In de bontkleurige massa dezer verhalen, die, na eeuwen mondeling te zijn voortgeplant, eerst in den jongsten tijd van de lippen der inlanders zijn opgevangen, om in schrift te worden gesteld, ontbreekt het vooral aan duidelijke onderscheiding der tijden. Doch hoe gebrekkig deze overleveringen zijn mogen, ik zal er enkele proeven van mededeelen, die tot eene inleiding tot de meer geloofwaardige geschiedenis der latere eeuwen strekken mogen.

Eene vergelijking der verschillende op Timor gangbare volksverhalen maakt het waarschijnlijk, dat wij eene alleroudste Alfoersche bevolking, die geene herinneringen van hare komst van elders bewaard heeft, en daarom hare stamvaders uit den hemel of uit de aarde doet voorkomen, en eene latere kolonisatie van eenigzins meer beschaafde vreemdelingen uit de eilanden ten Noorden en Noord-oosten afkomstig, moeten onderscheiden. De oudste bewoners, die, zoo het schijnt, hunnen hoofdzetel hadden in het middengedeelte des eilands, waar thans het rijk van Waiwiko-Waihali ligt, waren — zegt de overlevering — zoo onbeschaafd, dat zij, onbekend met de eerste beginselen van

den landbouw, zich alleen met wilde boom- en aardvruchten voedden. De vreemdelingen, die hen met de teelt van rijst en maïs en het gebruik van ijzeren wapenen bekend maakten, schijnen zich omstreeks de 14de of 15de eeuw op dit eiland te hebben nedergezet. De nog in de diepste barbaarschheid liggende bevolking onderwierp zich, schijnt wel, zonder veel tegenstand aan de meer beschaafde kolonisten, die dus de heerschende familiën vormden en achtereenvolgens de verschillende rijken op Timor stichtten. Als afkomstig uit het rijk van den Sultan van Ternate erkenden zij, althans in naam, het oppergezag van dien vorst, wiens gebied zich, zoo men wil, toenmaals over al de kleine Sunda-eilanden tot Bali toe heeft uitgestrekt. En ofschoon het niet blijkt dat die vorst immer eenige wezenlijke magt op Timor heeft uitgeoefend, grondde zelfs de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie hare aanspraken op Timor tegenover de Portugezen op den afstand van dat eiland, in 1683 van den Sultan van Ternati verworven. De naam "Timor" is zeker noch van de oorspronkelijke, noch van de latere bevolking afkomstig, en zelfs hebben de inboorlingen voor het eiland dat zij bewonen geen algemeenen naam. "Timor" beteekent Oosten, en deze benaming zal wel haren oorsprong vinden bij de Maleische zeevaarders, die eenmaal geene verder oostwaarts liggende landen dan dit eiland en de Zuid-wester-eilanden zullen gekend hebben, en aan het eerste den naam van Timor-besar of Groot-Oosterland, aan de andere dien van Timor-ketjil of Klein-Oosterland hebben gegeven.

Het westelijk gedeelte van Timor schijnt vóór de komst der kolonisten uit de Molukken, zeer schaars bevolkt te zijn geweest. Het Koepangsche rijk werd, volgens de overlevering, gesticht door een volksstam, die uit het midden des eilands verhuisde, ten gevolge van een twist tusschen twee broeders over het scherpen van een scheermes ontstaan. Men mag gissen dat de ware reden gelegen was in de aankomst van nieuwe volkplantingen, die vroegere kolonisten verdrongen. De verhuisde volksstam zette zich, zoo men wil, neder in de nabijheid eener rots, welker kegelvormige gedaante veel overeenkomst had met die eener Timoresche hut, en daarom Kopa of Kopan werd genoemd, waaruit, naar den Maleischen tongval, Koepang ontstaan is, Dezen naam behield de genoemde stam ook, nadat hij ge-

noodzaakt was allengs verder zuid-westwaarts te trekken en eindelijk het grondgebied van het tegenwoordige Koepang had bereikt.

Het rijk van Amarassi aan de Zuidkust dankt zijne opkomst aan dergelijke oorzaken. Het werd gesticht door een hoop landverhuizers uit het rijk van Waiwiko-Waihali, onder aanvoering van zekeren Nafi, door wiens schuld eene bijzonder fraaije kalebas-schaal, aan zijne zuster behoorend, gebroken was; hierdoor was een twist ontstaan, waarbij Nafi's broeders voor hunne zuster partij trokken. Nafi, tot verhuizen gedwongen, vestigde zich eerst met zijne volgelingelingen in de nabijheid van het tegenwoordige Oekoesi, doch brak naderhand vandaar op naar het Zuiderstrand. Van tijd tot tijd door nieuwe zwervers van Waiwiko-Waihali versterkt, onderwierp hij zich welhaast de oorspronkelijke bevolking dezer streken, terwijl hij met zijne naburen van het Koepangsche rijk in gedurigen oorlog leefde.

Aan de stichting van het rijk van Sonebait is eene legende verbonden, die niet van naïveteit ontbloot is en ons in sommige trekken de geschiedenis der aartsvaders herinnert, zoo onnavolgbaar in het boek Genesis geteekend[1]. De bevolking van het rijk van Waiwiko-Waihali was allengs zoozeer toegenomen, dat men op het stichten van volkplantingen moest bedacht zijn, en de Lio-Rai stelde zijnen broeder Sonebait tot vice-regent aan over eenige stammen, voor welke hij aanbood nieuwe woonplaatsen in het Westen te gaan opzoeken. Hij aanvaardde den togt, slechts van eene kleine schaar krijgslieden vergezeld, en nam zijne lans en zijn zwaard, zijn kris met gouden gevest en kostbare sirihdoos mede, — erfstukken die zijne voorvaderen van Ternate hadden met zich gebragt. Na eenige dagen reizens bereikten zij het gewest Oenama, waarin zekere Nai Kone het gebied voerde. Sonebait, met die landstreek geheel onbekend, zond zijne volgelingen op verkenning uit, om een nachtverblijf op te sporen. Deze verspreidden zich in verschillende rigtingen en bleven zoo lang uit, dat Sonebait, ongerust wordende, eindelijk besloot hen te gaan opzoeken. Hij verwijderde zich echter, ongelukkigerwijze, steeds verder van zijne

[1] Geheel anders luidt dit verhaal bij S. Muller, bl. 196; doch ik ben voor de inlandsche overleveringen doorgaans de lezing van den Heer Heymering, die zoo lang op Timor verkeerde, gevolgd.

makkers, terwijl een opkomende storm hem verhinderde het hoorngeblaas te hooren, dat het sein moest wezen, om elkander weder te vinden. Sonebait besloot nu een groot vuur aan te leggen, maar het hooge en digte woud was oorzaak, dat niemand der zijnen het ontwaarde. Nu bekruipt hem de vrees, dat hij den nacht alleen zal moeten doorbrengen en wegens den glans en de pracht zijner vorstelijke kleederen aan de aanvallen van roovers zal blootstaan, die zelfs zijn leven in gevaar kunnen brengen. Om dit af te wenden wentelt hij zich met opzet in stof en asch, zoodat niet alleen zijne kleederen, maar ook zijn buitengewoon blank gelaat en handen een afzigtig voorkomen erlangen. Inmiddels overvalt hem de duisternis. Door hevigen dorst gekweld, tracht hij, op het geluid af, het water te ontdekken van een stroom, dien hij in de nabijheid hoort ruischen: hij ontdekt het met behulp van een brandend hout, maar in eene rotskloof zoo diep, dat hij het met alle inspanning niet met de hand kan bereiken. Hij besluit echter op deze plaats den nacht door te brengen, wakkert het vuur aan om het wild gedierte van zich verwijderd te houden en valt eindelijk, van vermoeidheid uitgeput, tegen wil en dank in slaap.

Na den nacht onder benaauwde droomen te hebben doorgebragt, ontwaakt Sonebait onder de aangenaamste verrassing. Hij ziet de drie bekoorlijke dochters van Nai Kone, die zich, naar aartsvaderlijk gebruik, bij het opgaan der zon, met hare bamboezen met goud beslagen watervaten naar de bron spoeden, om aldaar te putten. Uit vrees van haar te verschrikken verbergt hij zich in de lommer van een boom, die de bron overschaduwt, doch wordt weldra door de meisjes ontdekt, die, ofschoon hij beleefd en voorzigtig tot haar nadert, voor zijn afzigtig voorkomen terugdeinzen. Zijn manieren evenwel, die zijne vorstelijke afkomst verraden, stellen haar weldra eenigzins gerust, zoodat zij besluiten hare taak te vervullen, zonder zich verder met den vreemdeling in te laten. Maar Sonebaits onlijdelijke dorst spoort hem aan, haar door woorden en gebaren om water te verzoeken. De beide oudste zusters, hem te morsig en het water te heilig achtende, slaan het verzoek op onheusche wijze af; doch de jongste betoont zich meêdoogender. Uit het blad eener wilde plant vlecht zij een drinkbeker en reikt daarin aan Sonebait het verkwikkend vocht

met de woorden: "Ziedaar, lesch uwen dorst, mijnheer! Gij "toch kunt, dunkt mij, geen slecht mensch zijn, die ons "meisjes zou willen verschrikken of beleedigen." Sonebait, door eene verfrisschende teug tot zich zelven gekomen, slaat de stof en asch van zijne klęederen en wascht zich aangezigt en handen. Welhaast staat hij in geheel andere gedaante voor de schoone, wier kleine hand hij vat en wie hij den wensch openbaart haar tot rijksvorstin te verheffen. De zusters gevoelen nu levendige spijt over haar gedrag; zij vragen den schoonen vreemdeling vergeving en trachten hem te beduiden, dat de zeden des lands niet veroorloven, dat de jongste het eerst wordt uitgehuwelijkt, hetgeen hem ook dadelijk blijken zou, wanneer hij haar naar haren vader wilde vergezellen. Prins Sonebait is daartoe bereid, doch wil vooraf eene proef nemen, om den wil der Nitoe's te verstaan. Hij steekt zijne lans in een boom en geeft te kennen, dat hij van de zusters diegene huwen zal, welke in staat zal zijn het wapentuig er uit te trekken. De beide oudste beproeven daaraan te vergeefs hare krachten, doch der jongste gelukt het dadelijk. De oudere zusters beweren echter, dat zij door hare pogingen de lans reeds hebben losgemaakt, en dringen er op aan, dat zij nog eenmaal met kracht in den boom worde gedreven, om de jongste aan eene nieuwe proef te onderwerpen. Maar ook deze valt geheel in haar voordeel uit. De oudere zusters spoeden zich hierop naar huis en de prins volgt met de jongste. De vader ontvangt hem met de voorkomendste welwillendheid; daar hij geene zonen heeft, ziet hij in zijne komst de vervulling eener vaak geslaakte bede en een teeken van de gunst der Goden. Hij verlooft den prins aan zijne jongste dochter en verzekert hem het regt om hem in de regering op te volgen.

Nu wordt de legende uitermate buitensporig. Sonebait wenscht zijnen broeder, den vorst van Waiwiko-Waihali, van zijn gelukkig wedervaren kennis te geven. Hij vult en betoovert het watervat zijner verloofde, en laat het als zijn afgezant naar Waihali rollen. Hier stort het water zich uit en groeit aan tot een breeden stroom en het vat verandert zich in een bamboe-bosch, dat, zoo men wil, nog heden aan den oever van den stroom staat te prijken. De Lio-Rai begreep uit deze zonderlinge zending, dat zijn broeder eene goede, waterrijke plaats, — een gewigtig punt

op Timor, — voor de nieuwe vestiging gevonden en zich met eene rijke familie vermaagschapt had. Hij gelastte nu de stammen, reeds vroeger onder zijns broeders gezag gesteld, zich reisvaardig te maken, om hem in het Westen te gaan opzoeken.

De scharen die zich thans opmaakten om zich bij Sonebait te vervoegen, stonden onder het bevel harer Tamoekongs en onder de opperste leiding van twee Siko's of Fettor's, die de gezamenlijke magt onder zich verdeelden. De beide afdeelingen, door twee aanzienlijke Meo's aangevoerd, rukten op, de eene langs het Noorder-, de andere langs het Zuiderstrand, en bereikten na eenige dagen hunne bestemming, waar de Fettors en Tamoekongs, Sonebait als hunnen Lio-Rai of Keizer erkennende, hunne namen gaven aan de landschappen, waar zij zich nederzett'en, gelijk het geheele rijk naar Sonebait genoemd werd. De beide Meo's huwden de zusters van 's Keizers gade, en kregen ook zelven het bestuur over eenige Tamoekongs en hunne onderhoorigen in leen. De bevolking van het rijk werd versterkt door kleinere volksverhuizingen uit het gebied van Waihali, onder de aanvoering van Radja's, aan wie de Lio-Rai, wiens oppergezag zij erkenden, meer afgelegen gewesten ter vestiging toewees. Zoo ontstonden de staatjes van Ambenoe en Amfoang op de Noordkust, waar de kolonisten, door de roofzucht der oorspronkelijke inwoners getergd, eindelijk een verdelgings-oorlog met hen aanvingen, waaraan slechts een gering overschot door de vlugt naar het eiland Rotti ontsnapte. Zoo vormde het rijk van Sonebait, naar den aard van het leenstelsel, van den aanvang een slecht zamenhangend geheel, dat zich allengs, onder den drang der omstandigheden, in onderscheidene kleine staten oploste.

Het regerend vorstengeslacht van Amanoebang dankt, volgens een volksverhaal, zijnen oorsprong aan een Rottineschen slavenjongen van zekeren Radja in het gebied van Amarassi. Door een droom in het denkbeeld gebragt, dat hij tot iets groots bestemd was, beroofde deze slaaf zijnen meester van zijne gouden en zilveren sieraden en vlugtte oostwaarts. In de nabijheid van een dorp gekomen, ontstak hij des nachts op eene klip een groot vuur, dat door de inboorlingen met verbazing aanschouwd werd. Zoodra de dag was aangebroken, spoedden zij zich naar die plaats, om te zien wat er omging. Zij vonden er den jongeling,

met gouden en zilveren platen en allerlei kostbaarheden omhangen, en zich uitgevende voor een zendeling van Oesineno, van den hemel nedergedaald, om over deze landstreek te heerschen. Zijne woorden vonden ingang, en nog dienzelfden dag werd de regerende vorst van Amanoebang, die bij zijne onderdanen zeer gehaat was, verdreven, en de Rottinesche slaaf in zijne plaats als vorst erkend. Het rijk Amabi is volgens sommigen later uit dat van Amanoebang voortgekomen, terwijl anderen de tegenovergestelde meening voorstaan.

Men zal reeds hebben opgemerkt, dat de namen van de meeste genoemde landschappen zijn zamengesteld met Ama, soms afgekort tot Am. Deze allen zijn oorspronkelijk personennamen, in welke het eerste lid in het Timoreesch "vader" beteekent, naardien deze eilanders, even als vele andere volken zoo in als buiten den Archipel, de gewoonte hebben, zich naar een hunner kinderen te noemen. Zoo beteekent Amakono "de vader van Kono," en zoo verder.

De eenheid van westelijk of eigenlijk Timor, met uitzondering van Koepang, in onderscheiding van de Belonesche rijken, schijnt te berusten op de erkenning der suprematie van Sonebait door alle vorsten van dat gebied, ofschoon de grond daarvan uit de overlevering niet ten aanzien van allen even duidelijk blijkt. In de Belonesche landen vormde zich, nevens het rijk van Waiwiko-Waihali, ook dat van Loeka in het oostelijk gedeelte, en beiden waren, even als Sonebait, uit eene menigte leenroerige staten zamengesteld. De overleveringen dezer, verder van den zetel des Nederlandschen gezags verwijderde staten, zijn tot dusverre, voor zooveel ik weet, nog door niemand bijeenverzameld. De geschiedenis van allen is intusschen in de grondtrekken ongetwijfeld dezelfde, ofschoon althans Waiwiko-Waihali zijne eenheid beter dan Sonebait bewaard heeft.

X.

Wij kunnen ons naar het tot dusverre gezegde in het algemeen eenig denkbeeld maken van den toestand waarin

Timor verkeerde, toen het voor de eerste maal door Europeanen bezocht werd. De Portugezen waren de eerste blanken die zich hier vertoonden, maar het regte tijdstip hunner vestiging op Timor heb ik nergens aangeduid gevonden. Hunne eerste nederzettingen schijnen zij omstreeks 1520 te Lifao of Lifauw nabij Oekoesi gevormd te hebben; maar ook te Koepang hadden zij een fort, lang voor de komst der Nederlanders. In Sonebait regeerde toen de tweede Lio-Rai, op wien zij zich een grooten invloed verwierven, door hem een staf met gouden knop, een zwaard en den rang en uniform van kolonel te schenken. De kolonelshoed schijnt de inboorlingen bijzonder te zijn in het oog gevallen, en men meent dat de bijnaam van Sobekase (Europesche hoed), dien zij sedert aan den Lio-Rai van het Westen schonken, daarvan afkomstig is. Later verleenden de Portugezen denzelfden rang ook aan den Radja van Ambenoe. Intusschen maakten zij zich hier, gelijk overal elders, aan vele geweldenarijen en afpersingen schuldig, stookten het vuur der tweedragt onder de inlandsche vorsten en grooten aan, en deden weinig voor de beschaving der bevolking, ofschoon zij een grooten ijver om haar tot het Christendom te brengen aan den dag legden. Hoewel zij er in geslaagd zijn in den omtrek hunner voornaamste nederzettingen een vrij aanzienlijk deel der bevolking te bekeeren, hebben zij echter het bijgeloof geenszins uitgeroeid, daar zij zich met eene zeer oppervlakkige kennis, een bloot naam-Christendom, tevreden stelden. Ook hadden de bekeeringen geenszins het gevolg van de bevolking met de heerschappij der Portugezen te verzoenen; want alle berigten stemmen daarin overeen, dat zij zich, althans in de westelijke deelen des eilands, algemeen hadden gehaat gemaakt, toen zich daar de Nederlanders vertoonden, die door de bevolking als redders werden begroet.

Op zekeren dag, dus meldt de overlevering der Timorezen, hadden twee visschers van Solor, ver in zee, een ongemeen grooten haai geharpoeneerd, welke, daar zij hem niet doodelijk gewond, maar goed vast hadden, hunne kano voortsleepte tot in de baai van Koepang, bij het eiland Samauw, waar toen reeds de Radja van Koepang van tijd tot tijd te Oeasa zijn verblijf hield. Op zijne uitnoodiging bleven de Solorezen eenige dagen bij hem, en verhaalden hem dat de Hollanders te hunnent de Portugezen verdre-

ven hadden en het volk bijzonder goed behandelden. Op de vraag of de Compagnie ook regten vorderde van de eetwaren, die hun tot dagelijksch voedsel strekten, gaven de Solorezen een ontkennend antwoord. "Dat is anders dan hier "met ons," hernam de Radja; "wij kunnen bijna niets in "den mond steken, of wij moeten er den Portugezen iets "voor betalen. Op Rotti gaat dit ook reeds zoo, en het "ergst is dat zij ons dwingen hun de rijst tot zeer lagen "prijs te verkoopen, om die naar Macao uit te voeren. Zij "bespieden ons tot in onze woningen, en indien zij aan "eenig spoor bemerken, dat er padi is gebolsterd, beboeten "zij den dader, na hem alvorens aan den lijve gestraft te "hebben. Tegen al deze afpersingen vermag ik niets en ik "ontwijk hen zoo veel mogelijk en zoek daarom, als zij het "mij toestaan, mijne toevlugt op dit eiland, waar de Radja "van Oematan mij dikwijls, gelijk ook nu weder, vergezelt, "opdat wij elkander in ons verdriet troosten." De Radja van Oematan (een distrikt in de binnenlanden), die dit onderhoud had aangehoord, deed het voorstel om de Hollanders te laten verzoeken, dat zij de Portugezen van Koepang verdrijven zouden, en de Solooresche visschers belastten zich met de overbrenging van dit verzoek. Na eenige weken bragten zij een gunstig antwoord. De vorst van Koepang, door zijnen vriend den Radja van Oematan vergezeld, ging nu zelf mede scheep naar Solor, om de Hollanders af te halen, nadat hij te voren zijne Tamoekongs en Meo's gelast had, zich met alle strijdbare manschappen naar het strand te begeven en de verdelging der Portugezen aan te vangen, zoodra zij een schip met de driekleurige vlag zagen naderen en het lossen van zijn geschut hadden gehoord. De hoofden waren te meer bereid om aan den last van hunnen Radja te voldoen, daar zij den te maken buit onderling mogten verdeelen. Zij haakten zoo zeer naar den strijd, dat zij dien aanvingen eer nog een schot van het Hollandsche schip gehoord was; de bezetting, tot geen tegenweer bereid, werd, zoowel als de Portugesche handelaren en hunne vreemde slaven, het slagtoffer hunner woede, en slechts een gering getal vlugtelingen ontkwam naar Oekoesi en Dilly, terwijl zij, die te water ontvlugten wilden, nog grootendeels den Hollanders in handen vielen.

Gelukkig zijn wij voor de kennis van de eerste vestiging onzer landgenooten op Timor niet tot dit inlandsch verhaal

beperkt; wij bezitten daarvan een eigenhandig berigt van Apollonius Schot, die het eerst onze vlag in deze wateren vertoonde [1], waarbij Valentijn enkele bijzonderheden voegt. Op last van den Gouv.-Gen. Both werd in 1612 aan Schot de taak opgedragen, om een verbond te sluiten met den Radja van Boeton ten Zuiden van Celebes. Nadat hij zich van dezen last had gekweten, vertrok hij den 9den Januarij 1613 vandaar met de schepen Terveer en Halve-maan en twee kleinere vaartuigen en vertoonde zich den 17den voor het Portugeesch kasteel op Solor, hetwelk hij begon te beschieten met dat gelukkig gevolg, dat hij eene batterij der vijanden dadelijk tot zwijgen bragt. De Portugezen zonden om hulp naar hunne nederzettingen op Timor, maar Schot droeg te gelijker tijd aan Willem Jakobsz. met de Halvemaan en de beide kleine vaartuigen op, het oog op hen te houden, en deze had het geluk een Portugeesch galjoot te verbranden, waarvan de bemanning, verstrooid naar het strand vlugtende, door de bevolking vervolgd en neêrgeveld werd. Een ander scheepje, met 500 pikols sandelhout geladen en door 13 Portugezen bemand, viel hem in handen. Vervolgens ging hij op Timor aan land en had er eene zamenkomst met onderscheidene hoofden, door den Radja van Koepang afgevaardigd. Het onderhoud liep naar genoegen af; want de Timorezen waren bereid aan de onzen verlof te geven, om te Koepang een fort te bouwen, en toonden zich niet ongeneigd om de Christelijke godsdienst te omhelzen, gelijk zij reeds te voren aan de Portugezen beloofd hadden. Men antwoordde hun, dat men hun leeraars zou zenden, opdat zij het Christendom inderdaad mogten leeren kennen. Na deze verrigtingen keerde Jakobsz. den 1sten April naar Solor terug, waar het kasteel zich drie weken later aan onze inmiddels aanzienlijk versterkte magt overgaf.

Intusschen had Schot berigten omtrent den rijkdom van Timor in sandelhout ingewonnen, welk artikel hij van veel gewigt achtte voor onzen handel op China. Hij besloot dus met een gedeelte van zijn eskader derwaarts te stevenen, vergezeld van den koopman Jan Gijsbertszoon de Vrije, die handelsbetrekkingen met de inwoners zou trachten aan

[1] Medegedeeld in de "Historische Beschrijving der Reizen," D. XX, bl. 19, en bij Dubois, "Vies des Gouv. Gén."

te knoopen. Den 4den Junij ging Schot op Timor aan land, en wel in het gebied van Mena of Mina, waarschijnlijk dat gedeelte van het tegenwoordige Amfoang, waardoor de Noi Mina (rivier van Mina) vloeit. Hij werd door den Radja van dit landschap met groote voorkomendheid ontvangen, en kreeg zelfs verlof aldaar een fort te bouwen, waartoe de vorst beloofde met zijn volk behulpzaam te zijn. Te gelijkertijd werden de schepen van eene rijke lading sandelhout voorzien. Met andere hoofden waren de onderhandelingen even voorspoedig en Schot verliet Timor, den koopman de Vrije en eenig krijgsvolk, onder bevel van den kapitein van der Velde, tot verdere behartiging van de belangen der Compagnie aldaar achterlatende. De onzen bepaalden voor eene vestiging hunne keuze op Koepang en betrokken het fort Concordia, dat, naar het schijnt, niet door hen eerst opgetrokken is, maar reeds gesticht was door de Portugezen, die het tijdens onze komst hadden verlaten. De ongunstige ligging dezer sterkte, die door naburige veel hoogere bergen en rotsen bestreken wordt, maakt haar tot verdediging tegen een wel toegerusten vijand volstrekt ongeschikt, gelijk de latere geschiedenis van Timor genoeg bewezen heeft. De onzen sloten contracten met verschillende hoofden van Timors westelijk deel, zelfs reeds in 1616 met het meer afgelegen Amanoebang, en de aanvallen, die de Portugezen, geruggesteund door hunne bondgenooten de Amarassiërs, weldra op onze nieuwe vestiging beproefden, werden door de dapperheid der onzen en de trouw der bewoners van Koepang zegevierend afgeslagen.

XI.

De onvolledigheid der berigten verbiedt mij, den voortgang der Hollandsche magt op Timor voet voor voet te volgen; maar ik mag eene merkwaardige gebeurtenis niet onvermeld laten, die hier in 1627 plaats had. In dat jaar was zekere Johan d'Ornay, naar men wil van Amsterdam afkomstig, ons opperhoofd op Solor. Deze man vatte, waarom is onbekend, het voornemen op om onze vestiging aldaar aan de Portugezen over te geven. Dit plan werd

ontdekt door zekeren Brouwer, die daarvan te Batavia kennis gaf en tevens met twee of drie andere Hollanders poogde d'Ornay in verzekerde bewaring te nemen. Deze had echter het geluk te ontsnappen en haastte zich nu om tot de Portugezen over te loopen, bij wie hij een te gunstiger onthaal vond, daar hij tevens besloot zijne godsdienst met die onzer vijanden te verwisselen. Te gelijker tijd schijnt hij zijn voornaam met dien van Gonsalvo verruild te hebben. Hij verkreeg weldra zooveel invloed, dat zijn zoon Antonio d'Ornay tot bevelhebber van Larentoeka op het eiland Flores werd aangesteld.

De heer Heymering, met de Hollandsche afkomst van de d'Ornay's onbekend, verhaalt de geschiedenis van Antonio eenigzins anders, volgens de op Timor gangbare overlevering. Hij zegt, dat hij met een schip van Macao te Larentoeka was aangekomen, om aldaar handel te drijven, en doordien hij vriendelijk, kundig en voor zijne taak berekend was, zich weldra een grooten invloed op zijne geloofsgenooten, zoowel dáár als op Solor en te Oekoesi op Timor verwierf. Ofschoon dit berigt nevens dat van Valentijn geen vertrouwen verdient, is er echter geene reden om te twijfelen aan hetgeen de heer Heymering er op laat volgen, dat d'Ornay zich later te Oekoesi vestigde en door vele afstammelingen van Portugezen, te Larentoeka woonachtig, derwaarts gevolgd werd; dat hij er in het huwelijk trad met eene dochter van den vorst van Ambenoe, en dat deze Radja, om meer in de nabijheid van zijn schoonzoon te wezen, zijn verblijf naar het strand verplaatste, waar hij de kampong Soetrana stichtte. D'Ornay werd door het Portugeesch bestuur te Goa als opperhoofd van Oekoesi en omstreken erkend, onder den titel van Teninti-Generaal, en in die waardigheid opgevolgd door zijnen zoon, bij de prinses van Ambenoe verwekt. Gelijk dit hoofd van gemengde afkomst was, zoo was het ook het meerendeel zijner onderdanen, en men heeft hen daarom, onder den naam van "zwarte Portugezen," tegengesteld aan "de blanke" of die van meer zuiver Europesche afkomst, welke zich, zooals wij beneden zien zullen, in 1702 te Lifauw vestigden en later hunnen hoofdzetel naar Dilly verplaatsten. De d'Ornay's lieten geene pogingen onbeproefd, om hunnen invloed onder de inlandsche hoofden uit te breiden, en magtig door het bondgenootschap van Ambenoe en Amarassi, wendden zij

herhaalde pogingen aan, om de Hollanders van Timor te verdrijven. Hunne nakomelingen, die hen opvolgden, zet-t'en die taak met gelijken ijver voort, zoodat de geschiedenis van westelijk Timor in de zeventiende en achttiende eeuw zich schier geheel oplost in het verhaal der hardnekkige oorlogen, tusschen de Hollanders en zwarte Portugezen, bijgestaan door hunne wederzijdsche bondgenooten, gevoerd.

Het geslacht der d'Ornay's behield echter niet uitsluitend het gezag te Oekoesi. Eenigen tijd na den dood van Antonio kwam hier een vaartuig van Malakka, dat op de kust schipbreuk leed. Onder de geredde schipbreukelingen was zekere da Costa van Djohor, een inlandsch Christen, wiens naam echter waarschijnlijk maakt, dat ook in zijne aderen Portugeesch bloed vloeide. Deze man, die door zijne schipbreuk schier alles verloren had, besloot vooreerst op Timor te blijven, en verbond zich later ook zelf met eene prinses van Ambenoe door het huwelijk. Hij verwekte een eenigen zoon, dien hij om zijne schranderheid en goede hoedanigheden teeder beminde, en met wien hij later, zijne vrouw op Timor achterlatende, eene reis naar zijn geboorteland ondernam. Ofschoon de dood den ouden da Costa overviel, eer hij naar Timor kon terugkeeren, bekroop den zoon welhaast de begeerte om zijne moeder weder te zien. Dit gelukte hem na veel omzwervens, en ook de jonge da Costa huwde eene kleindochter van den vorst van Ambenoe. De toen regerende d'Ornay was reeds hoog bejaard en had slechts één zoon in leven, die nog te jong was om zijn vader, bij diens weldra te wachten dood, te kunnen opvolgen. Op voorstel van den Radja van Ambenoe liet d'Ornay zich bewegen, om den schranderen en moedigen da Costa het bestuur na zijn dood op te dragen, totdat zijn zoon in staat zou zijn, zelf de teugels van het bewind te aanvaarden. Da Costa voldeed echter niet aan deze voorwaarde, maar behield het bewind tot aan zijn dood, na welken tusschen zijne nakomelingen en die der d'Ornay's twisten over de opvolging ontstonden, die eindelijk, door tusschenkomst van den Radja van Ambenoe, beslecht werden door eene overeenkomst, bepalende dat de waardigheid van Teninti-Generaal van Oekoesi beurtelings door een d'Ornay en een da Costa zou worden bekleed. Deze regeling bestaat tot op den dag van heden, en de inboorlingen van

Timor geven daarom aan het bestuur te Oekoesi doorgaans den naam van Costa d'Ornay.

XII.

Wij zijn met dit verhaal van den oorsprong des bestuurs van de zwarte Portugezen de tijdsorde eenigzins vooruitgesneld; keeren wij tot de verrigtingen der Hollanders na 1627 terug. In 1648 wordt als ons Opperhoofd op Timor en Solor genoemd de Majoor Willem van der Beek, die eene vorstin van Solor huwde, wat aan de hooge regering nog al mishaagde. Hij werd eenige jaren later opgevolgd door den dapperen Majoor Jakob Verheijden, die vroeger in de Molukken der Compagnie uitstekende diensten bewezen had, maar in 1655 op Timor ongelukkig aan zijn einde kwam daar hij in den krijg met de zwarte Portugezen, bij het beleg van Amakono, door Antonio d'Ornay in persoon werd neërgesabeld [1]. Om zijn dood te wreken, kwam in 1656 Arnold de Vlaming van Outshoorn met eene expeditie van 800 blanken uit de Molukken herwaarts. De hoofdzetel van den vijand was Amarassi, waar de Vlaming besloot hem te gaan opzoeken. Bij de eerste poging werd hij door zware slagregens tot den terugtogt gedwongen, en toen hij later den aanval hervatte, bragt d'Ornay hem zulke gevoelige verliezen toe, dat hij zich genoodzaakt zag de onderneming geheel op te geven. De hulpbenden van Sonebait, waarop onze bevelhebber gerekend had, kwamen niet opdagen, en hij bespeurde dat men hem omtrent den stand der zaken op Timor geheel verkeerd had ingelicht, en dat hij tot bevrediging van dit eiland welligt zoo vele jaren zou behoeven, als hij maanden gerekend had. De voordeelen, die Timor en Solor voor de Compagnie afwierpen, konden tegen zoo groote opofferingen niet opwegen,

---

[1] Valentijn zegt, dat dit Amakono ligt op het eiland Chimaar. Dit is mij raadselachtig, omdat mij geen eiland van dien naam bekend is, wèl daarentegen een Amakono op Timor in het rijk van Sonebait, hetwelk hier zeer goed schijnt te voegen. Zie S. Muller, bl. 204 vv.

en hij besloot dus, na 170 zijner manschappen, en daaronder eenige zijner beste officieren, in onderscheidene gevechten verloren te hebben, Timor onverrigter zake weder te verlaten. Te Batavia stelde hij aan de Hooge Regering voor, om niet slechts onze sterkte op Solor naar Rotti te verplaatsen, maar ook het fort Concordia op Koepang te slechten. Deze voorstellen werden echter niet goedgekeurd; men besloot veeleer het fort Concordia in beteren staat van tegenweer te brengen, ten einde het gezag op Koepang, als hoofdkantoor der Compagnie in deze streken, te handhaven.

Ofschoon de zwarte Portugezen belangrijke voordeelen behaald hadden, gevoelden zij zich echter niet magtig genoeg, om door de verovering van Koepang aan het gezag der Hollanders een einde te maken; zij zett'en den krijg slechts van tijd tot tijd voort door kleine strooptogten en rooverijen jegens de vaartuigen der Compagnie, waarbij soms gruwzame wreedheden werden gepleegd. Van onze zijde schijnen ook geene pogingen aangewend te zijn om het geleden verlies te wreken [1]; maar de aandacht der Compagnie schijnt zich meer bijzonder op de oostelijke deelen van Timor gevestigd te hebben, als wilde zij hare tegenspoeden in het Westen door uitbreiding van haren invloed in het Oosten vergoeden. Men had daarbij voornamelijk het oog op het rijkje Manatoetoe aan de Noordkust ten Oosten van Dilly, waartoe de aanleiding, zoo het schijnt, bestond in de geruchten aangaande rijke koperaderen, die in dat gebied voorhanden waren in eenen berg in het landschap Adé (Vémasse) [2]. Het tijdstip waarop het eerst onderhandelingen met Manatoetoe en de Orang-kaja's der omliggende gewesten zijn aangeknoopt, is, volgens den Heer Heymering, het jaar 1662 [3]; doch nadere bijzonderheden vind ik eerst

---

[1] Ik lees echter bij Valentijn, III, 2, bl. 152, dat in 1660 Truytman van Makasser naar Solor en Timor werd gezonden, om de Portugezen aan te tasten; doch het blijkt niet, welk gevolg dit gehad heeft.

[2] Valentijn noemt het geheele rijk Adé-Mantoetoe, anderen spreken van Adé nevens Manatoetoe. De Heer Brouwer deed tijdens zijn verblijf te Dilly eenig onderzoek naar dat landschap Adé, maar werd uitgelagchen, dewijl men er nooit van gehoord had. Hij kent Adé alleen als den naam van een der Belonesche dialekten, dat te Manatoetoe en omstreken wordt gesproken. Evenwel is 't mij voldoende gebleken, dat werkelijk in de 17de eeuw Adé de naam van een landschap was, hetzelfde dat thans de Portugezen Vémasse noemen. Het heet in de oude stukken: "Wey Massoy alias Ady."

[3] Hij spreekt daarover zeer in 't voorbijgaan T. v. N. I., IX, 3, bl. 55.

aangaande eene zending derwaarts, in 1665 aan Hugo Culemborg opgedragen. Deze zegt in zijn rapport, dat voor de woning van den Radja van de negerie Oemasan, vanwaar men het gezigt heeft op den koperberg, een stuk koper ligt met keisteen overdekt, van een voet dik en 1½ à 2 voet lang en breed, 't welk volgens 't verhaal van den Radja van den berg was afgespoeld. Hij voegt er bij, dat de inwoners uit bijgeloof die plaats niet durfden naderen, en verhaalden dat er vroeger twee heilige buffels plagten te weiden, die steenen aten en gezuiverd koper weder uitwierpen, 't welk zij echter niet waagden af te halen, zich tevreden stellende met het weinige koper dat de rivier afvoerde. Het groote stuk koper, zeiden zij, was ontstaan uit eene metamorphose van een dezer buffels, bij gelegenheid dat hij in een padi-veld gevallen en door een schot gedood was. Men begreep toenmaals, dat dit bijgeloof een groote hinderpaal zou zijn voor de exploitatie der mijnen, zoodat men besloot de zaak te laten rusten.

De onderhandelingen met de vorstjes van Timors Oosthoek werden echter hervat in 1668, op last van Jakob Kops, Gouverneur der Banda-eilanden, welke te dien einde het fluitschip Loenen derwaarts zond. Den 23sten Mei werd een verbond gesloten met den Radja van Manatoetoe, waarbij hij het oppergezag der Compagnie erkende, beloofde haar alle handelsartikelen, waarvan slaven, was en sandelhout met name genoemd werden, tegen billijken prijs te leveren, en zich verbond geene handelaren toe te laten, die niet van een pas der Compagnie waren voorzien. De Compagnie zeide hem daarvoor hare bescherming toe en vergunde hem hare vlag te voeren. Een geheel gelijkluidend verbond werd ook aangegaan met de hoofden van Adé en een aantal andere negeriën, die echter, naar het schijnt, tot den Radja van Manatoetoe in afhankelijke betrekking stonden.

De vriendschap der Compagnie kwam echter deze hoofden duur te staan en bleek althans ongenoegzaam om hen te beschermen. In 1669 werden zij aangevallen door de zwarte Portugezen, die met het zwaard allen dwongen het bondgenootschap der Hollanders weder te verzaken en de

---

Wat hier verder volgt is geput uit MS. aanteekeningen van de Heeren Brouwer en v. d. Velde, getrokken uit de archieven te Batavia, vergeleken met Valentijn, III, 2, bl. 111, 112, 121. Verg. nog Heymering, t. a. p., bl. 49 noot.

Portugesche vlag te hijschen. In 1677 poogde de Radja van Manatoetoe het Portugesche juk af te schudden. Hij werd echter overwonnen en uit zijn rijk verdreven, waarop hij de wijk nam naar Banda. Hij nam hier de Christelijke godsdienst aan, en ontving bij den doop den naam van Salomo Speelman [1]. Een zijner voornaamste dienaren volgde zijn voorbeeld en erlangde den naam van Samson. Welke omkeering van het rad der fortuin Radja Salomo veroorloofde in 1680 naar Timor terug te keeren, is mij onbekend; maar ik vind aangeteekend, dat hij een Christen-onderwijzer met zich nam, en verzocht met het bezoek van een Predikant begunstigd te worden. In 1688 werd het gezag der Compagnie onder al hare voormalige bondgenooten op Timors Oosthoek hersteld; doch de zwarte Portugezen hielden niet op hunne vijandige gezindheid te toonen: zij onderschepten de afgevaardigden, die uit de Belonesche landen, en bepaaldelijk ook uit Adé, naar Koepang gezonden werden, en belemmerden hunnen handel, waarover in de eerste helft der 18de eeuw herhaaldelijk klagten vernomen werden.

Intusschen werd voor ons établissement te Koepang eene heilzame afleiding geboren uit de onderlinge geschillen der Portugezen, die in 1702 uitbraken. In dat jaar zond het bestuur te Macao een blanken Portugees als Gouverneur van Timor naar Lifauw, zonder eenige voorafgaande raadpleging met den Teninti-Generaal van Oekoesi. De d'Ornay's en da Costa's, niet slechts naijverig op hun gezag, maar ook vreezende dat hun handel daardoor veel afbreuk zou lijden, waren geenszins met de vestiging van een Gouverneur in hunne nabijheid ingenomen. Van nu af leefden de zwarte en blanke Portugezen in aanhoudende vijandschap, ofschoon zij toch van tijd tot tijd, zich onderling verzoenende, tegen de Hollanders zamenspanden. Indien de zwarte Portugezen niet veel hooger dan als eene bende Boekaniers kunnen worden aangeschreven, ook met de blanke was het weinig beter gesteld. Het Gouvernement te Macao, ten einde met de minste moeite van de bezittingen op Timor het meeste voordeel te kunnen trekken, verpachtte ze als een kroondomein aan den meestbiedende, zoo vaak de betrekking van Gouverneur was opengevallen. De

[1] Den laatsten naam naar den beroemden Cornelis Speelman.

pachter stelde zich voor den betaalden pachtschat schadeloos door allerlei woeker en knevelarij jegens de arme inboorlingen, en vele der blanke Gouverneurs maakten zich daardoor zoo gehaat, dat zij zich slechts konden handhaven door steun te zoeken bij de Teninti-Generaals en zich op hunne beurt te verbinden, hen tot de bereiking hunner bedoelingen ter zijde te staan.

Sedert de komst der blanke Gouverneurs begonnen de Portugezen hoog op te geven van hunne uitsluitende regten op Timor, en de Gouverneur Don Pedro Mello, die het bewind in 1731 aanvaardde, gaf zelfs een geschrift in het licht, waarin hij de regten op Timor, die de Nederlanders op den afstand van den koning van Ternate grondden, bestreed, en onder anderen zeide, "dat den Nederlanders geen "meer grond op Timor toekwam, dan door hun kanon kon "bestreken worden." Maar ofschoon Mello ook in vele andere handelingen zijne vijandige gezindheid openbaarde, kon hij niets tegen het Hollandsch gezag ondernemen, vooral dewijl hij zelf in 1733 met de zwarte Portugezen in oorlog raakte. Dit verhinderde evenwel deze laatsten niet in het volgende jaar een aanslag tegen Koepang te ondernemen, die echter mislukte, doordien zij in eenige schoten, die toevallig uit het fort Concordia ter eere van den Lio-Rai van Sonebait gelost werden, het bewijs meenden te zien, dat hun toeleg verraden was. In 1744 spanden de blanke en zwarte Portugezen tot een nieuwen aanval op Koepang te zamen, om wraak te nemen over het verbranden door de onzen van een kruis, dat zij op Poelo Boerong in de baai van Koepang hadden opgerigt, 't geen, als een onheilspellend teeken, groote bekommering onder de bevolking dier plaats gewekt had. Doch de dood van den Gouverneur Don Castro in 1745, gevolgd door nieuwe oneenigheden en door den afval van Amfoang, dat in 1748 de zijde der Compagnie koos, was oorzaak dat zij zich genoodzaakt vonden de volvoering van dit plan tot 1749 te verschuiven [1].

---

[1] Ik geef hieronder eene lijst van de mij bekende hoofden onzer nederzetting op Timor, na de zending van de Vlaming tot 1749, waarin echter klaarblijkelijk onderscheiden gapingen voorkomen.

1665. Antonie Hurdt.

1667. Jacob Pieterszoon de Carper.

XIII.

Het jaar 1749 is het merkwaardigste in de geschiedenis van Timor: het was getuige van eene uitredding voor het Nederlandsch établissement te Koepang, die aan het wonderdadige grenst. De Portugezen hadden al hunne bondgenooten te wapen geroepen, en eene magt van omstreeks 40,000 man op de been gebragt, door den Teninti-Generaal in persoon aangevoerd. Het grootste gedeelte dezer magt legerde zich in eene vlakte, drie uren ten Zuid-oosten van Koepang, en bedreigde die plaats, waar men zeer slecht op een aanval was voorbereid. De bezetting van het fort Concordia bestond uit 23 Europesche soldaten, onder bevel van den vaandrig Lip; bij dezen voegde men eene bende gewapende slaven, ten getale van omstreeks 130, onder het bevel van Frans Monkana, terwijl eenige burgers van Koepang en dienaren der Compagnie vrijwillig de wapenen opnamen. De bondgenooten der Compagnie waren grootendeels op te verren afstand van Koepang om dadelijke diensten te kunnen bewijzen, en men kon slechts 300 à 400 man inlandsche hulpbenden bijeenbrengen, meest van de eilanden Savoe, Solor en Rotti afkomstig. De Portugezen en hunne Christelijke bondgenooten werden door de aanspraken eeniger priesters tot den strijd voor het ware geloof aangevuurd en tot den hoogsten graad van geestdrift opgewonden. Maar ook het

1677. Johan van Heden.
1680. Jakob Wijkersloot.
..... Van der Ende.
1703. Kapitein N. Focanus.
1705. Joannes van Alfen. — Gerard Huychelbosch, Commissaris.
1706. Ditlof Blad.
1712. Reinier Leers.
1714. Isaäc Marmer.
1715. Willem van Putten, en als secundus in 1716 Constantijn Lispensier.
1717. Barent van der Swaan.
1721. Henrik Engelbert.
Omstreeks 1734. ...... Visscher.
1737. Aart Peper.
Omstreeks 1740. Antonie Cornelis van Oldenbarneveld, genaamd Tulling.
1742. Jan Antonie Meulenbeek, in 1746 op Rotti vermoord.
1746-54. Daniël van der Burgh.

Nederlandsch hoofd te Koepang schreef een bidstond uit, en de krankbezoeker [1], die daarbij voorganger was, plaatste zich na de godsdienstoefening vóór de kerk, waar hij, als in profetische geestvervoering, voorspelde, dat de strijd, zoo hij met God aangevangen en in vertrouwen op Hem gevoerd werd, tot zekere overwinning zou leiden.

Nadat onze Timoresche bondgenooten, volgens 's lands gebruik, door hunne Meo's tot den strijd waren gewijd, trok onze handvol volks tegen den avond in de grootste stilte uit, gevolgd door een aantal koeli's, die onder andere een klein veldstuk naar de plaats des gevechts droegen. In het kamp der Portugezen heerschte de grootste zorgeloosheid; men danste er tot laat in den nacht bij schuimende bekers en hartstogtelijk spel, en was zoo weinig op een overval verdacht, dat zelfs het uitzetten van voorposten geheel werd verwaarloosd. Nadat onze dapperen zich in de nabijheid des vijands met hun veldstuk in hinderlaag gesteld hadden, sloop Monkana door het hooge gras op handen en voeten vooruit om eene verkenning te doen. Hij hoorde de snoeverijen onzer vijanden op de overwinning, van welke zij zich reeds verzekerd hielden, en begreep dat de kans allezins gunstig stond om hen te verrassen. Lip gunde aan zijne manschappen eenige weinige uren rust, maar terwijl de vijand, na zijne zwelgerij, in diepen slaap lag verzonken, sloop Monkana met eenige andere voorvechters vóór den opgang der zon andermaal in het vijandelijke kamp, en, ervaren in het koppensnellen, hieuw hij de schildwacht vóór de tent van d'Ornay in één punt des tijds het hoofd van den romp en wierp het door de opening van het tentbehangsel het legerhoofd voor de voeten, terwijl hij te gelijker tijd zich met de zijnen in honende en tergende uitdrukkingen lucht gaf. D'Ornay, buiten zich zelven van woede, laat dadelijk de alarm-trom slaan; alles komt in beweging en dringt zich in de grootste verwarring te zamen om zijne tent, terwijl men elkander toeroept: "Verraad! de vijand is in het kamp!" In de duisternis en verwarring kwetsen sommigen met hunne wapens hunne eigene strijdmakkers, en dezen, niet wetende of zij vriend of vijand vóórhebben, vallen op hunne beurt

[1] In 1670 werd te Koepang een predikant aangesteld, doch van 1689 af werd er de dienst waargenomen door een krankbezoeker, terwijl de gemeente slechts van tijd tot tijd door een predikant werd bezocht.

op hen aan. Zoo worden de Portugezen en hunne bondgenooten onderling handgemeen, tot de opgaande zon zich spiegelt in plassen bloed, door vriendenhand vergoten.

Inmiddels was Monkana, na zijne stoute daad volvoerd te hebben, tot zijne legermakkers teruggekeerd, in de stellige verwachting dat hij door een onordelijken uitval der vijanden zou worden vervolgd. Van onze zijde was alles gereed om hen te ontvangen; maar men wachtte hen te vergeefs. Maar hoe groot was de verbazing van Lip, toen hij, bij het aanbreken van den dag, den vijand met zich zelven handgemeen zag. Dadelijk begrijpt hij de oorzaak van het misverstand, waarvan hij besluit zooveel mogelijk partij te trekken. In aller ijl rukt hij met zijne manschappen en zijn veldstuk vooruit, zonder dat de verblinde vijand het nakend gevaar bespeurt. Zelf pointeert Lip het met schroot geladen stuk, hetwelk groote vernieling en nog grootere ontsteltenis in de scharen der vijanden brengt. Alles tuimelt door elkander, en d'Ornay, zelf ligt gekwetst, geeft het voorbeeld eener overhaaste vlugt. De uiteenstuivende benden worden van alle zijden door het welgerigt musketvuur der onzen ontvangen, of in hunne weerlooze vlugt door de koppensnellers achterhaald en geveld. D'Ornay zelf liet met duizenden der zijnen het leven, en de inboorlingen gaven aan de plaats van den strijd, die te voren Hanoni heette, den naam van Penfoeïk, dat in hunne taal "verwarde vlugt" beteekent. Nog heden beschouwen de Timorezen de plaats van het gevecht met een bijgeloovigen eerbied, door hare natuurlijke onvruchtbaarheid begunstigd. De grond, van zooveel menschenbloed doorweekt, kan, zeggen zij, slechts dor en roodachtig gras voortbrengen, en een schoone boom zal er in eeuwigheid niet opschieten!

Te Koepang was de vreugde over deze even schitterende als onverwachte zegepraal te grooter, daar het meerendeel der bevolking, het opperhoofd van der Burgh niet uitgezonderd, zich reeds had ingescheept, om zich door de vlugt naar Samauw of Solor te redden. Onze kleine heldenschaar werd met luide toejuichingen ontvangen; en al de slaven, die aan den togt hadden deel genomen, werden door hunne meesters vrij verklaard en tot eene afzonderlijke krijgsbende, onder den naam van Mardijkers (eigenlijk "Marda-"heika," d. i. vrijgelatenen), vereenigd. Dit korps heeft later meermalen goede diensten gedaan en is nog heden in wezen.

De bewindhebbers der Compagnie schonken aan dit korps, behalve een prachtig vaandel en een fraai versierde trom, ook een zware zilveren trompet en en een schotel van hetzelfde metaal; beide deze kostbare voorwerpen werden later, bij gelegenheid eener groote schaarschte van levensmiddelen, ten algemeenen nutte verkocht. Onze bondgenooten bragten reeds des avonds na de behaalde overwinning, onder daverend gejuich, een duizendtal vijandelijke koppen op staken en lansen voor het fort, en dit aantal werd den volgenden dag met nog 2000 vermeerderd. Doch van der Burgh verzocht met aandrang van de herhaling van het afgrijselijk schouwspel verschoond te blijven, waartoe hij te meer reden had, wijl 's lands gebruik eischte, dat hij iederen kop, ten teeken van verachting, met den voet van zich schopte. De ijzeren helm van d'Ornay is lange jaren als een merkwaardigheid in het fort Concordia bewaard; maar tijdens de troebelen in het laatst der vorige eeuw spoorloos verdwenen.

XIV.

De zegepraal van de wapenen der Compagnie maakte op vriend en vijand een verbazenden indruk. De eerste vrucht harer overwinning was de bevestiging van de trouw der bondgenooten en de aanwas van meer dan 50,000 onderdanen, wier hoofden zich onder hare bescherming stelden. De magtige Radja van Amanoebang, tot dusverre de katholijke godsdienst toegedaan, gelijk zijn naam Don Louis reeds bewijzen kan, liet in 1751 zijnen zoon den erfprins door den predikant Sylsma van Banda doopen, en alzoo in de hervormde kerk opnemen [1]. Zelfs de Amarassiërs, steeds de trouwste bondgenooten der Portugezen, zochten een oogenblik de vriendschap der Compagnie, aan welke zij zich bij acte van 1750 onderwierpen. In het laatst van 1749 stelde ons opperhoofd te Koepang aan de Compagnie voor, in Belo (zoo noemde men toen het rijk van Waiwiko-Waihali) in het belang van den handel een établissement op te rigten, wat echter werd afgeslagen.

[1] Amanoebang had reeds 15 Maart 1616 een contract gesloten met den koopman Crijn van Raamburg, in het jagt "de Ster," ter reede van Amanoebang, doch schijnt sedert onder Portugeschen invloed geraakt te zijn. Intusschen vind ik aangeteekend, dat de Radja reeds den 5den Jan. 1749, eenigzins vroeger dan de slag van Penfoeïk, een brief van onderwerping aan ons opperhoofd v. d. Burgh geschreven had.

De vrede met Amarassi was van zeer korten duur. De Portugesche priesters wisten weldra hunnen invloed op het bijgeloovig gemoed van Esoe, Radja van dat gewest, te herwinnen. In het laatst van 1752 liet hij zijn zoon, den erfprins, door hen doopen, welke bij die gelegenheid den naam van Don Alfonso ontving; terwijl hij tevens beloofde de belangen van Portugal en de katholijke kerk door alle te zijner beschikking staande middelen te bevorderen. Om dezen afval, die voor nieuwe aanslagen op Koepang deed vreezen, te straffen, organiseerde ons opperhoofd, in vereeniging met de bondgenooten der Compagnie, tegen Amarassi eene talrijke expeditie, met het doel om den invloed der Portugezen op dat gebied voor altijd te breken. Duizenden strijders, van Rotti en Savoe opontboden, voegden zich bij de Timoresche benden, en Esoe werd door zoo groote overmagt aangevallen, dat zelfs de dapperste verdediging hem niet kon baten. Toen hij zijne sterkte niet langer houden kon, doorstak hij zich voor de oogen zijner vijanden. De onderregenten lieten daarop de witte vaan wapperen en gaven zich over.

Met de Amarassiërs werd naar het strengste krijgsregt gehandeld. De gansche bevolking werd als eene kudde schapen uit hare woonplaatsen verdreven en gedeeltelijk als slaven naar Rotti en Savoe vervoerd, gedeeltelijk in eene landstreek twee à drie uren ten zuiden van Koepang, Banteo geheeten, gevestigd. Onder deze ballingen behoorde ook Don Alfonso; doch twee zijner broeders, wier schuld zwaarder was, werden naar Batavia opgezonden, waar zij tot hun dood vertoefden. Ofschoon de Compagnie wel eens in de winsten van den slavenhandel schijnt gedeeld te hebben [1], vond echter de strenge behandeling der Amarassiërs te Batavia afkeuring. Vier jaren later werd ons opperhoofd gelast, alle vrijgeboren Amarassiërs weder uit de slavernij te bevrijden, wat zeker nog al eenige zwarigheid zal hebben opgeleverd. Don Alfonso werd nu tot Radja over hen aangesteld, en hun werd vergund zich zuidwaarts van Banteo uit te breiden; ofschoon zij naar hunne voormalige meer oostwaarts gelegen woonplaatsen, die den naam van "pahaloeman," d. i. ledig land, ontvingen, niet mogten terugkeeren.

[1] Huysers, "Beknopte beschrijving der O. I. établissementen," zegt bl. 50: "Voorts levert Timor eene goede kwantiteit slaven voor partikulieren, die "van een goedaardige inborst zijn, en daarom ook veel in de notenperken "op Banda gebruikt worden."

De magt der Portugezen op westelijk Timor was nu voor altijd gebroken. Het gebeurde gaf echter aanleiding tot eenen brief van beklag over de handelingen der zwarte Portugezen, door den Gouv. Gen. Mossel den 15den Januarij 1753 aan den Onder-koning van Goa afgezonden. De landvoogd beriep zich op den afstand van geheel Timor aan de Compagnie door den Koning van Ternate, bij overeenkomst van 1683, en verlangde inlichting omtrent de verhouding der zwarte Portugezen tot het Portugeesch Gouvernement, daar zij de Nederlanders, ofschoon met Portugal in vrede levende, in naam des Konings van dat rijk hadden beoorloogd [1]. Vermoedelijk heeft het Gouvernement te Goa in zijn antwoord de handelwijze van den blanken Gouverneur te Lifauw gevolgd, die, na de nederlaag der zwarte Portugezen, zich gehaast had te verklaren, dat hij met het opgeworpen gezag der Teninti-Generaals, die zelfs in 1733 Lifauw vijandelijk hadden aangetast, niets gemeens had.

Inmiddels was van der Burgh in 1753 door Beynon als opperhoofd vervangen, en kort daarna (1 Maart 1754) te Koepang in slechts 38jarigen leeftijd overleden. De zwakheid van Beynons bestuur, zijne eigendunkelijke handelingen en zijne verwaarloozing van de belangen der Compagnie, gaven welhaast aanleiding tot vele klagten, die zoo hoog stegen, dat de regering te Batavia in 1756 tot de zending van een Commissaris naar Timor besloot, om den staat van het kantoor te onderzoeken en nieuwe verbindtenissen met de inlandsche vorsten aan te gaan. De Heer Paravicini, den 30sten Maart in die hoedanigheid op Timor aangekomen, vond de vorsten van Koepang en Sonebait en hunne bondgenooten gereed om elkander een vernielenden oorlog aan te doen; dadelijk liet hij al de in onmin zijnde vorsten naar Koepang opkomen, en betuigde te gelijker tijd aan den Portugeschen Gouverneur van Lifauw zijne geneigdheid tot het sluiten van een handelsovereenkomst; wat met de zending eener deputatie met geschenken beantwoord werd.

---

[1] Reeds in 1705 had zich de Gouv. Gen. van Hoorn in een schrijven aan den Onder-koning van Goa op dezelfde overeenkomst met Ternate beroepen. Dit schrijven had ten doel een protest tegen de handelingen van den Gouverneur (Kapitein Mor) van Lifauw Antonio Coëlho Guereiro, die ik vermoed dat ook tot de zending van den Commissaris Huychelbosch in dat jaar aanleiding gegeven hebben.

De Heer Paravicini vertoefde vijf maanden op Timor en de onderhoorige eilanden en bragt overal de zaken op vasten voet, terwijl hij het bewijs leverde, dat het kantoor te Koepang, bij eene goede administratie, niet onbelangrijke voordeelen kon afwerpen [1]. Het bleek hem, dat was en sandelhout, de voornaamste handelsartikelen des eilands, in veel grootere kwantiteit en tegen veel lagere prijzen te Koepang werden aangebragt, dan de dienaren van dat kantoor der Compagnie toezonden en aanrekenden. Maar vooral gewigtig is het contract, dat hij op den 9den Junij 1756 met niet minder dan 15 vorsten op Timor [2], daartoe tot diep uit de binnenlanden opgekomen, alsmede met de hoofden van Rotti, Savoe, Solor en Sumba tot stand gebragt. Onder

---

[1] Ik vind aangeteekend, dat, gedurende de vijf maanden van zijn beheer, eene som van ƒ 146,152 + ƒ 130,516 voor de Compagnie gewonnen werd. Om deze cijfers begrijpelijk te maken, zou eene nadere toelichting noodig zijn.

[2] Paravicini verdeelt deze vorsten in de drie volgende klassen:

I. OUDE VASALLEN DER COMPAGNIE.

1. Karel Boeni, Radja van Koepang.
2. Daniël Taffi, Keizer „ Sonebait.
3. Balthazar, Radja „ Amabi.
4. Bartholomeus, „ „ Amfoang.
5. Nai-Kobé, „ „ Taibenoe (een klein distrikt, vroeger tot Amfoang gerekend).

II. PAS DOOR HET ZWAARD BEDWONGEN VORSTEN.

6. Don Bernardo, Keizer van Amakono (een binnenlandsch distrikt, thans gerekend tot Sonebait).
7. Sousale, Radja „ Sorbian (vroeger vereenigd met Amfoang).
8. Don Alfonso, „ „ Amarassi.

Deze drie beleden nog de katholijke godsdienst.

III. VORSTEN, DIE ZICH VRIJWILLIG ONDERWORPEN HADDEN.

9. Don Louis, Radja van Amanoebang.
10. Don Louis, „ „ Amanatoeng (klein distrikt ten O. van Amanoebang).
11. Nai-Sif, „ „ Amanessi en Nenometan (ten O. van Amanatoeng).
12. Sitenoui, „ „ Lifauw en Soeri.
13. Hyacintho Corea, Grootvorst van Belo en Soeverein Koning van Waiwiko-Waihali, tevens gequalificeerd door al de vorsten en regenten van Belo.

Hierbij komen nog:

14. Nai Lieuw, Regent van Waiwiko (distrikt ten O. van Nenometan).
15. Don Louis Piniero, „ „ Bani-Bani (distrikt van Waiwiko-Waihali).

In deze lijst kunnen eenige misstellingen zijn, daar ik mij van eenigzins verwarde, niet overal even duidelijk geschreven aanteekeningen heb moeten bedienen. Vreemd is het, dat de vorst van Amakono, een distrikt dat thans nog het oppergezag van Sonebait erkent, hier den titel van Keizer voert.

de contracterende vorsten van Timor waren niet alleen al de oude vasallen der Compagnie, en die hoofden der meer nabijgelegen gewesten, welke zich sedert 1749 onderworpen hadden, en onder welke zelfs, in weêrwil der vestiging van den Portugeschen Gouverneur in zijn gebied, de Radja van Lifauw genoemd wordt; maar, wat vooral onze aandacht verdient, ook de Lio-Rai van Waiwiko-Waihali, tevens als gemagtigde van de meeste Regenten en Radja's der Belonesche landen, zoowel van die, welke het oppergezag van Waiwiko-Waihali erkennen, als ook van een deel der verder oostwaarts gelegene, t. w. Manoefai, Soeai, Reimea, Tiris, Alas, Loeka, Waikéke en Corora [1]. Ambenoe, de hoofdzetel der zwarte Portugezen, bleef echter weigerachtig om het gezag der Compagnie te erkennen De gesloten overeenkomst werd den 1sten April 1757 door den Gouv. Gen. Mossel geratificeerd.

Dit verdrag, hetwelk duidelijk toont, hoe volkomen de Compagnie over hare mededingers had gezegepraald, is als het ware het groot charter onzer regten en aanspraken op Timor, en ik mag daarom niet nalaten het wat nader te doen kennen, al zijn eenigzins dorre détails daarbij onvermijdelijk. Nadat artikel 1 alle regten en afstanden van grondgebied, door de Compagnie bij vroegere overeenkomsten met de vorsten van Timor, Rotti, Solor, Savoe en Sumba verworven, bevestigd en vernieuwd heeft [2], bepaalt de overeenkomst, dat de Compagnie met al de contracterende vorsten in vrede en bondgenootschap leven zal (art. 2), en bindt hen ook onderling in een verbond van vriendschap te zaam (art. 3), met dien verstande dat, tot beslechting en voorkoming aller veeten, eene driemaandelijksche rijksvergadering, onder voorzitting van het Nederlandsch hoofd, te Koepang zal

---

[1] Op de boven (§ V) aangehaalde tabel van den Heer Mariam vind ik deze distrikten terug, onder de namen Manufay (Zuidkust), Suay (id.), Raimeam (id.), Turiscaim (binnenland), Alas (Zuidkust), Luca (id.), Viquéque (id.), Carara (binnenland).

[2] Met name genoemd zijn het contract van 1616 met Amanoebang, die van 1656 met Sonebait, Amabi, Soeri en Sigi, die van 1662, 1691, 1700 en 1744 met Rotti, alle vroegere overeenkomsten met de Singadjas van Solor en Savoe, die van 1749 en 1750 met Amanoebang, Amakono, Amarassi, Amanatoeng, Amanessi en Amfoang, met 8 vorsten van Sumba, met Lifauw, met den Grootvorst van Belo en Koning van Waiwiko-Waihali, tevens uit naam der regenten van Belo, Adé, Manatoetoe, Soeai, enz., en de acte van onderwerping van den Radja van Bani-Bani.

gehouden worden (art. 4). Daarentegen verbinden zich al de vorsten, om zich van verbonden en gemeenschap met andere natiën te onthouden (art. 5), en verzoeken zij tegen haar de bescherming der Compagnie (art. 6), aan welke zij wederkeerige hulp tegen hare vijanden beloven (art. 7). Diensvolgens nemen zij op zich korpsen voetvolk en ruiterij op te rigten, welker sterkte voor elk der contracterende vorsten in evenredigheid tot de bevolking van zijn rijk wordt bepaald (art. 8) [1], terwijl de Compagnie belooft voor de behoorlijke oefening dezer corpsen te zullen zorg dragen (art. 9). Verbeurdverklaring van land en volk zal de straf zijn van den vorst, die in zijne verpligtingen te kort schiet (art. 10). Meer bijzonder verbinden zich de contracterende vorsten om de gewesten te kastijden, die in 1749 met den Teninti-Generaal van Oekoesi hadden geheuld (art. 11), waartoe de Compagnie hare hulp belooft (art. 12). Eenige volgende bepalingen hebben het handhaven eener goede politie ten doel. Zij verbieden de wederzijdsche onderdanen overlast aan te doen, onder bedreiging van straffen, te Koepang aan de overtreders te voltrekken (art. 13); voorts schuilplaatsen te verleenen aan oproermakers en onruststokers (art. 14), en weggeloopen slaven in dienst te nemen, die, integendeel, opgevangen zijnde, tegen vergoeding van moeite en kosten aan de eigenaars zullen worden weêrgegeven (art. 15); terwijl zij bepalen, dat dieven en moordenaars te Koepang zullen gestraft worden (art. 16). Vervolgens wordt vrije uitoefening van godsdienst aan allen gewaarborgd, onder voorbehoud dat het maken van proselyten aan geene Roomsche priesters of Mohammedaansche hadji's zal vergund zijn (art. 17). In de nog overige bepalingen staan de handelsbelangen der Compagnie en de vestiging en handhaving van haar

---

[1] Gelijk in dit contract vele andere artikelen zeer overdreven en niet vervulbare eischen doen, zoo ook ten aanzien der hulptroepen. Volgens eene opgave in het T. v. N. I., 1851, II, bl. 159, zouden in 1757 110 Europesche militairen, 270 gewapende burgers, 500 Mardijkers, 1000 slaven, 1500 Timoresche fuseliers, 7500 d°. piekeniers, 600 d°. ruiters, 785 ruiters en 695 man voetvolk van Rotti, 380 ruiters en 380 man voetvolk van Savoe, te zamen 13,720 man, ter beschikking der Compagnie zijn geweest. In een artikel in het Tijdschrift van het Batav. Gen., D. I, bl. 332, wordt deze opgave als zeer overdreven beschouwd, en gezegd, dat de meer verwijderde Timoresche Radja's hunne hulptroepen nimmer hebben geleverd, en dat Amarassi, Amabi, Sonebait, Taibenoe, Fonai en Koepang de eenige Staten zijn, die — en nog veeltijds gebrekkig — aan hunne verpligting hebben voldaan.

monopolie op den voorgrond. De contracterende vorsten zullen zich van gemeenzamen omgang met anderen dan het Nederlandsch hoofd en den predikant, van huwelijken met onderdanen en van den handel met hen onthouden (art. 18). Daarentegen zal de Compagnie allerlei benoodigde goederen van Batavia zenden en in hare pakhuizen verkrijgbaar stellen (art. 19). Alle produkten des lands zullen uitsluitend aan de Compagnie geleverd worden (art. 20), en de contracterende vorsten beloven peper en indigo te zullen doen aanplanten (art. 22), waartoe de Compagnie, die in geval van goede nakoming dezer bepalingen hare hulp en bescherming toezegt (art. 21), zich verbindt de planten en gereedschappen te leveren en voor de geleverde produkten een bepaalden prijs te voldoen (art. 23). Voor de was zegt zij een hoogeren prijs toe dan tot dusverre betaald was (art. 25), maar vordert daarentegen, dat de contracterende vorsten aan het Nederlandsch hoofd te Koepang, wanneer deze dit noodig oordeelt, gratis levensmiddelen, materialen en volk zullen leveren (art. 24), onder verbindtenis harerzijds om tegen misbruik van gezag te waken, tegelijk met de bepaling, dat alle kwaadstokers zullen worden opgevat (art. 26). Vervolgens verbinden zich de contracterende vorsten, om aan het hoofd te Koepang kennis te geven van alle schepen die in zee gezien worden (art. 27), om aan Nederlandsche vaartuigen, op hunne kusten vervallende, hulp te verleenen (art. 28), om te waken dat hunne zeevarenden met passen van het Nederlandsch opperhoofd te Koepang toegerust zijn (art. 29). De laatste bepaling (art. 30) heeft betrekking tot de goudwasscherij op Timor, waarvan Paravicini niet onaanzienlijke winsten voor de Compagnie schijnt gewacht te hebben [1]. Tweemaal 's jaars, dus werd vastgesteld, zou met 200 man goud gezocht worden in de rivieren Mieomaffo en Tepas, de eerste in 't gebied van Amakono (Sonebait),

---

[1] Ik vind in de aanteekeningen van den Heer van de Velde: "Paravicini "schat de goudwinst voor de Compagnie op *f* 1,614,240 's jaars, bl. 132." Dit cijfer is mij volstrekt onbegrijpelijk; zelfs indien de geheele waarde van het goud, dat Timor aan den handel der Compagnie zou kunnen leveren, bedoeld is, komt het mij nog wonderlijk overdreven voor. Volgens Huysers, a. w, bl. 50, schatte de Gouv. Gen. Mossel de baten en lasten van ons kantoor op Timor ieder op slechts *f* 15000, terwijl in het boekjaar, sluitende met ult. Augustus 1779, de werkelijke baten *f* 13,619, tegen *f* 11,712 aan lasten, bedroegen.

de andere in dat van Amanoebang, terwijl de regenten van Rotti, Savoe en Solor 100 man zouden leveren, om de arbeiders tegen vijandelijkheden en rooverijen te dekken. Wij zullen elders zien, dat de goudwasscherij nimmer aan de verwachting beantwoord heeft, en reeds omstreeks 1770 grootendeels werd gestaakt.

XV.

Beynon werd in 1757 als Nederlandsch opperhoofd vervangen door von Pluskow, wiens bestuur zich door krachtige pogingen tot verbreiding des Christendoms, bevordering van onderwijs en nijverheid, vermeerdering der kennis van Timor en de omliggende eilanden, en onderdrukking van allen nog smeulenden of weder uitbrekenden tegenstand tegen het gezag der Compagnie kenmerkte. De militaire magt was thans op een veel beter voet dan onder het bestuur van van der Burgh. De sterkte van het établissement bestond in September 1761 uit 322 personen, waaronder 1 predikant, 18 schoolmeesters en 3 geneeskundigen; ofschoon het getal civiele beambten niet wordt opgegeven, zullen voor de militaire magt ten minste wel 250 man overschieten. Behalve eene expeditie tegen de weêrspannige negerie Batoe Kapedoe, op het eiland Sumba, had von Pluskow ook op Timor onderscheidene, door de zwarte Portugezen tot afval verleide vorsten te straffen. Zoo ondernam hij in 1759 eene expeditie tegen Noi-moeti, een binnenlandsch distrikt tusschen Oekoesi, Sonebait en Fialarang, die hem door de ontrouw of de achteloosheid der bondgenooten bijna noodlottig was geworden. Niet slechts waren die van Savoe en Radja Karel van Koepang zeer nalatig geweest in het leveren hunner contingenten; maar de Amanoebangsche hulpbenden schijnen werkelijk in verstandhouding met de zwarte Portugezen gestaan te hebben. Terwijl dezen zich in eene hinderlaag verborgen hadden, lieten de Amanoebangers eenige buffels met brandende fakkels aan de hoornen gebonden, op von Pluskow en de zijnen aanloopen, die, te midden der daaruit geboren verwarring, door de Portu-

gezen aangevallen, zich met verlies van eenige manschappen en twee metalen stukken met groote moeite doorsloegen. In het algemeen echter werden de militaire maatregelen van von Pluskow met een goeden uitslag bekroond. Toelan-ikan, nabij Lifauw, werd in 1758 genomen en bezet; Don Joseph, Radja van Maubara, trad in 1759, voor zich en zijne onderhoorige regenten, andermaal toe tot het verdrag van 1756, en zijn voorbeeld werd in dat en de drie volgende jaren door een groot aantal andere vorsten en hoofden gevolgd, en von Pluskow kon bij verschillende gelegenheden eene aanzienlijke hoeveelheid tot slaven gemaakte gevangenen, als aandeel der Compagnie, naar Java opzenden.

Met den Portugeschen Gouverneur van Lifauw, Don Manoël Doutel Devigenredo, leefde von Pluskow in goede verstandhouding, zoo zelfs, dat deze hem beloofde de rooverijen van Larentoeka op Flores, alsmede van Batoe-Gedeh, Liksan [1] en andere Portugesche onderhoorigheden op Timor, te straffen. 't Is echter niet waarschijnlijk dat daaraan gevolg is gegeven, daar Don Manoël sedert 1758 de handen vol had door de weêrspannigheid van Ambenoe en Oekoesi. In October 1761 schreef von Pluskow naar Batavia, dat de Gouverneur van Lifauw, door de zwarte Portugezen verdreven, met zijne onderhoorige beambten naar Koepang gevlugt, en als een vriend door hem ontvangen was. Don Manoël riep de hulp van ons opperhoofd in, om hem in zijn gezag te herstellen, en vond een gunstig oor, wat ons uit hoofde der aanhoudende vijandelijkheden tusschen de Compagnie en de zwarte Portugezen geenszins behoeft te verwonderen. In het volgende jaar scheepte von Pluskow zich tot dat oogmerk met de Portugesche vlugtelingen en eenig krijgsvolk op een Compagnies-vaartuig in, terwijl eene kleine bende Mardijkers den togt over land aanvaardde. Voor Oekoesi ten anker gekomen, ontving von Pluskow weldra het bezoek van twee afgevaardigden van den Teninti-Generaal d'Ornay, die, het gebeurde aan misverstand toeschrijvende, hoog opgaven van huns meesters berouw en uit zijn naam von Pluskows bemiddeling in het

---

[1] **Misschien Lequiça, op de tabel van den Heer Mariam voorkomende als een distrikt der Noordkust, niet ver van Dilly. In het Tijdschr. v. N. I., 1852, I, bl. 200, is "Loksan" vermeld als eene plaats aan de Noordkust tusschen Dilly en Maubara. Elders vind ik den naam "Lioksang."**

bestaande geschil verzochten. Don Manoël gaf daarop zijn wensch te kennen, dat eene vaste overeenkomst tusschen de drie opperhoofden mogt gesloten worden, en von Pluskow liet zich bewegen om aan land te gaan, om de onderhandelingen tot een goed einde te brengen. Nadat het contract was opgemaakt en geteekend, vereenigde men zich aan een feestmaal; doch naauwelijks had d'Ornay een dronk ter eere van von Pluskow uitgesproken, of eene bende moordenaars stuift de kamer in en velt met een knods het niets kwaads vermoedende Nederlandsche opperhoofd en zijn gevolg ter neder. Een der beide matrozen, die op de bagaadje pasten, was echter gelukkig genoeg den moordenaar, die op hem aanviel, zijne knods te ontwringen, hem daarmede een doodelijken slag toe te brengen, en naar het schip te ontvlugten, waar hij de tijding bragt van het treurig lot dat von Pluskow getroffen had. De schrijver van Este, die aan boord was gebleven, en niet door bijzonderen heldenmoed schijnt te hebben uitgeblonken, gaf dadelijk bevel om het anker te ligten en naar Koepang terug te keeren, en de Mardijkers, dit van den wal bemerkende, begrepen dat het opperhoofd zijn doel bereikt had en aanvaardden mede de terugreis. Het graf van von Pluskow wordt nog onder twee groote boomen niet ver van Oekoesi aangewezen.

De op Timor gangbare overleveringen, waaraan de bijzonderheden van dit verhaal zijn ontleend, beschuldigen den blanken Gouverneur van medepligtigheid aan den verraderlijken aanslag; doch de omstandigheden schijnen dit niet te regtvaardigen. Dat zijne vlugt naar Koepang blootelijk een middel zou geweest zijn, om von Pluskow in het net te lokken, gelijk de Heer Heymering waarschijnlijk acht, is toch eene al te achterdochtige onderstelling [1]. De wijze,

[1] De Heer Heymering schijnt zich ook te vergissen, wanneer hij meent dat de zetel van het Portugeesch gezag kort na den dood van von Pluskow naar Dilly verplaatst zou zijn, waarop hij dan de gissing bouwt, dat dit zou geschied zijn om de wraak der Nederlanders te ontduiken. In Huysers', in 1789 (zie de voorrede) geschreven "Beknopte Beschrijv. d. O. I. établisse-"menten," leest men, bl. 49: "de Portugezen, die voor een paar eeuwen "meester waren van de meeste conquesten, die thans in handen zijn der Ned. "maatschappij, bezitten nu nog werkelijk eene faktorij of kleine forteres op "Timor, hetwelk bij die natie (aan het grootspreken gewoon) gebaptiseerd wordt met den naam van *Gouvernement;* doch het is zoo min van aanbe-

waarop het bestuur te Koepang naar Batavia schreef over den gruwzamen moord, had geen bevel tot nader onderzoek, geen eisch tot voldoening zelfs ten gevolge. De misdaad bleef ongewroken, en ook aan dit kenteeken kunnen wij bespeuren, dat wij thans de dagen naderen, waarop de magt en glans der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie ten ondergang begonnen te neigen.

XVI.

Van de vier opperhoofden, die van 1762 tot 1784 op von Pluskow volgden, valt niet veel bijzonders te vermelden. Ter Herbruggen maakte zich aan vele knevelarijen en geweldenarijen, waaronder het opvangen van vrije menschen om hen als slaven te verkoopen, schuldig, en van Voorst, die hem bij zijn overlijden opvolgde, kreeg last om aan de ontevredenen zooveel mogelijk voldoening te verschaffen, voor een beter beheer der parelbank van Amarassi te zorgen en de goudgraverij door zachte in plaats van gestrenge middelen aan den gang te houden. Onder het bestuur van Cornabé werd in 1771 door een inlandsch hoofd een aanslag op Koepang gesmeed, doch tijdig ontdekt en verijdeld. Omstreeks denzelfden tijd liep de goudgraverij, ten gevolge van herhaalde tegenspoeden, schier geheel te niet. Te Tepas moest zij gestaakt worden door de onwilligheid der bevolking, dewijl vijf malen achtereen door het instorten der mijnen eenige ongelukkigen den dood gevonden hadden. De nadeelige uitkomsten van het goudzoeken in Amakono hadden reeds in 1762 en 1764 tot wijzigingen der vroegere overeenkomst met den regent van dat ge-

---

"lang als 's Compagnies fortres Koepang, — wordende bij die natie genoemd "Liffauw, en liggende aan de Zuidkant [moet wezen Noordkant] van het op-"gemelde eiland Timor." Nu blijkt wel uit Heymerings verhaal, bl. 190, dat reeds in 1787 de Portugesche Gouverneur zijn verblijf hield te Dilly; doch Huysers' misslag is alleen verklaarbaar, wanneer wij aannemen, dat hij eerst zeer kort te voren derwaarts verhuisd was. In de aanteekeningen van den Heer v. d. Velde vind ik de vroegste vermelding van een Portugeschen Gouverneur te Dilly in 1785.

bied aanleiding gegeven, maar ook nu ging het niet beter, ofschoon men in 1785 nog eens voor de laatste maal eene nieuwe overeenkomst beproefd heeft. Eene andere poging om goud te graven werd omstreeks 1770 door de vijandige gezindheid van den Lio-Rai van Sonebait verhinderd. Zekere Jozef Kana was met 40 Mardijkers door Cornabé gezonden, om, in vereeniging met het volk van Takai, goud in te zamelen in de Nonbaun, eene kleine rivier, die zich in de Noi-noni of Goud-rivier werpt, welke door hare vereeniging met de Noi-niti of Koper-rivier de Noi-Mina vormt. Reeds waren zij eenigen tijd tot uitvoering van hunnen last werkzaam geweest, toen zij op zekeren nacht door eene talrijke gewapende bende overvallen en allen wreedaardig vermoord werden. Slechts een kleine knaap, die in een boom was geklommen, ontkwam aan de slagting en bragt de noodlottige tijding naar Koepang. Cornabé wilde de dooden laten begraven, maar niemand had moeds genoeg om die taak te aanvaarden, behalve de diep bedroefde zonen van Jozef Kana, die zich, van eenige vrienden en bloedverwanten vergezeld, naar de plaats des onheils begaven, om aan huns vaders lijk de laatste eer te bewijzen. Daar gekomen, vonden zij al de lijken onthalsd; zij erkenden echter dat van hun vader, 't welk zij, in wit linnen gewikkeld, ter aarde bestelden. Later vernam men, dat de afgehouwen hoofden voor de woning van den Fettor van Molo op boomtakken waren te pronk gesteld, en dat het gruwzame feit op last van den Lio-Rai was gepleegd. Cornabé had geene genoegzame magt om de snoode daad te wreken; maar zij was voor de Compagnie eene geduchte waarschuwing, om de hebzucht of het vooroordeel der inlanders te ontzien. Onder Cornabé's opvolger Fockens was het aanzien der Compagnie zoozeer gedaald, dat in 1777 een aanzienlijk deel harer vasallen de zijde der Portugezen koos en te Batoe-Gedeh, waar zij een post gevestigd hadden, door hen als bondgenooten werd aangenomen.

In 1784 kwam het bestuur te Koepang in handen van van Este, die sedert lang op Timor woonde en er, voor een deel zeker ten koste der Compagnie, aanzienlijken rijkdom verzameld had. Hij was een regte type van de toenmalige dienaren van dat ten val neigend handelsligchaam, die van tijd tot tijd aan zijne meesters aanzienlijke geldsommen voorschoot, en eene slavenmagt bezat, die op ongeveer 1000 koppen be-

groot werd. In 1785 geraakte van Este in twist met den Portugeschen Gouverneur, die (waarschijnlijk kort te voren) zijn zetel van Lifauw naar Dilly verplaatst had, waar, op grooteren afstand van het Nederlandsch kantoor, de gelegenheid gunstiger was om den Portugeschen invloed uit te breiden. De Gouverneur van Dilly reclameerde reeds toen Maubara, Fialarang en andere landen, die in het verdrag van 1756 begrepen of daartoe later toegetreden waren, als onderhoorigheden van de Portugesche kroon, en knoopte met de regenten dier gewesten verstandhouding aan. Van Este schreef hierover aan de regering te Batavia, doch de Compagnie was toenmaals volstrekt buiten staat, om hare regten op eenigzins krachtige wijze te doen gelden. In 1788 ontving van Este last zich bij de Portugezen niet meer op de contracten van 1756, maar alleen op die van vroeger dagteekening te beroepen. Men schijnt zich dus genoopt te hebben gevoeld om van de, trouwens altijd meer gehoopte dan werkelijk erlangde voordeelen, door Paravicini verworven, stilzwijgend af te zien.

Inmiddels was het met ons établissement te Koepang treurig gesteld. Van 1775 tot 1777 had er de kinderziekte vreesselijke verwoestingen aangerigt; in 1786 woedde zij op nieuw zoo hevig, dat van Este in vier maanden tijds 150 zijner slaven daaraan verloor. Het garnizoen schijnt ook veel door deze ziekte geleden te hebben. In Mei 1787 telde het nog slechts 110 man, waaronder 42 Europeanen.

Bij dit alles waren ook nog in 1785 ernstige geschillen met den Keizer van Sonebait gerezen, die haren nadeeligen invloed nog zeer lang hebben doen gevoelen. Om ze te verklaren is eene kleine uitweiding noodzakelijk. Niet lang vóór de komst der Nederlanders op Timor, had de Lio-Rai van Sonebait, door opstoking, zoo men zegt, der Portugezen, een haat opgevat tegen zijn broeder Baki-Nisnoni, dien hij vroeger met eerbewijzen had overladen. Deze, zich te Painenno-Oenama, den zetel van den Lio-Rai, niet langer veilig achtende, nam de vlugt en verstak zich in eene rotskloof, waar de Regent van Oematan, die zijne partij begunstigde, hem een tijd lang heimelijk van het noodige voorzag, ofschoon hij dikwijls zijn dieet tot eenige wilde kruiden beperkt zag. Ten laatste zond de Regent van Oematan twee Tamoekongs uit, om eene betere schuilplaats voor Baki-Nisnoni op te zoeken. Ten gevolge eener onderhande-

ling met Epa, Radja van Koepang, verwierven zij, dat de vruchtbare streken van Bakanasi en Oepoera, op 1½ uur afstands van Koepang, sedert meestal Klein-Sonebait genoemd, aan Baki-Nisnoni werden toegewezen, die door twee zijner zusters en vele ontevredene onderdanen van den Lio-Rai derwaarts gevolgd werd. De Regent van Oematan, aan wien mede eenige landstreken werden afgestaan, vestigde zich in zijne nabijheid. Later echter verzoenden zich de beide takken van het huis van Sonebait weder, met dat gevolg dat ook de zetel van den Lio-Rai naar Oepoera werd overgebragt.

Kort na de aanvaarding van het bestuur door van Este, overleed de regerende Lio-Rai, een zoon als troonsopvolger nalatende, die nog te jong was om de regering te aanvaarden. Zekere Baki-Benna, een afstammeling van Baki-Nisnoni, aanvaardde voorloopig het bestuur, terwijl de jonge prins, die een petekind van van Este was en de namen van Alfonsus Adrianus droeg, in het huis van dat opperhoofd bleef, om er zijne verdere opvoeding te ontvangen. Zekere peranakan-Chinees van Java, een soort van vertrouweling van van Este, werd door Baki-Benna overgehaald om zijne heerschzuchtige bedoelingen in de hand te werken, en poogde van Este te bewegen om den jongen Keizer te verwijderen en Baki-Benna als erfgenaam van den troon van Sonebait te erkennen. Doch het gesprek hierover gevoerd was door Alfonsus afgeluisterd, die, zijn vonnis reeds geveld achtende, in de grootste overijling de vlugt nam naar Painenno-Oenama, de residentie zijner voorouders, en daar met de hem verschuldigde eer en gehoorzaamheid ontvangen werd. Men besloot tot eene geduchte wraakoefening tegen Baki-Benna en zijn Chineschen handlanger, en ofschoon Keizer Alfonsus verklaarde der Compagnie geen oorlog te willen aandoen, boezemden echter zijne handelingen aan het bestuur te Koepang geene geringe ongerustheid in [1].

---

[1] Een geheel afwijkend verhaal dezer gebeurtenissen geeft S. Muller, bl. 198, verg. met bl. 145, 146. Ik ben ook hier den Heer Heymering gevolgd. Deze weet ook niets van het onderscheid tusschen den Groot-Keizer en Klein-Keizer door den Heer Muller gemaakt, gelijk ik ook nergens daarvan eenig spoor in de uittreksels van den Heer v. d. Velde gevonden heb, maar zegt alleen dat Alfonsus "de kleine Keizer" genoemd werd, en dat de Lio-Rais van Sonebait sedert dien bijnaam hebben behouden. De juistheid van Heymerings verhaal wordt ook bevestigd door het T. v. N. I., 1852, I, bl. 219. Intusschen is, ook blijkens Francis, T. v. N. I., Jaarg. I, D. I, bl. 357, blijk-

Inmiddels overleed van Este, den 26sten Augustus 1789, met den naam van zijne eigene belangen beter dan die der Compagnie behartigd te hebben, en werd opgevolgd door zijn schoonzoon Wanjon, die reeds den 27sten October met onderscheidene vorsten een nieuw contract sloot, om zich te beter tegen Keizer Alfonsus in veiligheid te stellen. Tevens werden 60 man Maduresche hulptroepen naar Koepang gezonden, terwijl de stad met een pagger werd omringd. Het kwam echter tot geene uitbarsting: Baki-Benna en zijne afstammelingen bleven onder bescherming van het Nederlandsch gezag over Sonebait regeren; maar, gelijk er nimmer een eigenlijke oorlog geweest was, zoo kwam ook nimmer een eigenlijke vrede tusschen de Compagnie en den Lio-Rai tot stand.

Intusschen verviel het kantoor te Koepang al meer en meer, en te vergeefs beproefde men, door het opheffen van het monopolie der Compagnie, waarvoor eene heffing van in- en uitgaande regten en eenige verpachte middelen werden in de plaats gesteld, eenige opbeuring te bewerken [1]. Toen ook dit niet hielp, werd ons opperhoofd aangeschreven, om voorstellen te doen tot eene aanmerkelijke reductie der uitgaven, daar men anders voornemens was het kantoor, dat tot een lastpost geworden was, op te breken. 't Is mij niet bekend welk gevolg aan deze aanschrijving gegeven is, maar wel dat in 1795 de treurige staat van Koepang nog zeer werd verergerd door eene hevige aardbeving, die meest alle steenen gebouwen, waaronder de kerk en het residentiehuis, deed bezwijken, terwijl in den weg, die naar de poort van het fort geleidde, eene opening ontstond, waardoor het zwavelzwangere water eenige voeten hoog opstoof. De Heer Wanjon zelf brak bij die gelegenheid een zijner beenen.

---

baar zooveel waar, dat Klein-Sonebait als het eigenlijk erfgoed van Baki-Nisnoni en zijne afstammelingen te beschouwen is, en ook na de vlugt van den Keizer onder hun beheer bleef.

[1] Kruseman in "de Oosterling," II, bl. 3, ook bevestigd door de aanteekeningen van den Heer v. d. Velde. Volgens Heymering, bl. 196, zou reeds in 1750 eenige vrijheid voor den handel in was en sandelhout verleend zijn. Zoo dit jaartal niet foutief is, kan ik dit niet rijmen met de strekking van het verdrag van Paravicini.

XVII.

Maar ook dit was nog het einde der rampen niet. In 1795 hadden de Engelschen aangevangen onze koloniën in naam van den Prins van Oranje op te eischen en ook te Koepang zag men hunne komst met bezorgdheid te gemoet. In het begin van Junij 1797 vertoonden zich een Engelsch linieschip en korvet op de reede. Wanjon, buiten staat om zich te verdedigen, was dadelijk tot eene capitulatie bereid, maar vond tegenstand bij zijn secundus Greeving, wiens boeken, zegt men, niet goed in orde waren. Wanjon kreeg van den vijand uitstel tot het beleggen eener vergadering, waarop hij de voornaamste ingezetenen bij meerderheid van stemmen wilde laten beslissen, of men de plaats dadelijk zou overgeven, dan wel eene poging tot verdediging, die inderdaad wanhopig was, beproeven. Greeving was de eenige, die voor vechten stemde, en diensvolgens ging de plaats den 10den Junij zonder slag of stoot aan de Engelschen over. Reeds waren een deel hunner officieren en soldaten in de stad, waar zij niemand eenig leed deden, toen Greeving de Mardijkers en inlandsche krijgslieden tot een verraderlijken aanval op de aan wal zijnde Engelschen wist over te halen. Onverwachts door de koppensnellers aangevallen, werden de meesten slagtoffers dezer misdadige poging en slechts een gering getal kon zich aan boord der schepen redden. De Engelschen deden daarop eene landing onder bedekking van hun geschut, terwijl alles wat uit Koepang vlugten kon, met Wanjon aan het hoofd, de wijk nam naar de binnenlanden. De Engelschen verwijderden zich, nadat zij de plaats tot een puinhoop geschoten en het fort gedeeltelijk hadden doen springen, en de vernieling van Koepang werd voltooid door de benden Timorezen, die, als gieren, op de verlaten stad vallende, alles wat van eenige waarde was met zich voerden.

In de bestaande onzekerheid omtrent de oorzaken van het gebeurde, werd Wanjon ter verantwoording naar Batavia opontboden en in het bestuur door Greeving vervangen. Doch reeds in het volgend jaar moest hij het overgeven aan den gewezen Fiskaal van Makasser Doser, als Commissaris naar Timor gezonden, om den staat van het kantoor ter

plaatse te onderzoeken. Zijne spoedige terugroeping wordt geweten aan nalatigheid en misbruik van het in hem gestelde vertrouwen. In 1799 werd hij vervangen door Lofsteth, van wien wij, even als van zijn secundus Giesler, uit officiële bescheiden weten, dat hij de publieke gelden tot het drijven van partikulieren handel bezigde. Hij deed in het fort een nieuw residentiehuis bouwen, waarvan hij de materialen, schoon waarschijnlijk om niet door de regenten geleverd, ten bedrage van meer dan *f* 6000 in rekening bragt. Bij zijn overlijden te Koepang, den 10den October 1802, was er op zijne rekening een te kort van 6230 rijksdaalders. Lofsteth is een der vele voorbeelden van dien tijd, welke bewijzen, dat ook het zedelijk karakter van de dienaren der Compagnie in hare laatste dagen diep gevallen was. Dat ligchaam zelf was inmiddels in 1800 aan verval van krachten gestorven.

Na den dood van Lofsteth bleef Giesler waarnemend opperhoofd, maar werd weldra vervangen door van Kreunen, onder wiens bestuur niets gedenkwaardigs voorviel. Zijn opvolger Stopkeerb, die zich zelven niet berekend achtte voor de moeijelijkheden, welke het bestuur van een gewest als Timor ruimschoots oplevert, zond in 1809, weinige maanden na zijne aanstelling, een dringend verzoek om ontslag naar Batavia. Juist bevond zich daar met zijn vaartuig ter reede een koopman, vroeger Luitenant in dienst der Compagnie, inboorling van Koepang en kleurling, Hazaart geheeten, wiens loopbaan een der vele bewijzen oplevert van de ongegrondheid des veroordeels, doorgaans jegens de zoogenaamde inlandsche kinderen gekoesterd. De Directeur van Financiën, Vekens, haalde Hazaart, wiens bekwaamheid hij kende, niet zonder lang tegenstreven over, om de waardigheid van Drost van Timor (dien titel voerde toenmaals ons opperhoofd) van den Gouverneur-Generaal Daendels voor zich te vragen. Timor was naar de toenmalige organisatie ondergeschikt aan den Landdrost van Amboina, en te Batavia was men zeer slecht aangaande den staat dezer buitenbezitting onderrigt. Hazaart ontving dan ook geene bepaalde instructie; hem werd alleen opgedragen naar den eisch der omstandigheden te handelen en de regering van zijne bevindingen kennis te geven.

Slechts korten tijd had Hazaart het bestuur te Koepang bekleed, toen zijne energie en beradenheid op eene sterke

proef gesteld werden. In Junij 1810 kwam wederom een Engelsch oorlogschip des nachts ter reede van Koepang ten anker en zette tegen het aanbreken van den dag eenige landingstroepen aan wal, om het fort Concordia te verrassen. Dit plan gelukte volkomen; doch Hazaart, ongeneigd om het gezag aan den vreemdeling over te laten, zonder eene laatste poging tot redding beproefd te hebben, had niet zoodra hiervan kennis bekomen of hij spoedde zich te paard naar Amabi, verzamelde er eenige honderden Timoresche scherpschutters en wist den vijand, die zich reeds gedeeltelijk met de plundering der voornaamste woningen bezig hield, zulke gevoelige verliezen toe te brengen, dat hij zich genoodzaakt vond naar het fort terug te trekken. Het bleek echter den Engelschen spoedig, dat dit fort door zijne ongunstige ligging, waarvan ik reeds boven gewaagde, de verdedigers aan de welgerigte schoten der Timorezen blootstelde, en gedurende den nacht zochten zij in een heimelijken aftogt hun behoud. Hazaart had toen juist zijn laatste vaatje buskruid onder de scherpschutters uitgedeeld en hen van kogels voorzien van het lood zijner eigene huisramen gegoten; de vlugt van den vijand voorzag hem van betere middelen om de vijandelijkheden voort te zetten, want deze had in zijne overijling het geschut niet behoorlijk vernageld en verzuimd de nog voorhanden ammunitie in het water te werpen. Dit had hem duur kunnen te staan komen; want nog had hij het anker niet geligt, toen Hazaart het fort reeds weder bezet en een paar stukken, welker nagels men met de punt van de bajonet had uitgeligt, geladen had, met het oogmerk om boegspriet en roer van den vijandelijken bodem weg te schieten. Doch hij bedacht nog in tijds dat het hem aan middelen ontbrak, om de Engelschen, zoo zij als krijgsgevangenen in zijne handen vielen, behoorlijk te onderhouden, tot hij hen naar Java kon opzenden, en vergunde hun een onbelemmerden aftogt.

Deze glansrijke verdediging kon echter Koepang slechts voor korten tijd van de Engelschen redden. Toen in het volgende jaar Java in hunne handen was gevallen, waar de Gouverneur-Generaal Janssens tevens voor de buitenbezittingen had gekapituleerd, en kort daarna Kapitein Ternton met eene Engelsche korvet voor Koepang verscheen en Nederlandsch Timor opeischte, kon de Heer Hazaart de overgave niet weigeren. Daar echter de Engelsche Kapi-

tein, die eigener autoriteit gehandeld had, geene andere bewijzen voor den val van Java dan zijn woord van eer kon bijbrengen, sloot Hazaart met hem eene overeenkomst, bepalende dat hij de Hollandsche vlag (de Fransche had nimmer op Timor gewapperd) met de Engelsche zou verwisselen, doch wanneer hij vernemen mogt, dat Java nog niet of niet meer aan de Britten gehoorzaamde, geregtigd zou zijn de Hollandsche weder te hijschen, al mogt ook van de Moluksche eilanden de Engelsche blijven waaijen. Na de onderteekening van dit contract, werd onze nationale vlag, die nagenoeg twee eeuwen op Timor gewapperd had, gestreken en de Britsche in hare plaats geheschen. Hazaart kon dit niet aanzien zonder eene sterke aandoening te gevoelen, die ook Kapitein Ternton in het oog viel en hem de veelbeteekenende woorden afperste: "Gij "hebt de Hollandsche vlag, verleden jaar, toch dapper ge- "noeg verdedigd, Mijnheer!"

XVIII.

De Heer Hazaart werd door de Engelschen voorloopig met de voortdurende waarneming van het bestuur te Koepang belast. Daar hij echter niet geneigd was in vaste dienst te treden van een vreemd Gouvernement, werd in het volgende jaar door het Britsch bestuur te Makasser, waaraan ook Timor ondergeschikt was gemaakt, een ander Nederlander, de Heer Knibbe, als Resident en Militair Kommandant derwaarts gezonden. Deze vroeg en verkreeg na omtrent een jaar zijn ontslag, en droeg het bewind over aan een Engelsch officier, den Heer Watson. Maar ook deze was er slechts weinige maanden mede bekleed en werd in het begin van 1814 vervangen door een civiel ambtenaar, den Heer Burn. Al deze elkander snel opvolgende gezaghebbers, persoonlijk met Timor geheel onbekend, geringe materiële middelen te hunner beschikking hebbende en door de gebeurtenissen van 1810 wèl overtuigd, dat het Nederlandsch gezag op dit eiland ook in de harten van een deel der bevolking diepe wortelen geschoten had, moesten zich veelal op den even weldadigen als algemeen erkenden in-

vloed, op de kennis en ervaring van den Heer Hazaart verlaten, die, ofschoon handelaar, thans bestendig te Koepang zijn verblijf hield. Dit was inzonderheid het geval onder het bestuur van Burn, die, aan den drank verslaafd, zeer ongeschikt was om zijne waardigheid op te houden, en zonder de hulp en den raad van den Heer Hazaart welligt het slagtoffer zou geworden zijn van aanslagen, door sommige inlandsche hoofden tegen het Europeesch bestuur gesmeed. De Resident had zekeren oproerigen Fettor van Rotti, Soroe geheeten, naar Koepang doen overbrengen, om daar voorloopig als balling te vertoeven. Soroe vormde het plan tot een amok, waarbij het op het leven en de bezittingen aller Europeanen gemunt was, en had al de Gouvernementsslaven en de te Koepang aanwezige Rottinezen en Savonezen overgehaald, om met hem gemeene zaak te maken. Zekere slaaf, Poti geheeten, openbaarde dit plan aan den Heer Hazaart, die dadelijk den Fettor liet arresteren, de noodige maatregelen nam om de onrust, onder de Europesche bevolking ontstaan, te stillen, en aan Poti, tot belooning zijner trouw, de vrijheid schonk.

Omstreeks denzelfden tijd werd ook de Regent van Amabi van misdadige plannen verdacht gehouden, waaraan hij uitvoering zou geven ter gelegenheid van een feest, waartoe de Europesche ambtenaren genoodigd waren. Ook den Heer Hazaart waren hiervan geruchten ter oore gekomen, waarvan hij echter de gegrondheid betwijfelde, daar de Regent van Amabi steeds een der getrouwste bondgenooten van de Compagnie geweest was. Met veel moeite haalde hij den Resident Burn en diens Secretaris Curtois over, om het feest bij te wonen, en de zorg voor hunne beveiliging aan hem over te laten. Hij verzocht daarop al de Europesche Heeren hunne bedienden behoorlijk gewapend met zich te nemen en gedurende den maaltijd achter zich te plaatsen, en liet ook het garnizoen, van scherpe patronen voorzien, den stoet volgen. Deze ongewone toestel ging door voor een eerbewijs jegens den vorstelijken gastheer, en — welke ook de ware gezindheid van den Regent van Amabi moge geweest zijn — hij had het gevolg, dat het feest in de beste orde afliep en van den aanslag niets werd bespeurd.

Terzelfder tijd werd Koepang met een aanval bedreigd der oorlogzuchtige Amanoebangers. De Hoofdregent Nai

Noebang, als doopzoon van den Heer Este gewoonlijk Radja Kobies genoemd, was in 1788 door een jongeren broeder van den troon gebonsd en genoodzaakt naar Koepang te wijken. De overweldiger had hem niet slechts, met trotsering van het Europeesch gezag, ook daar met bedreigingen vervolgd en de manschappen, die hem waren getrouw gebleven, opgeëischt, waardoor hij ook met het bestuur te Koepang in ernstige geschillen gewikkeld was [1]; maar hij maakte zich nu zelfs gereed om met eene aanzienlijke magt het aan Amanoebang grenzende Amabi aan te tasten. Hieraan moest paal en perk worden gesteld, en te Koepang werd in de laatste helft van 1814, zoo goed mogelijk, eene expeditie uitgerust, welke voorzien werd van patronen, uit de Nederlandsche archieven vervaardigd, waardoor welligt menig voor de geschiedenis belangrijk stuk onherstelbaar verloren ging. De expeditie, vertrokken onder bevel van den Secretaris Curtois en vergezeld van den Heer Hazaart, noopte de Amanoebangers wel van hun voornemen af te zien; maar had geene afdoende gevolgen, daar de naderende regentijd de handen der inlandsche soldaten voor den veldarbeid vorderde en de Resident Burn te Koepang zeer onverwachts overleed, ten gevolge waarvan de Heer Curtois tot voorloopige aanvaarding van het bestuur was genoodzaakt. Kort daarna stierf ook dit waarnemend opperhoofd, en daar nu

[1] De verhouding tusschen de beide vorsten en de aanleiding tot de oneenigheden worden geheel anders voorgesteld, T. v. N. I., 1852, I, bl. 223. Volgens dat verhaal had zich sedert lang een deel der bevolking van Amanoebang in de nabijheid van Koepang nedergezet, had een der naaste verwanten van den Radja daarover het bestuur, en had zich deze allengs onafhankelijk gemaakt, ofschoon er tusschen de beide vorsten een goede verstandhouding bestond. Deze was verbroken in 1807. Een onderdaan van den Radja van Amanoebang had overspel gepleegd met een der bijwijven van den te Koepang wonenden Regent, en was door dezen op de onmenschelijkste wijze om het leven gebragt. De Radja in de bovenlanden, misschien onbekend met de misdaad des vermoorden, klaagde den Regent bij het toenmalig opperhoofd aan, maar het bestuur te Koepang gaf geen acht op zijne klagten. Nu zocht de Radja zich zelf te wreken, overviel de plaats waar de moord gepleegd was, bragt een deel der inwoners om en voerde veel vee als buit mede. De regering te Koepang, in plaats van eene minnelijke schikking te beproeven, trok zich het lot van den moordenaar aan, en dit gaf aanleiding tot de expeditie van 1814. S. Muller noemt den ons vijandigen Radja van Amanoebang, bl. 242, Radja Louis, en zegt, dat hij in zijne jeugd te Koepang tot lid der Hervormde kerk was aangenomen. Niet wetende hoe deze tegenstrijdige berigten te vereenigen, heb ik mij in den tekst aan het verhaal van den Heer Heymering gehouden, wien het althans niet ontbroken heeft aan de gelegenheid om de ware toedragt te weten.

te Koepang geen enkele Brit aanwezig was, geschikt om de teugels van het bewind te voeren, vereenigden zich de voornaamste ingezetenen en de regenten uit den omtrek van Koepang, om den Heer Hazaart dringend uit te noodigen, dat hij zich provisioneel met het bestuur zou belasten. Het besef der dringende noodzakelijkheid deed hem zijn weêrzin overwinnen, om andermaal als Britsch Resident op te treden; en het Engelsch bewind te Makasser erkende hem, stilzwijgend of uitdrukkelijk, in die waardigheid. De Heer Hazaart had daaraan het genoegen te danken van het door hem bestuurde gewest in 1817 te zien terugkeeren onder de bescherming derzelfde vlag, die hij in 1810 zoo dapper verdedigd had, terwijl ook het hersteld Nederlandsch Gouvernement zijne diensten erkende, door hem in zijn ambt te bevestigen. Gelijk dus Koepang in 1810 Engelsch was geworden, zonder van opperhoofd te verwisselen, zoo werd het ook nu weder Nederlandsch, zonder de teugels des gezags in andere handen te zien overgaan. Nadat de Heer Chassé, als Commissaris ter overneming van Makasser en onderhoorigheden, in Augustus 1816 naar Celebes vertrokken was, zond het Britsch bestuur aldaar den luitenant Philips eerst naar Bima en vandaar naar Koepang, om er, namens zijne regering, het gezag aan de nieuw aangestelde Nederlandsche beambten over te geven; op laatstgenoemde plaats had inmiddels de Heer Hazaart reeds de benoeming ontvangen, die hem thans weder in een Nederlandsch Resident herschiep.

XIX.

De Portugezen hadden zich de verwarringen der jongstverloopen jaren ten nutte gemaakt, om hun gezag en invloed onder de voormalige bondgenooten der Compagnie in de Belonesche landen uit te breiden. Terwijl de Engelschen op deze afgelegen gewesten weinig acht gaven, hadden zij niet slechts onderscheiden vorsten genoopt de Portugesche vlag te hijschen, maar ook, gevolg gevende aan hunne reeds in 1785 geopperde aanspraken op Fialarang, het in 1812 gewaagd tot eene werkelijke bezetting van Atapoepoe, — eene tot Fialarang behoorende strandplaats in het distrikt Djenilo, tusschen Batoe-

oesi, — over te gaan en er tollen te doen heffen.
shalve hadden zij echter deze heffing opgedragen
on, die met geen officieel karakter bekleed was,
kon gedesavoueerd worden, terwijl zij zich ook
jaar schijnt te hebben bepaald. Tijdens het her-
ederlandsch gezag, besloot de nieuwe Gouver-
y, Pinto geheeten, de regten, schijnbaar hierdoor
handhaven: de Engelschen immers hadden op
n aanspraak gemaakt, en hij was in het bezit
nent, waarmede hij bewijzen kon, dat hier op
ezag tollen geheven waren. Waarschijnlijk was
idig van de groote moeijelijkheden en tegenwrij-
ede het herstel van het Nederlandsch gezag schier
uitenbezittingen gepaard ging, en waarvan de
en groot gedeelte moet gezocht worden in de po-
len gewezen Gouverneur van Java, Raffles, en
aangewend, om den Britschen invloed, ook door
ı een geest van verzet tegen het Nederlandsch ge-
aven. Misschien zelfs hoopte de Gouverneur van
lersteuning van Portugals magtigen bondgenoot.
e Heer Hazaart was de man niet, om deze ver-
egten van Nederland lijdelijk aan te zien. Na
ooze briefwisseling met den Portugeschen Gou-
rin hij de zaak in der minne poogde bij te
ok hij in het begin van 1818 van Koepang,
Atapoepoe ten anker, ontscheepte er een 30tal
krijgslieden en liet de Portugesche vlag neder-
Nederlandsche in de plaats ophijschen. Eenige
ı naakte inlandsche soldaten, waarvan een op
Kapitein aanspraak maakte — zoo als men
iet Portugesche gebied vele met militaire ran-
inlanders vindt —, maar alle onderscheidings-
teekenen van zijnen rang miste, poogden zich hiertegen te verzetten. De Heer Hazaart hield zich alsof hij de zaak niet begreep en hij hen verdacht van de wapenen onzer wacht te willen ontvreemden; en toen de Kapitein zijne hand aan den vlaggestok wilde slaan, liet hij hem door zijne soldaten vatten, aan den stok vastbinden en 25 rietslagen toedeelen.

Ongetwijfeld was dit niet de eenige gelegenheid, waarbij de Heer Hazaart de Portugesche aanspraken in den weg trad. Hij trachtte overal bij de vorsten de aanhankelijkheid aan het Nederlandsch gezag te verlevendigen, noopte hen

van het bondgenootschap met Portugal weder afstand te doen, en haalde zelfs den ouden bondgenoot der zwarte Portugezen, den Radja van Ambenoe, tot het aangaan van een contract over, waarbij deze op zich nam zijne beide zonen te Koepang te laten onderwijzen en de Hollandsche vlag te Soetrana te doen wapperen [1].

Onmagtig om zich te wreken, zocht de Portugesche Gouverneur herstel voor zijne grieven door eene aanklagt tegen den Heer Hazaart bij de Hooge Regering te Batavia. Zij werd aldaar ontvangen in de tweede helft van 1818, en beschuldigde den Nederlandschen Resident van te Atapoepoe het grondgebied van Zijne Allergetrouwste Majesteit geschonden en zich mishandeling en geweld jegens Portugesche militairen veroorloofd te hebben. Zij voegde er bij, dat hij ongegronde aanspraak maakte op verschillende aan de kroon van Portugal behoorende bezittingen, en zelfs van eenige regenten verklaringen had weten te erlangen, waarbij zij zich onder Nederlandsche bescherming stelden, en dat hij de inlandsche vorsten tegen Portugal opzette, onder voorwendsel, dat een oorlog tusschen Nederland en de verbondene magten van Engeland en Portugal was uitgebroken. Commissarissen-Generaal achtten deze beschuldiging gewigtig genoeg om den Heer Hazaart ter verantwoording naar Batavia te roepen, den Heer Halewijn in zijne plaats tot Resident van Timor te benoemen, en met hem den Luitenant-Kolonel Taets van Amerongen, Aide-de-camp van den Gouverneur-Generaal, als Commissaris derwaarts te zenden, om de regten van het Nederlandsch Gouvernement te onderzoeken, en, zoo noodig, de zaken te herstellen in den staat, waarin zij vóór de maatregelen van den Heer Hazaart geweest waren. Ofschoon nu, vóórdat nog de Commissaris van Soerabaja onder zeil kon gaan, van den Heer Hazaart zelven berigten inkwamen, die aan de zaak een geheel ander aanzien gaven, meende men echter dat dit tot geene verandering in de beoogde zending moest leiden. De Commissaris en benoemde Resident gingen dus den 25sten November 1818 onder zeil.

Het onderzoek der zaak strekte grootelijks tot regtvaar-

---

[1] De Heer Heymering zegt, bl. 35, 219, dat dit plaats had in 1816; doch eene verbindende overeenkomst kan niet voor het volgende jaar zijn aangegaan, indien althans, zoo als dezelfde schrijver opgeeft, eerst in het begin van 1817 het Nederl. gezag op Timor hersteld werd. Sedert heeft te Soetrana werkelijk de Hollandsche vlag gewapperd. Zie T. v. N. I., 1852, I, bl. 201, en S. Muller, bl. 146.

diging van den Heer Hazaart, daar de Commissaris zich van de volkomen ongegrondheid der aanspraken van Portugal op Fialarang overtuigde. Dat de Resident, bij het doen gelden onzer regten op Atapoepoe, eigenmagtig had gehandeld, was zeker niet te ontkennen; maar had hij anders kunnen doen, zonder het belang zijner regering te verwaarloozen? Timor was toenmaals, volgens een besluit van Commissarissen-Generaal van 24 Jan. 1817 [1], onder het onmiddellijk bestuur der Moluksche eilanden gesteld; maar de gelegenheid om bevelen van Amboina te vragen deed zich hoogstens twee à driemalen in het jaar voor. Had nu de Resident vooraf magtiging willen erlangen om Atapoepoe te bezetten, dan zou hij zich hebben behooren te wenden tot den Gouverneur der Molukken, die weder bevelen van de regering te Batavia zou hebben moeten vragen, waardoor welligt acht maanden zouden verloopen zijn, eer de aanmatiging der Portugezen was te keer gegaan. De onderhandelingen van den Commissaris met den Portugeschen Kapitein-Generaal ter regeling en afdoening der geschillen liepen geheel vruchteloos af, daar laatstgenoemde niet te bewegen was, om iets van zijne aanspraken te laten varen. De Overste Taets van Amerongen, het nutteloze van zijn verblijf op Timor inziende, nam de terugreis aan, het bestuur van dat eiland in handen latende van den Heer Halewijn, en kwam in het begin van Mei 1819 te Batavia terug. Zijn rapport en de tegenwoordigheid van den Heer Hazaart, die kort daarna ter hoofdplaats verscheen, stelden de Hooge Regering in staat tot een naauwkeurig onderzoek. Het gevolg was, dat de Heer Hazaart in zijn post van Resident van Timor hersteld en de Heer Halewijn eervol ontslagen en teruggeroepen werd, en dat, bij besluit van 16 December 1819 [2], tot bevordering eener snellere gemeenschap met Batavia, Timor van het Gouvernement der Molukken gescheiden en tot eene onmiddellijke onderhoorigheid van Java verklaard werd. Hierdoor verviel ook voor dat eiland het monopolie, dat nog steeds in het Gouvernement der Molukken werd gehandhaafd, en erlangde het gelijke vrijheid van handel als in de overige Nederlandsche bezittingen in den Archipel bestond.

---

[1] Staatsbl. n°. 6.
[2] Staatsbl. n°. 86.

In het volgende jaar werden de klagten over onze bezetting van Atapoepoe door den Onder-koning van Goa bij de Hooge Regering te Batavia vernieuwd, en ofschoon hij in hare afwijzing scheen te berusten, opperde de Gouverneur-Generaal v. d. Capellen reeds toenmaals het denkbeeld, om verdere geschillen te voorkomen door eene minnelijke schikking, waarbij Timor en onderhoorigheden, tegen eene billijke schadeloosstelling aan Portugal, geheel onder het Nederlandsch gezag zouden gebragt worden. Dit voorstel ontmoette toenmaals in het moederland niet al de belangstelling die het verdiende.

XX.

Nieuwe moeijelijkheden wachtten den Heer Hazaart, toen hij in April 1820 te Koepang terugkeerde: vroegere bestuurders hadden aan het toenmalig gezag onvereffende geschillen nagelaten met Amanoebang en den Lio-Rai van Sonebait. De "kleine keizer" Alfonsus was in het vorige jaar gestorven en opgevolgd door een zoon, Nai Sobei geheeten, die in schranderheid en beschaving even ver beneden hem stond, als hij hem in willekeur en wreedheid overtrof. De onbeduidendste aanleiding was genoeg tot een moordbevel, en niet zelden greep de vorst zelf naar het zwaard, om aan zijne opwellingen van toorn voldoening te verschaffen. Zelfs zijne naaste betrekkingen waren niet veilig voor zijne woede, en eene zijner vrouwen, de dochter van den Tamoekong van Pitai, werd door hem met eigen hand onthalsd. Men zegt zelfs, dat hij soms de hoedanigheid van een wapen op het ligchaam van een zijner onderdanen of slaven beproefde, wier lijk hij dan voor de honden wierp. Het was te vreezen dat deze woesteling, die het Nederlandsch bestuur geen goed hart toedroeg, zou zamenspannen met een gevaarlijker vijand, den Radja van Amanoebang, wien men zegt dat hij door zijne opstokingen meer en meer in het harnas joeg. De vorst van dat rijk — de Heer Muller noemt hem Radja Louis — was na de mislukte expeditie van 1814 gedurig stouter geworden en verrijkte zich en zijne onderdanen door de plundering onzer bondgenooten. Hij versterkte de rotsen en schuilhoeken, die zijn gebied aanbood, oefende zijne on-

derdanen in den wapenhandel, wist zich langs geheime wegen vuurwapenen en buskruid te bezorgen, en vermeerderde zijn aanhang door allerlei slecht gespuis van heinde en verre door hoop op buit tot zich te trekken. De zwervende benden van Amanoebang ondernamen hunne rooftogten doorgaans te paard, overvielen op het onverwachtst, nu hier dan daar, een dorp of gehucht in de naburige rijkjes, sloegen de mannen, die levend of dood in hunne handen vielen, het hoofd af, voerden de vrouwen en alles wat waarde had, inzonderheid vee en oorlogsbehoeften, met zich, en werden allengs zoo stout, dat zij hunne strooptogten tot Babauw in de nabijheid van Koepang uitstrekten. Misschien ware de opoffering van Nai Noebang, die oorspronkelijk aanleiding tot de vijandelijkheden had gegeven, van onze zijde het middel geweest, om den Radja van Amanoebang te bevredigen en met hem tot een traktaat van vriend- en bondgenootschap te geraken; maar de Heer Hazaart achtte dit onbestaanbaar met de eer van het Gouvernement. In dezen stand van zaken mogten de rooverijen der Amanoebangers niet ongestraft blijven; hunne tuchtiging was zelfs een pligt, ons door de trouw jegens onze bondgenooten opgelegd. Na lange onderhandeling kreeg de Heer Hazaart van de Hooge Regering verlof tot eene expeditie tegen Amanoebang, die in 1822 met ongeveer 8000 man inlandsche troepen ondernomen werd, en daar zij zoo weinig als die van 1814 tot eene voldoende uitkomst leidde, later meer dan eens werd herhaald. Ofschoon nu deze togten de Amanoebangers konden overtuigen, dat het Gouvernement zijne bondgenooten niet straffeloos liet uitplunderen en moorden; ofschoon zij bij meer dan eene gelegenheid den vijand gevoelige afbreuk deden; werd echter het doel nimmer volkomen bereikt. “Durfden “zij voor het front komen,” zoo zegt een ooggetuige van eene dezer expeditiën [1], “en tegen onze manschappen staan, “dan zou de zaak spoedig beslist zijn. Doch zij blijven in “hun zoogenaamd fort, dat van ruwe klippen is opgeworpen, “en waarin verscheiden onderaardsche holen zijn, en zenden “slechts nu en dan eenige manschappen buiten, die zich niet “ver van het fort durven verwijderen, maar in de nabij-“heid wat dansen en springen, hunne snaphanen op ons “volk losschieten, en dan weêr in haast zich naar het fort

---

[1] In het T. v. N. I., 1852, I, bl. 223.

"begeven. Intusschen zijn zij zeer ondernemend om hun-"nen vijand op eene listige wijze afbreuk te doen of te be-"stelen. Zoo had zich, toen wij daar waren, een persoon "uit het fort durven begeven, die kruipend op handen en "voeten in het midden van ons leger kwam en daar onder-"scheiden paarden losmaakte, zich op een daarvan plaatste "en, terwijl hij, door de donkerheid van den nacht begun-"stigd, wegreed, ons volk op eene tergende wijze uitschold "en met den buit doorging, wel wetende, dat men, uit vrees "van ons eigen volk te raken, niet op hem durfde vuren."

De volledige onderwerping van zulk een vijand was niet mogelijk met de middelen, waarover de Heer Hazaart kon beschikken; maar zijne maatregelen hadden toch het gevolg dat de rooverijen der Amanoebangers zeldzamer en binnen enger grenzen beperkt werden, waartoe vooral veel toebragt de stichting eeniger Rottinesche volkplantingen op een afstand van 20 à 30 palen Oostwaarts van Koepang, welke hij met de dekking van 's Gouvernements grondgebied belastte. Eene andere Rottinesche volkplanting vestigde hij met een soortgelijk doel te Pritti, bij den noordelijken hoek der baai van Koepang. De Tamoekong van Pitai namelijk, aangemoedigd door het voorbeeld van Amanoebang, had mede eene rooverbende rondom zich verzameld, en overviel vaak de inwoners van Koepang, wanneer zij in de boschrijke streken van Pritti timmerhout kwamen kappen.

Eene andere staatkunde volgde de Heer Hazaart om den Lio-Rai van Sonebait onschadelijk te maken; zij was eigenlijk slechts eene voortzetting der politiek van verdeelen en heerschen door de voormalige Compagnie gevolgd, en waardoor de suprematie van den Lio-Rai in vele gewesten reeds lang was vervallen. De regerende Keizer maakte die politiek zeer gemakkelijk door zijne gruwzame wreedheid en tergende aanmatiging, welke schier alle hoofden van hem vervreemdden, die hem tot dusverre nog eenige gehoorzaamheid betoond hadden. Door geheime zendingen en de aanbieding van aanzienlijke geschenken — zoo de Heer Heymering verzekert uit zijne eigene middelen — gelukte het den Heer Hazaart onderscheiden regenten voor het Nederlandsch gezag te winnen en tot afval van den Keizer te bewegen. De vorst van Amakono gaf het voorbeeld van terughouding der aan Sonebait verschuldigde schatting, en het werd allengs geheel of ten deele door

vele andere Fettors en Tamoekongs gevolgd. Eindelijk zag zich de Lio-Rai zoozeer door allen verlaten, dat hij zich in eene soort van vrijwillige ballingschap begaf naar eene woeste en door versterkingen ontoegankelijk gemaakte klip, in de vlakte Neffo, in het gebied van Amfoang, distrikt Sorbian, gelegen, werwaarts men zegt, dat hij slechts door zeven mannen en dertig vrouwen gevolgd werd, die door het telen van eenige maïs en groenten voor zijn levensonderhoud zorgden. De distrikten Takai, Pitai, Manobait, Molo en Amakono werden wel is waar ook sedert nog gerekend tot het rijk van Sonebait te behooren, maar inderdaad bestond het schier alleen in naam of door eene tamelijk onvruchtbare erkentenis van ondergeschiktheid, als laatste hulde aan de vervallen grootheid. Deze geheele ondermijning van het gezag van den Lio-Rai is zeer voordeelig geweest voor het Nederlandsch bewind, daar zij het mogelijk heeft gemaakt, jaren lang, met eene zeer geringe magt de veiligheid van Koepang te verzekeren, en eene tamelijke orde althans in de meer nabijgelegen gewesten te bewaren. Schier alle banden, die vroeger de verschillende Regenten met elkander vereenigden, waren ontbonden, en het was dus niet te vreezen, dat een hunner afzonderlijk zich tegen het Gouvernement zou keeren, dat al de overigen te vriend had. Een Aristides zou waarschijnlijk de politiek van den Heer Hazaart niet geheel regtvaardig geacht, maar haar den lof van nuttigheid niet onthouden hebben.

XXI.

Maar ook door andere middelen trachtte de Heer Hazaart den bloei zijner residentie te bevorderen. Ik heb reeds gesproken van de Rottinesche volkplantingen door hem gevestigd deels te Pritti, deels Oostwaarts van Koepang te Oisapa, Taroes, Babauw en omstreken. Aan deze kolonisten werden voor den rijstbouw geschikte gronden ter ontginning aangewezen. Te Pritti plaatste de Heer Hazaart ook eenige Chinesche pannenbakkers en Javaansche landbouwers, ten einde er eene steenbakkerij op te rigten

en den op Timor nog onbekenden ploeg in te voeren; doch de ontijdige dood van het meerendeel dezer vreemdelingen deed de poging mislukken. Andere Rottinezen vestigde de Resident ter hoofdplaats of in hare onmiddellijke nabijheid, om bouwmaterialen te verzamelen of te vervaardigen. Zoowel op Timor als op het naburige Samauw moedigde hij den aanplant van kokosboomen en het aanfokken van vee en kippen zooveel mogelijk aan, ten einde de bevolking in staat te stellen, daarin handel te drijven met de Engelsche en Amerikaansche walvischvaarders, die meer en meer Koepang kwamen bezoeken, om er zich van drinkwater te voorzien. Ook deed hij Perzische hengsten van Java overkomen, om het paardenras op Rotti te verbeteren; maar het spoedig uitsterven dezer dieren verijdelde zijne verwachtingen.

Op eene andere wijze zorgde de Heer Hazaart voor het welzijn der bevolking door de bevordering der vaccine, — eene bij uitstek nuttige zaak wegens de groote verwoestingen, vaak door de kinderziekte op Timor aangerigt en te meer te vreezen, daar de inboorlingen, die deze krankheid boven alles duchten, wanneer zij hunne woning bezoekt, naar afgelegene bosschen vlugten en de patiënten aan hun lot overlaten. Sedert 1827 is echter deze kunstbewerking, bij gebrek van een geneesheer te Koepang of eenig ander geschikt persoon om haar te verrigten, ongelukkigerwijze weder in onbruik geraakt.

De Heer Hazaart was ook de man die het plan opvatte tot den in het belang der communicatie zoo nuttigen weg van Koepang naar Babauw, die eerst eenige jaren later onder het bestuur van den Resident Sluyter voltooid werd. Slechts het gedeelte van Koepang tot Owa, een kwartieruurs van de hoofdstad, waar de Heer Hazaart te midden van bekoorlijke tuinen zijn buitenverblijf had, kwam onder zijn bestuur tot stand. Op grond der contracten van de Compagnie met hare bondgenooten requireerde hij daartoe de noodige manschap van de naburige regenten; deze arbeid werd echter voorloopig gestaakt, toen hij in 1833 het bestuur in andere handen moest overgeven, en te gelijker tijd deze heerendiensten, die welligt tot eenig gemor hadden aanleiding gegeven, door de Hooge Regering werden afgeschaft.

Ook de koperrijkdom van Timor trok de aandacht van den ondernemenden Resident. Wij hebben gezien dat reeds

de Compagnie met de aanwezigheid van koper op dit eiland niet onbekend was; hare wetenschap bepaalde zich intusschen grootendeels tot losse geruchten en onbetrouwbare opgaven omtrent het voorkomen van dit metaal in de omstreken van Manatoetoe. In het contract met Paravicini wordt van het graven van koper geen gewag gemaakt; ofschoon ik vind aangeteekend, dat weinige jaren te voren — in 1748 — ook in het Westen des eilands koper ontdekt, doch eene poging om het voor rekening der Compagnie te doen graven met geen goeden uitslag bekroond was. De Heer Hazaart vestigde bij een rapport van 1821 de aandacht der Hooge Regering bij vernieuwing op den rijkdom van koper op Timor voorhanden, waarop de Hoogleeraar Reinwardt dat eiland bezocht, maar door den onwil zijner begeleiders om hem verder te volgen, dan hun veilig of wenschelijk scheen, reeds op den tweeden dag zijner reis genoodzaakt werd, onverrigter zake naar Koepang terug te keeren. In 1824 werd Timor door den Heer Kruseman als Commissaris der regering bezocht, vooral met het doel om den staat des handels en der nijverheid te onderzoeken en middelen te beramen tot herstel voor het minst van het evenwigt tusschen inkomsten en uitgaven, dat sedert 1820, vooral ten gevolge der expeditiën tegen Amanoebang, meer en meer ten nadeele der schatkist verbroken was. In zijn rapport maakt de Heer Kruseman uitvoerig gewag van de op Timor op verschillende plaatsen voorhandene koper-aderen, en bij zijne overige voorstellen tot wijziging van het stelsel van in- en uitgaande regten en het invoeren van sommige belastingen, voegde hij er ook tot opening der goud- en kopermijnen, "waartoe," naar zijn oordeel, "met eenige ge-"schikte maatregelen de mogelijkheid bestond [1]." Deze voorstellen bleven echter, waarschijnlijk ten gevolge van den op Java uitgebroken oorlog, vooreerst rusten, totdat, bij besluit van 5 Februarij 1828, het lid der Natuurkundige Commissie Macklot met een bepaald onderzoek naar de mineralogische gesteldheid van Timor belast werd, terwijl de Resident van Koepang werd aangeschreven, hem in zijne nasporingen zooveel mogelijk behulpzaam te zijn. De Heer Macklot werd vergezeld door zijne medeleden der Commissie, S. Muller,

[1] Zie b. v. de uittreksels uit zijn rapport, medegedeeld in "De Oosterling," D. II, bl. 5.

van Raalten en Zippelius. In October 1828 werden de reizigers, pas van een togt naar Nieuw-Guinea teruggekeerd, door de korvet Triton te Koepang ontscheept. De Heer Hazaart achtte het saizoen ongeschikt voor een langeren togt in de binnenlanden, waarom de reizigers, zoo lang de Westmoeson duren zou, Koepang tot hun hoofdkwartier kozen, en zich bepaalden tot natuurkundige onderzoekingen in den omtrek dier plaats, en kleine togten langs de Noordkust en naar de naburige eilanden. De doorgaande ongunstige weêrsgesteldheid was voor de reizigers zeer noodlottig; allen hadden, even als hunne Javaansche bedienden, geruimen tijd met meer of min hevige koortsen te worstelen, die voor twee hunner doodelijk werden. De teekenaar van Raalten bezweek, op den terugtogt van Atapoepoe naar Koepang, in een klein inlandsch vaartuig, op de hoogte van Oekoesi; dadelijk wendde men den steven naar die plaats, waar het veel moeite kostte verlof te verwerven, om het stoffelijk overschot van een lid der Hervormde Kerk aan den schoot der aarde toe te vertrouwen. De asch van den kruidkundige Zippelius rust te Koepang in dezelfde aarde, die ook aan een Britschen en een Franschen kruidkundige, Nelson en Riedlé, tot rustplaats verstrekt. De Heeren Macklot en Muller, bij het doorkomen van den Oost-moeson gezondheid en krachten herkregen hebbende, maakten zich gereed om aan het eigenlijk doel hunner reis, het onderzoek der koper- en goudgronden, te voldoen. Hoewel gebukt onder den last van gevorderde jaren en verzwakte gezondheid, besloot de Heer Hazaart hen te vergezellen op dezen togt, die zeven weken duurde, en met de grootste ontberingen en vermoeijenissen gepaard ging. Alleen de persoonlijke invloed van den Resident kon het groot aantal inlanders, die men verpligt was op den togt mede te nemen, binnen de palen der gehoorzaamheid houden, en de vijandige gezindheden bezweren, die onderzoekingen, waarvan het doel niet begrepen en geheel verkeerd uitgelegd werd, op vele plaatsen bij de inboorlingen opwekten.

De uitkomst van het onderzoek dezer reizigers was over het geheel niet gunstig. Ofschoon het rapport, door den Heer Macklot den 3den Januarij 1830, met overlegging van monsters, bij de Indische regering ingediend, nimmer is publiek geworden; ofschoon het den schrijver, die in 1832 bij een brand te Krawang, waarbij ook al zijne papieren ver-

loren gingen, den dood vond, niet is vergund geweest zelf iets aangaande zijne onderzoekingen op Timor bekend te maken; heeft echter zijn reisgenoot Muller zorg gedragen, dat de uitkomsten der vermelde nasporingen aan de vergetelheid onttrokken werden. Bij het doorbladeren van zijn reisverhaal overtuigt men zich spoedig, dat al de ijver van den Heer Macklot, door al het gezag van den Heer Hazaart ondersteund, ontoereikend geweest is om hem de gelegenheid te verschaffen tot een onderzoek, waarop een beslissend oordeel kan gebouwd worden. Door de aanhaling eener enkele plaats zal ik deze opmerking staven, en tevens het gevoelen onzer reizigers met de daarvoor bijgebragte gronden doen kennen. Zij betreft het onderzoek in het distrikt Fialarang, dat men reden heeft als een der rijkste in koper aan te merken.

"Volgens opgave der inlanders," zegt de Heer Muller, "zijn er in Fialarang drie plaatsen, waar kopererts gevonden wordt, en twee in het ten Zuiden daaraan grenzende Lamakané. In beide distrikten had de Heer Macklot slechts gelegenheid ééne dezer plaatsen te bezoeken, aangezien de inlanders volstrekt weigerden, hem ook naar de overige te geleiden, voorgevende dat die plaatsen pomali (heilig) waren en door henzelven niet bezocht mogten worden. Hetzij wij nu hierbij werkelijk aan dwaas bijgeloof of aan een bloot voorwendsel te denken hebben, er was geen mogelijkheid om over hunnen tegenstand te zegepralen. Dikwijls werd den Heer Macklot zelfs het verzamelen van steenen en rotsblokken, die hij voor zijne geologische onderzoekingen van gewigt rekende, op dezelfde belagchelijke gronden ontzegd. Noch door goede woorden, noch door de aanbieding van geld en geschenken, kon hij verlof erlangen, de rivier Halimea, nabij het dorp Fialarang, in wier bedding, naar men zegt, veel stofgoud voorkomt, te onderzoeken. Hij mogt zelfs bij zijn vertrek uit dit distrikt de rotsstukken, die hij had weten magtig te worden, niet medenemen, alvorens den Radja daarvoor betaald te hebben, en nog beklaagde deze zich later bij den Resident, dat de blanke Heer zijn land bedorven had. Op de beide door den Heer Macklot voor het kopererts onderzochte plaatsen, vond hij eene plek ijzerhoudende kleiaarde, van 30 à 40 vierkante voeten uitgestrektheid, en rondom door blaauwachtigen kleigrond ingesloten. In die roode klei

vond hij kleine stukjes aardachtige malachiet verspreid, die door de inboorlingen op volgende wijze worden ingezameld. Gedurende den Westmoeson, wanneer de grond goed door de regens doorweekt is, begeven zij zich derwaarts, verzamelen de door het afstroomende water ontbloote stukjes malachiet, en delven gaten tot vergaarbakken voor het water, waarin zij de roode kleiaarde wasschen. De hoeveelheid kopererts op deze wijze verkregen, is echter over het geheel zoo gering, dat een huisgezin vaak na jaren arbeids naauwelijks genoeg heeft bekomen voor de belletjes, waarmede zij hunne paardentuigen versieren. Tot het uitsmelten van het erts gebruiken zij door hen zelven vervaardigde aarden potjes, bij wijze van kroezen.

"Ten opzigte van het algemeen gevoelen, dat het zand aan de zeekust van Atapoepoe stukken gedegen koper zoude bevatten, merkt de Heer Macklot aan, dat al zijne moeite vruchteloos geweest is, ze daar te vinden. Hij onderzocht met dat doel niet alleen persoonlijk al de oorden, welke hem waren aangewezen, maar zond er ook inlanders en kinderen van Chinezen op uit, met belofte eener rijke belooning, zoo zij hem zulk een stukje koper, hetzij groot of klein, bezorgden. Doch alles te vergeefs. Ook ontmoette hij slechts weinige menschen, die soortgelijk, vandaar afkomstig metaal meenden gezien te hebben; de meeste Chinezen verzekerden, er wel van te hebben hooren spreken, doch er was niemand, die er eenig bewijsstuk van bezat. De Heer Macklot besluit dan ook zijn verslag met de volgende aanmerking: "De geringe hoeveelheid en de slechte hoedanigheid "van het bovengenoemde aardachtige malachiet, zouden de "onkosten eener bergbouwkundige bewerking van dit erts "in geenen deele kunnen goedmaken, en ontnemen het dus, "in dat opzigt, alle belangrijkheid. Eene andere bedenking "is deze: al ware men ook zoo gelukkig, in de verwijderde "binnendeelen van het landschap Fialarang, zelfs eene zeer "rijke kopermijn te ontdekken, dan zouden de verre afstand "van zee, in verband met de ongemeen moeijelijke wegen, "doch allermeest nog het bijgeloof en de onhandelbaarheid "der zoo weinig beschaafde inboorlingen, aan de bewerking "schier onoverkomelijke zwarigheden in den weg leggen, "welke niet dan na verloop van jaren en met aanzienlijke "geldelijke opofferingen overwonnen zouden kunnen worden." Deze zelfde bedenking — voegen wij, op grond van

later verkregen ondervinding, hierbij — laat zich op geheel het westelijk binnenland van Timor toepassen, en zij geeft dus, op eene ruime schaal, een allezins veiligen maatstaf aan de hand, ter bepaling van de stoffelijke waarde, welke door ons Gouvernement aan den aldaar, in den schoot der aarde verborgen' wezenlijken of gewaanden rijkdom van edele metalen, kan gehecht worden [1]."

Het is dan op grond dezer bevindingen en beschouwingen, dat de Heeren Macklot en Muller over de plannen, om de kopermijnen van Timor te ontginnen, een ongunstig oordeel hebben uitgebragt. Het spreekt echter van zelve dat zij daarmede niet het laatste woord over deze aangelegenheid gesproken hebben. Daartoe was hun onderzoek op verre na niet langdurig en omvattend genoeg, en de bezwaren, die zij meenden, dat, zelfs bij de ontdekking van rijke koperaderen in het binnenland, de ontginning zouden drukken, kunnen door de omstandigheden allengs gewijzigd en uit den weg geruimd worden, en erlangen ten deele reeds dadelijk een ander aanzien, wanneer men zich eene ontginning door partikulieren voorstelt, aan welker mogelijkheid de Heer Muller niet eens schijnt te hebben gedacht. Ten aanzien van het eerste punt wijs ik hier nog op een feit, door den Heer Muller zelven medegedeeld, ofschoon het zijne bewering omtrent de geringe hoeveelheid van het koper, in het Nederlandsch gedeelte van Timor voorkomend, wederspreekt. "De Hoogleeraar Reinwardt," zegt hij, "ge-"waagt in een rapport aangaande het voorkomen en de "hoedanigheid van dit metaal op Timor, in 1827 aan den "Minister van Marine en Koloniën door hem gedaan, van "een zeer rijk kopererts, bevattende nagenoeg 85 percent "aan zuiver metaal, hetwelk gemakkelijk door kunstmatige "uitsmelting kan worden verkregen. Met dit erts, afkom-"stig uit het Nederlandsch gebied, zijn daarenbo-"ven, zegt deze geleerde, enkele stukjes van gedegen of "meer zuiver koper vermengd [2]." Maar het zal wel niet ongepast zijn, hierbij ook nog op het zeer versche en leerzame voorbeeld van Biliton te wijzen. Nadat ook dáár een natuurkundige het oordeel had uitgesproken: "Biliton "is geen tineiland," heeft een vernieuwd onderzoek door een ingenieur voor het mijnwezen geheel andere resultaten

[1] S. Muller, bl. 250, 251.
[2] S. Muller, bl. 306.

opgeleverd, en het is bekend dat thans reeds niet onaanzienlijke hoeveelheden tin van Biliton te Batavia ter markt zijn gebragt. Of de bewerking der tingronden van Biliton op den duur eene goede speculatie zal blijken, is zeker hiermede nog niet uitgemaakt; maar ik wenschte toch dat de Heer Temminck zich onthouden had van, op grond der zoo onvolledige onderzoekingen van den Heer Macklot, de vruchteloosheid aller pogingen, om op Nederlandsch Timor koper te graven, op schier even hoogen toon te voorspellen, als dit door den Heer van Doren ten aanzien van het tin van Biliton is geschied [1]. Wij zullen zelfs straks zien, dat ook reeds op Timor latere onderzoekingen tot gunstiger uitkomsten geleid hebben. Nog in een ander opzigt kan het voorbeeld van Biliton op de bedenkingen van den Heer Muller eenig licht werpen. Niet ten onregte zegt hij op eene andere plaats [2], "dat, gelijk overal op den aardbodem, zelfs die "streken niet uitgezonderd, waar het graven naar ertsen "door kunde en ondervinding geleid en in hooge mate on- "dersteund wordt, ook op Timor landbouw en veeteelt en "de produkten der organische natuur voor den mensch van "oneindig meer belang zijn." Maar hij vergeet hierbij opte merken, dat dikwijls van het welslagen eener enkele industriële onderneming de opkomst en bloei van tallooze andere afhangt. Is de metaalrijkdom tot dusverre de meest uitlokkende zijde, die Timor aan den ondernemingsgeest der Europeanen aanbiedt, de ontginning der kopermijnen zal ook op landbouw, veeteelt en handel ongetwijfeld ten gunstigste terugwerken, gelijk reeds op Biliton, ten gevolge van het

---

[1] "Quoique tous les détails désirables sur la stérilité du sol de Timor aient "été fournis depuis longtemps par les membres de notre commission scienti- "fique, chargée en 1829 d'éclairer le Gouvernement sur ce point, et que Mr. "Muller ait dit positivement dans le grand ouvrage sur les recherches faites "dans quelques parties de l'Archipel, qu'à Timor on ne trouve point de gan- "gues de cuivre; que le peu d'or en paillettes, charié par quelques rivières, "ne suffirait point pour couvrir les frais d'une entreprise régulière de lavage; "on semble, cependant, encore ajouter foi à l'existence de riches mines de "cuivre dans cette île: le dernier courier de l'Inde nous apporte la nouvelle "qu'une compagnie, qui s'est formée à Batavia sous les auspices d'un étran- "ger, qui est parvenu sans doute à inspirer quelque confiance à des natio- "naux, a fait la demande au Gouvernement d'ouvrir les mines dans cette île: "il est fort heureux pour les actionnaires, que, selon ces mêmes nouvelles, "le Gouvernement ne leur ait point encore accordé l'autorisation d'exploiter "ces chimériques richesses." Temminck, Coup d'oeil, III, p. 171.

[2] Bl. 141.

tingraven, het vertier tot eene vroeger ongekende hoogte is geklommen.

Ik mag niet onopgemerkt laten, dat de Heeren Macklot en Muller eenigzins gunstiger denken over het voorkomen van koper en goud in de oostelijke, onder Portugesche heerschappij staande gedeelten van Timor. "Schier al het koper," zeggen zij [1], "als ook het meeste stofgoud, dat men te Koepang in handen krijgt en meerendeels door de Chinesche kooplieden wordt aangebragt, is uit de Portugesche landen afkomstig. Eigenlijke mijnen echter vindt men er nergens; die metalen worden grootendeels uit het zand der rivieren en op andere plaatsen, uit een zandigen of kleiachtigen grond, door middel van uitwassching verkregen. Het gehalte van het Timorsche goud is gewoonlijk van 20 tot 21½ karaat fijn. Het koper komt dikwerf in gedegen staat voor. Wij hebben onder anderen te Koepang een gedegen stuk uit het Portugesche gebied ontvangen, ter zwaarte van 2.68 Ned. ponden en van eene vijgvormige gedaante. Soortgelijke stukken gedegen koper zijn aldaar door ons meer en van onderscheidene grootte gezien."

Het rapport van den Heer Macklot werd door de Indische regering in afschrift aan den Minister van Koloniën gezonden, die het den 15den Aug. 1830 toezond aan den Administrateur en Inspecteur der mijnen, met de vraag, of dit onderzoek uit een wetenschappelijk en praktisch oogpunt genoegzame zekerheid verschafte, dat de mineralogische gesteldheid van Timor geene verdere nasporingen behoefde uit te lokken. Het antwoord luidde geheel anders dan het oordeel van den Heer Temminck over dat onderzoek zou doen vermoeden. Gemelde ambtenaar vond in het rapport van den Heer Macklot geene genoegzaam juiste aanwijzing van bijzonderheden, om de quaestie uit te maken, en achtte het allerwenschelijkst, dat nogmaals een kundig persoon, van Nederland uit, met een nieuw en meer naauwkeurig en grondig onderzoek wierd belast. De Minister echter wenschte, alvorens hiertoe over te gaan, het antwoord te erlangen op eene andere vraag, of namelijk, indien al rijke koperaderen op Timor mogten aanwezig zijn, wel eenige kans zou bestaan, om daarvan in die mate partij te trekken, dat de te maken onkosten behoorlijk zouden worden vergoed. Hij won

[1] Bl. 306.

hieromtrent het gevoelen in der Indische regering, welke, ofschoon niet gunstig daarover denkende, de over deze zaak gewisselde stukken in handen stelde van den Heer Francis, benoemd Commissaris voor Timor, om daaromtrent te dienen van consideratie en advies.

De zending van den Heer Francis schijnt voornamelijk eenige hervormingen in het bestuur te hebben ten doel gehad. Hij vertrok den 22sten Augustus 1831 van Batavia, vergezeld door den ambtenaar Spanoghe, dien wij later als Resident van Timor zullen leeren kennen, en bereikte Koepang eerst den 11den October [1]. De Heer Francis won omtrent den staat van land en volk naauwkeurige berigten in; zijn uitvoerig rapport verspreidde veel licht over de aangelegenheden van den handel, doch bevatte niets nieuws omtrent de productie van metalen en onthield zich van alle bepaald antwoord op de vraag, of de inzameling van goud en koper de kosten en moeite zou kunnen beloonen, "dewijl daaromtrent bij deskundigen twijfel bestond, die eerst door een tijd- en geldroovend onderzoek zou kunnen worden opgeheven." De Heer Francis beijverde zich om de hoofden en bevolking van Timor betere denkbeelden te geven van hunne verhouding tot het Gouvernement, waaromtrent zij in het onzekere schenen te verkeeren, en rigtte te Koepang een regtbank en landraad op. Na zijne terugkomst werd, ten gevolge zijner voorstellen, bij resolutie van 30 December 1832, een posthouder te Atapoepoe geplaatst, eene som van *f* 3000 toegestaan voor het herstel van het fort Concordia, het regt om heerendiensten van de bevolkingen te vorderen afgeschaft, en eene reorganisatie van het bestuur vastgesteld. Te gelijker tijd werd de Heer Francis zelf benoemd om den Heer Hazaart, wien op 60jarigen leeftijd de last des bestuurs zwaar begon te drukken, als Resident van Koepang te vervangen. Deze betrekking werd echter nimmer door hem aanvaard. Ik vind hem, gelijk in de tweede helft van 1832 op Borneo's Westkust, zoo in 1833 te Benkoelen, als Gouvernements-Commissaris werkzaam, en daarentegen sedert 1833 het bestuur te Koepang aan den Heer Spanoghe als waarnemend Resident opgedragen, terwijl deze in 1836 door den Heer van den Dungen Gronovius werd opgevolgd [2].

---

[1] Een verhaal van deze reis, dat eenige bijzonderheden bevat omtrent Sumbawa en Flores, is medegedeeld in T. v. N. I., 1852, I, bl. 1—21.

[2] Mijne bronnen zijn eenigzins onvolledig voor hetgeen de zending van den

XXII.

Ik mag van het bestuur van den waardigen Hazaart nog niet afstappen. Niet enkel de materiële belangen zijner residentie, ook de zedelijke belangen der bevolking trokken zijne aandacht, en in hare behartiging stond hem de zendeling le Bruyn op waardige wijze ter zijde. Geboren te Zutphen, door D^s. Kam te Berkel van Aug. 1817 tot Mei 1818 voor zijne gewigtige betrekking voorbereid, door het Nederlandsch Zendelinggenootschap in de maand Junij daaraanvolgende naar Java afgevaardigd, doch vandaar door den Gouverneur-Generaal, in overleg met het Javaansch medewerkend Genootschap, naar Timor gezonden, koos deze merkwaardige man, in het begin van 1820, Koepang tot middelpunt zijner werkzaamheid, die zich vandaar over de omliggende gewesten van Timor, alsmede over de naburige eilanden, inzonderheid Rotti, uitstrekte. Door zijne nederige en beminnelijke inborst won hij de achting en vriendschap van den Resident Hazaart, die zijne pogingen op wakkere wijze ondersteunde, en reeds in Julij 1820 kon le Bruyn, na weinige weken verblijfs, zijn hart in een brief naar Rotterdam in dankbare vreugde uitstorten, wegens de onverwachte hulp die hem was ten deel gevallen, en den zegen dien hij op zijn arbeid ondervond. Hij verbond zich later in het huwelijk met eene vorstendochter van Amfoang, die, gelijk haar geheele stamhuis, de Hervormde godsdienst beleed, en baande zich daardoor ongetwijfeld te beter den weg tot de harten der bevolking.

De gemeente te Koepang bevond zich tijdens de komst van le Bruyn in diep verval; de Christenen die er nog uit vroeger tijd waren, hadden sedert 20 jaren schier alle opleiding en onderwijs gemist. Er bestond, wel is waar, nog eene school, doch slechts aan 8 kinderen werd er een hoogstgebrekkig onderrigt gegeven. Le Bruyn vatte zijne taak met vurigen ijver aan, reisde onvermoeid rond, stichtte kleine

---

Heer Francis betreft. De uittreksels uit zijn rapport, medegedeeld in den eersten Jaargang van het T. v. N. I., zwijgen natuurlijk over de politieke aangelegenheden. Wat echter ald., D. I, bl. 387, 388, over metalen op Timor voorkomt, stemt, blijkens een uittreksel in Hs., letterlijk overeen met hetgeen in het rapport werd gelezen, met uitlating alleen der periode, waarvan ik den zin in den tekst heb uitgedrukt.

gemeenten in den omtrek van Koepang, bragt op die plaats de oprigting van een Hulp-Zendelinggenootschap tot stand, schreef of vertaalde in het Maleisch voor ouden en jongen onderscheiden geschriften, onder anderen eene vertaling der Evangelische Gezangen, en wist onder de verwaarloosde Koepangsche Christenen zulk een vuur van ijver te ontsteken, dat zij, in de plaats der door de aardbeving van 1795 vernielde kerk, een nieuw en voegzaam bedehuis uit eigen middelen stichtten. Door vrijwillige medewerking van onderscheiden regenten verzamelde de Heer Hazaart, met geringe kosten, de noodige materialen, terwijl hij, even als de oud-Secretaris Tielman, den bouw met eene aanzienlijke gift ondersteunde; en in 1826 mogt zich de gemeente in de voltooijing harer nette kerk verblijden. Maar vooral ook op het onderwijs der jeugd was de aandacht van le Bruyn gevestigd. Hij stichtte een bijzonder schoolfonds, waartoe de inlandsche hoofden niet onaanzienlijk bijdroegen, en in 1824 bezat Koepang eene wel-ingerigte Maleische school, waarin 93 kinderen om niet in lezen, schrijven en de beginselen der godsdienst onderwezen werden, benevens eene Hollandsche school, waarin 28 leerlingen onderrigt in de Nederduitsche taal, het schrijven en rekenen ontvingen. Nog drie andere scholen werden in de naburige kampongs, en vijf alleen op het eiland Rotti opgerigt. Zoo bleef le Bruyn gedurende bijna tien jaren, onder het genot eener bijna onafgebroken goede gezondheid, onvermoeid werkzaam, tot het noodlottig jaar 1829 ook aan zijn nuttig leven een einde maakte. Terwijl bijna geen huis te Koepang van kwaadaardige koortsen verschoond bleef, en ook zijne echtgenoot daardoor werd aangetast, werd le Bruyn in Mei van genoemd jaar, in den bloei van zijn leven, aan zijn schoonen werkkring ontrukt.

Het Zendeling-genootschap in Nederland had le Bruyn niet alleen laten staan. In Mei 1827 was hij verblijd door de gelijktijdige aankomst van vijf medehelpers te Koepang, die zich echter, ten gevolge eener conferentie, in Mei des volgenden jaars onder voorzitting van den zendeling Kam te Amboina gehouden, met nog drie andere later aangekomene broeders over Rotti en de Zuid-wester-eilanden verspreidden. Allen, dus was hun plan, zouden jaarlijks onder voorzitting van le Bruyn op het eiland Letti te zamen komen, over hunnen arbeid met elkander beraadslagen en van Koepang uit van al het noodige voorzien worden. Vol ver-

wachting begon men dit plan te verwezenlijken; maar de Voorzienigheid had het anders beschikt. Karbe stierf reeds voor hij nog Amboina verlaten had, Wiënkotter na zeven weken arbeids op Letti, en kort daarna ook le Bruyn, het hoofd en de ziel der geheele missie op Timor en de naburige eilanden.

Le Bruyn werd te Koepang opgevolgd door den uitstekenden Zendeling Ter Linden, die tot dusverre op Rotti was werkzaam geweest. Hij zette den arbeid van le Bruyn ijverig voort en werd in 1830 versterkt door de komst van broeder Douwes, die echter wegens zwakheid en oogziekte in Junij 1832 naar Java moest terugkeeren, nadat eene maand te voren ook de vurige Ter Linden het slagtoffer geworden was der Timorsche koortsen. Broeder Heymering, geboortig van Alkmaar, en sedert 1828 op Letti werkzaam, werd daarop naar Koepang verplaatst en is sedert tot heden toe op Timor werkzaam gebleven. Het Gouvernement benoemde hem tot Zendeling-leeraar en schonk hem als zoodanig eene bezolding, waarbij het Zendelinggenootschap eene toelage voegde. Fiedler, Hartig, Noordhoff, Linemann, Vermaasen en Donselaar stonden hem, achtereenvolgens of gelijktijdig, dáár of op Rotti, gedurende korten tijd ter zijde, maar ontvielen hem allen weder door den dood, door ontslag of verplaatsing naar elders.

De Heer Heymering, gehuwd met eene dochter van le Bruyn, die echter in 1845 overleed, legde steeds een onvermoeiden ijver aan den dag, schreef of vertaalde in het Maleisch onderscheidene boekjes, die hij zelf door eene hem gezonden ijzeren drukpers vermenigvuldigde, en gaf zich zooveel moeite voor de uitbreiding van het schoolwezen, dat in 1839 op Timor een duizendtal kinderen in zeven scholen Christelijk onderwijs genoten.

In weerwil van dezen ijver is in de laatste jaren de missie op Timor in kwijnenden toestand geraakt. Het uitsluitend gebruik der Maleische taal, voor het godsdienstig onderwijs te Koepang, dat geheel eene Nederlandsch-Indische stad is geworden, noodzakelijk, is aan de verdere verbreiding des Evangelies op Timor niet gunstig, daar zelfs onder de hoofden niet allen die taal genoegzaam magtig zijn. Daarbij was Heymering niet slechts in de laatste jaren sukkelend, maar ook vaak in verdrietige twisten gewikkeld, nu eens met de Residenten, die niet allen in de belangstelling van den Heer

Hazaart voor den zendelingsarbeid deelden, dan eens met zijne medearbeiders, 't zij omdat zij minder geschikt waren voor hunnen werkkring, 't zij omdat zij althans met hem in inzigten verschilden. Verder dan Koepang en de volkplantingen van Rottinezen en gemengde bevolking in den omtrek heeft zich dan ook de arbeid der Zendelingen in den regel niet kunnen uitstrekken, en wat zij hier verrigtten is nog vaak door de rooftogten der woeste Timorezen uit de binnenlanden verstoord. In 1847 had zich de zendeling Donselaar te Babauw gevestigd; hij woonde er aanvankelijk in eene inlandsche hut, tusschen struiken en wildernis uit takken en bladeren opgebouwd. Inmiddels werd op een heuvel eene betere woning voor hem opgerigt, die een heerlijk uitzigt bood over de schoone, met rijstvelden bedekte vlakte, aan de eene zijde door rotsig en steil gebergte, aan de andere door de baai van Koepang begrensd. Een inlandsch onderwijzer, Pello geheeten, kweekeling van le Bruyn en Ter Linden, hield hier eene wel-ingerigte school. "Het was," zegt de Inspecteur der zendingsposten van Rhijn, in zijn bekend reisverhaal, "een lust der kinderen antwoorden, vooral ook hun vierstemmig gezang aan te hooren, en onder meerderen des meester's opgewekte, rein gekleede vijf kinderen met hunne moeder gade te slaan." Wat verder, te Oesauw, hield een ander inlandsch onderwijzer eene school, waarin vrij goede orde heerschte. Maar in November van 't genoemde jaar viel eene stroopende en moordende bende uit het naburig gebergte op Noenkoeroes, en rigtte een gruwzaam bloedbad aan, waarvan ik beneden breeder zal gewagen. Ontsteltenis, schrik en verwarring vervulden den ganschen omtrek, en de arbeid der zendelingen was er voor langen tijd verstoord.

Het Zendelinggenootschap werd zijne teleurgestelde verwachtingen en herhaalde tegenspoeden op Timor moede; het vond zich te Menado, op Java en elders een hoopvoller werkkring geopend, concentreerde meer en meer zijne krachten op andere punten, en trok van Timor en Rotti zijne aandacht in dezelfde mate af. Zelfs werd in 1852 broeder Donselaar naar Bonthain in het Gouvernement van Makasser verplaatst; broeder Schot, die zich daar in 1850 bij hem had vervoegd, bleef nu alleen met de zorg voor de scholen en gemeenten te Babauw en vijf omliggende dorpen belast; terwijl broeder Heymering met zijne betrekking van predi-

kant te Koepang het opzigt over de vier naastbijgelegen Christen-gemeenten en hare scholen op Timor benevens de negentien scholen op Rotti bleef verbinden.

Het voorlaatste verslag over het Indische schoolwezen, dat zich uitstrekt tot aan het einde van 1852, hangt geen zeer gunstig tafereel van de scholen op Timor op. Het getuigt dat alleen van de Maleische school te Koepang met lof kan gewaagd worden. De onderwijzer Barnabas Mesach Noya genoot van het Gouvernement eene bezolding van ƒ30 's maands. Het onderwijs werd gratis gegeven en droeg goede vruchten. Het getal der leerlingen was 71, waaronder 31 meisjes. De Zendeling-scholen in den omtrek van Koepang bestonden nog wel, maar gingen, ten gevolge der inkrimping van de missie op Timor, meer en meer achteruit. Op Rotti werd sedert 1851 door het Zendelinggenootschap niets meer voor het onderwijs gedaan; doch enkele Radja's hadden de scholen op eigen kosten aangehouden en voorzagen zelven in het onderhoud der meesters, die meest allen op de school te Koepang onderwezen waren. Aan de Gouvernements lagere school te Koepang, in 1835 opgerigt, in 1842 ingetrokken, in 1848 hersteld, wordt sedert 1849 onderwijs gegeven door een zoon van den Zendeling le Bruyn, die, blijkens het jongste schoolverslag over 1853, bij de vervulling zijner taak, door de onverschilligheid der ouders, weinig aanmoediging ondervindt.

XXIII.

Om deze vlugtige schets van de lotgevallen der missie op Timor niet af te breken, ben ik de tijdsorde vooruitgesneld; ik keer terug tot het jaar 1833, toen de Heer Spanoghe het bestuur te Koepang aanvaardde. De nieuwe Resident was een kenner en ijverig beoefenaar der kruidkunde en beschonk de geleerde wereld met eene proeve eener Flora van Timor; ook rigtte hij een genootschap op tot aanmoediging van landbouw en veeteelt, waaraan de voornaamste ingezetenen van Koepang en onderscheidene Radja's deelnamen, en dat aanleiding gaf tot eenige proeven met de kultuur van tarwe, die aanvankelijk goede verwachtingen opwekten. Te Koepang was groote behoefte aan versch water, zoowel ten behoeve der inwoners, als der schepen, die zich

hier komen ververschen. De Heer Spanoghe vestigde hierop dadelijk zijne aandacht en slaagde er in, zonder kosten van het Gouvernement, eene waterleiding aan te leggen, die het water eene mijl ver uit het gebergte naar Koepang voert en de schepen in staat stelt, zich daarvan op de gemakkelijkste wijze te voorzien. Ook het maken van wegen werd door hem weder opgevat, en men dankt het aan hem dat men thans Koepang in een rijtuig kan omrijden [1]. Aan de schutterij te Koepang, uit de Europesche ingezetenen en afstammelingen van Europeanen bestaande, schonk hij eene nieuwe organisatie. Wat de politieke aangelegenheden betreft, vind ik uit dit tijdvak slechts weinig opgeteekend. Onze invloed nam over het algemeen niet toe en Amanoebang bleef zijne vijandige houding bewaren, doch de Keizer van Sonebait kwam zich, na zijne langdurige weigering van alle gemeenschap met het Nederlandsch gezag, in 1834 vrijwillig onderwerpen, waarop hij, in weerwil aller grieven, die vroeger zelfs tot den last, om hem zoo mogelijk magtig te worden en gevangen naar Java te zenden, hadden aanleiding gegeven, door den Heer Spanoghe in zijne hoedanigheid als Lio-Rai erkend en met een sabel beschonken werd. Deze maatregel was misschien niet zeer staatkundig en zeker niet aangenaam aan de van Sonebait afgevallen onder-regenten, die hij met zijne wraak bedreigde, terwijl hij, den sabel zwaaijende, huiswaarts keerde, onder den uitroep: "Nu zal ik u leeren gehoorzamen." Gelukkig ontbrak hem de magt om zijne wraakzuchtige plannen geheel te volvoeren; wij zullen echter zien, dat van nu af de rust in Nederlandsch Timor, door zijne pogingen om het verloren gezag te herwinnen, maar al te dikwijls gestoord werd [2].

In 1836 werd de Heer Spanoghe opgevolgd door den Heer van den Dungen Gronovius. Onder zijn bestuur overleed den 19den December 1838 de oud-Resident Hazaart, in bijna 66jarigen ouderdom. De Heer Hazaart had eene

---

[1] T. v. N. I, 1849, II, bl. 319, 320. Ook van den weg van Koepang naar Babauw wordt aldaar de eer gegeven aan den Resident Spanoghe, terwijl de Heer Heymering, bl. 227, verzekert, dat het minder doorzettend karakter van den Heer Spanoghe dien arbeid deed staken, en dat hij eerst voltooid werd onder het bestuur van den Resident Sluyter, welk laatste ook door het T. v. N. I., 1851, II, bl. 54, bevestigd wordt.

[2] Ik vind een rapport over Timor van den Heer Goldman over 1835 aangehaald, waaruit ik opmaak dat deze in 't genoemde jaar eene Gouvernements-Commissie op Timor heeft vervuld.

reis gedaan naar het eiland Sumba, die misschien in eenig verband stond met den moord, aldaar in 1833 aan zijn broeder gepleegd [2], en bevond zich, vandaar terugkeerende, op het eiland Savoe, waar hij, op verzoek van den Resident, eenige geschillen tusschen de inlandsche hoofden zou onderzoeken en regelen, toen de dood hem wegrukte. Zijne asch rust te Koepang, waar hij den 8sten Januarij 1773 het levenslicht had aanschouwd, en zijne nagedachtenis leeft er nog in de harten der dankbare ingezetenen.

Nieuwe ongelukken troffen in 1837 en in 1838 deze rampspoedige stad. Reeds in 1827 was het Chinesche kamp met den tempel schier geheel door een brand vernietigd; en nog naauwelijks was de herbouwing voltooid, toen in 1837 dezelfde ramp zich herhaalde en in minder dan twee uren tijds een derde van het kamp in de asch werd gelegd. Men schreef toen den brand aan onvoorzigtigheid toe, maar toen een jaar later het vuur het in 1837 gespaarde gedeelte aantastte, had men het geluk de brandstichters te ontdekken. Het waren Javasche ballingen, hier kort vóór den brand des vorigen jaars ontscheept, en die thans onmiddellijk in verzekerde bewaring gesteld en bij de eerste gelegenheid naar Banda opgezonden werden. Deze herhaalde rampen hebben veel toegebragt om de ontwikkeling der welvaart van Koepang te stremmen; de Chinesche bevolking is daardoor zeer verarmd en haar kamp heeft nimmer zijn vorigen luister herkregen.

In 1836 werd te Babauw een posthouder geplaatst; in 1837 begon de keizer van Sonebait westelijk Timor te verontrusten, door zijne pogingen om zijn verloren gezag te herwinnen; in 1838 ontstonden nieuwe moeijelijkheden met het Portugesche Gouvernement over de tuchtiging van Larentoeka, waarover reeds boven gesproken is.

De Heer Gronovius werd in 1841 in het bestuur van Timor en onderhoorigheden vervangen door den Heer Sluyter. Zijn in het volgende jaar ingediend rapport doet ons den treurigen staat van onrust en onveiligheid kennen, waarin Nederlandsch Timor door de woelingen van Amanoebang en Sonebait gehouden werd. Amfoang, voor meer dan 100 jaren van den Keizer afgevallen, verkocht hem thans

---

[2] Die moord wordt vermeld in een artikel over het eiland Sumba in het T. v. N. I., 1855, I, bl. 280. Gemeld artikel is verschenen sedert het begin van dit opstel werd afgedrukt, en voegt niet weinig toe tot de kennis van dit eiland, die uit de § I vermelde rapporten kan geput worden.

zijne hulp, om de van hem afgevallen regenten op nieuw tot onderwerping te dwingen; en schoon de poging niet volkomen gelukte, was echter de verwoesting der landen van de weêrspannige hoofden daarvan het treurig gevolg. Amanoebang zette zijne strooptogten voort en snelde de koppen zijner naburen; de Fettor van Amakono volgde dit voorbeeld; en Fialarang was met het naburige Lamakané in een oorlog gewikkeld. Alle pogingen van den Resident om de geschillen bij te leggen waren vruchteloos; en slechts in enkele gevallen werd de beslissing van het Gouvernement nog ingeroepen of geëerbiedigd.

Te Koepang en in de omstreken vond de Heer Sluyter een dankbaarder veld voor zijne werkzaamheid. Hij wendde nieuwe pogingen aan om den ploeg bij den landbouw in te voeren, waartoe in 1845 vier Javaansche landbouwers met hun gezin naar Timor werden overgebragt, en nam met grooten ijver de voltooijing van den weg van Koepang tot Babauw ter harte, eene onderneming van te meer gewigt, daar Babauw de voorraadschuur der hoofdplaats is. In weerwil der bezwaren die de kalkrotsen in den weg legden, gelukte het den Heer Sluyter deze taak te volbrengen. De weg, die eene lengte heeft van 18 palen en bijna regtlijnig langs de baai loopt, is de eenige gemakkelijke rij- en wandelweg op geheel Nederlandsch Timor, dat overigens slechts kronkelende paden heeft, naauwelijks breed genoeg voor een enkel persoon. Niet minder liet zich de Resident aan de verbetering der hoofdplaats zelve gelegen zijn. Hij verfraaide het ruime residentiehuis, dat te voren een somber aanzien had, door een hooge en breede verandah, bouwde ter wederzijde een fraai steenen wachthuis en legde op het plein voor het gebouw eene fontein aan, waaruit zich de bevolking van drinkwater voorziet. De zeewering, die in den West-moeson ontzagchelijk veel te lijden heeft, werd door hem in goeden staat gebragt en aan den mond der rivier een steenen tolhuis gezet. In weerwil van al die verbeteringen gelukte het den Heer Sluyter niet, de eenzame reede van Koepang weder te verlevendigen. De Heer Heymering klaagde in 1847, dat door onoverkomelijke beletselen de handel kwijnde, en er, naar het algemeene gevoelen, weinig grond tot hoop op verbetering bestond.

De plaatsing van een posthouder te Amarassi in 1843, de vervulling der vroeger vermelde zending als Gouverne-

ments-Commissaris naar Sumba in 1845, een nieuwe poging in 1846 op zijn voorstel aangewend om het Nederlandsch Gouvernement tot onderhandelingen over den aankoop der Portugesche bezittingen op Timor te bewegen, en alzoo de oude geschillen over de wederzijdsche regten te beëindigen, ziedaar de voornaamste politieke handelingen, die ik van den Resident Sluyter vermeld vind, totdat de gebeurtenissen van 1847 een krachtiger ingrijpen vorderden tot beteugeling der steeds toenemende rooverijen. De stam Manobait, die de bergen bewoont, welke ten Noorden aan de vlakte van Babauw palen, en, in naam althans, aan den Keizer van Sonebait onderworpen is, maakte zich met toenemende stoutheid aan roof en plundering schuldig. Om aan hunnen euvelmoed paal en perk te stellen, verzamelde de Heer Sluyter een leger van 2 à 3000 man, en stelde het onder de bevelen van den Kapitein der Mardijkers de Rooy. Den 1sten November werd de togt aanvaard, maar het bleef bij eenige schermutselingen en het verbranden eeniger woningen, waardoor men hoopte den vijand genoegzame vrees te hebben aangejaagd, om hem van verdere plunderingen af te schrikken. In die verwachting vond men zich jammerlijk bedrogen. Die van Manobait, zich met andere tot het rijk Sonebait behoorende stammen vereenigende, vielen den 30sten November onverwachts op Noenkoeroes, eene der Rottinesche volkplantingen in de vlakte beoosten Koepang. Ongeveer een uur vóór het aanbreken van den dag, en terwijl alles in diepe rust was, drong de woeste horde, bij het flaauwe licht der maan, de kampong aan alle zijden binnen, vermoordde wreedaardig allen die zij kon meester worden, en gaf de ligt brandbare woningen aan de vlammen prijs. Bij het opgaan der zon trokken de woestelingen naar het gebergte terug, de hoofden van 46 verslagenen, zoo vrouwen als mannen, als zegeteekenen met zich voerende. De pogingen van den Heer Sluyter, om met den Lio-Rai onderhandelingen aan te knoopen, liepen vruchteloos af, en hij gaf zelfs last dat Pritti, aan den voet van het vijandelijk gebergte gelegen, als voor verdediging onvatbaar, door de bevolking zou worden ontruimd.

In dezen stand van zaken werd de heer Sluyter, in den aanvang van 1849, vervangen door den Heer Baron van Lynden, een nog jeugdig ambtenaar van groote bekwaamheid, die zich als Assistent-Resident van Pontianak bijzon-

der onderscheiden had. De nieuwe Resident trachtte andermaal met den Keizer van Sonebait over den vrede te onderhandelen, en eischte dat hij daartoe naar Koepang zou afkomen. De Keizer weigerde en bleef, even als zijne onderdanen, eene vijandige gezindheid openbaren, waarom andermaal tot eene expeditie besloten werd. Een inlandsch leger van 3 à 4000 man met twee veldstukken werd op de been gebragt, en de Resident, die al het mogelijke gedaan had, om de expeditie aan haar oogmerk te doen beantwoorden, woonde haar in persoon bij. Het doel werd echter slechts onvolkomen bereikt. Wel werden 80 Timorezen, waaronder de schoonzoon des Keizers, gevangen genomen, maar men kon den vijand niet tot onderwerping brengen. In zijne, door de natuur gevormde bergvestingen en spelonken, bleek hij onaantastbaar, en de ongeregelde scharen der onzen, aan orde en krijgstucht ongewoon, beijverden zich meer om het vee des vijands te bemagtigen en te verslinden, dan om hem zelven afbreuk te doen. Na dezen veldtogt, die in October en November 1849 plaats had, betoonde de vijand voor het bestuur te Koepang wel eenig meerder ontzag en onthield hij zich van nieuwe vijandelijkheden, maar alle pogingen om de betrekkingen met Sonebait weder op goeden voet te brengen, wat ook in het belang des handels hoogstwenschelijk geacht werd, bleven vruchteloos. De Heer van Lynden waagde het echter Pritti weder te doen bezetten, maar niet zonder het zooveel mogelijk te versterken. Gebrek aan bescheiden verhindert mij te bepalen, of de vijandige gezindheid nog voortduurt, dan wel de goede verstandhouding ten laatste is hersteld.

XXIV.

Het was voor Indië en de wetenschap [1] een zware slag, toen de veelbelovende van Lynden, in Mei 1852, op 33ja-

[1] De wetenschap dankt aan de hand van den Heer van Lynden bijdragen tot de kennis van het stroomgebied der Kapoeas op Borneo en van de rondom Timor gelegene eilanden, in het Natuurk. T. v. N. I. geplaatst, die tot de beste en naauwkeurigste berigten behooren, welke wij omtrent eenig deel van den Ind. Archipel bezitten.

rigen leeftijd aan zijne belangrijke betrekking werd ontrukt. Hoe kort zijn bestuur ook geweest zij, het was voor Timor geenszins zonder gewigt, daar het eindelijk het uitzigt opende, dat met krachtiger hand aan de bevordering van de welvaart dezer bezitting zou worden gearbeid. Op twee punten moet ik hier bijzonder de aandacht vestigen: op de nieuwe onderzoekingen met gunstiger uitkomst naar den mineralen rijkdom van Timor in het werk gesteld, en op de aanvankelijke beslechting onzer eindelooze geschillen met Portugal, door het in het begin van dit opstel meermalen vermelde traktaat.

Wij hebben boven gezien, dat het rapport van den Heer Macklot door de Regering in het Moederland niet als eene afdoende beslissing beschouwd werd van het vraagstuk, of op Timor het delven van koper met voordeel zou kunnen gedreven worden, en dat zij aan de Indische Regering een vernieuwd onderzoek ernstig aanbeval. De zaak bleef echter slapen totdat in 1848 een Duitsch mineraloog, de Heer Ferdinand von Sommer, van Nieuw-Holland te Batavia kwam. Deze natuuronderzoeker had zich in Hindostan, en later in Australië, met geologische nasporingen bezig gehouden, en een werkzaam aandeel gehad in de ontginning der kopermijnen te Perth aan de Swan-river in 't westelijk deel van Nieuw-Holland [1]. Hij scheen, op welke gronden is mij onbekend, eene zeer gunstige meening omtrent den koperrijkdom van Timor te koesteren, en na zich voorloopig met eenige ingezetenen van Nederlandsch Indië omtrent de bijeenbrenging der vereischte fondsen tot ontginning der mijnen verstaan te hebben, wendde hij zich tot de Indische Regering, opdat zij hem in zijne plaatselijke nasporingen behulpzaam mogt zijn. Dien ten gevolge werd hem de gelegenheid tot eene reis naar Timor verschaft, en zijn onderzoek aan de medewerking van den Resident ten ernstigste aanbevolen. Bij een schrijven van 22 April 1849 gaf de Heer von Sommer aan dezen ambtenaar berigt, dat hij op zijne reis naar Dilly Atapoepoe had aangedaan, en aldaar, niet ver van de haven, de bewijzen had gevonden van het aanwezen van rijke koperlagen, bestaande uit het zooge-

[1] De Heer von Sommer schecf op verzoek van den Gouverneur van New South-Wales een in 1845 te Adelaïde gedrukt werkje, getiteld: "The miners Manual, dedicated to H. Exc. George Grey Esq. Lieut.-Gov. of New-Zealand."

naamde groen carbonaat. Ongelukkiglijk is de Heer von Sommer kort daarna, den 23sten Julij 1849, te midden zijner nasporingen overleden. De onderzoekingen zijn wel voortgezet door den Heer Mr. A. G. Brouwer, die hem, met het oog op de concessie ter ontginning, op zijne reis vergezelde, maar daar deze Heer nog een nieuweling was in het vak der mineralogie, kunnen zijne mededeelingen natuurlijk niet denzelfden graad van vertrouwen inboezemen. Daar hij echter door de hulp en het onderrigt van den Heer von Sommer was voorgelicht, noopt mij het belang der zaak uit zijn rapport, den 15den Augustus 1849 te Koepang geschreven, en na zijne terugkomst op Java bij eene nota van 22 Januarij 1850 nader aangevuld, eenige uittreksels mede te deelen.

De Heer Brouwer is van oordeel, dat de vroegere, minder gunstige rapporten omtrent den koperrijkdom van Timor steeds dezelfde dwaling ten grondslag hadden, die namelijk, dat men steeds het koper in massa in gedegen staat heeft willen vinden [1]. Dat de Timorezen, die geen ander middel kennen om koper te verzamelen, dan het krabben in 't rivierzand met een aangepunten stok, slechts geringe hoeveelheden verkrijgen, acht hij volstrekt geen bewijs tegen den rijkdom der aderen, daar b. v. uit de mijnen van Cornwallis gemiddeld slechts 7 pCt. zuiver koper verkregen wordt [2]. Bovendien steunen die rapporten meest niet op zelfstandig onderzoek en heeft veelal de een slechts den ander afgeschreven. Hieraan is de zoozeer verspreide dwaling te wijten, als ware het koper voornamelijk te zoeken in het Portugesche grondgebied, vooral in den omtrek van Dilly en Manatoetoe en in het zuid-oostelijk gedeelte des eilands. Dat dit eene dwaling is, bleek den Heer Brouwer niet alleen uit het resultaat der zorgvuldigste naspo-

[1] Of dit ook geldt van de rapporten der Heeren Kruseman en Francis, die hem niet waren medegedeeld, laat hij natuurlijk in het midden.

[2] De Heer Brouwer haalt tot bevestiging de volgende woorden aan uit von Sommers in 1845 geschreven Manual: "Native copper is common, but is seldom found in large quantities in any one spot. Almost all the copper of commerce is procured from ores in which sulphur is combined with iron, and of these the yellow ore is most abundant. The other combinations of the metal often accompany the sulphurets, but are seldom found in sufficient quantity to be smelted by themselves. The quantity of copper contained in the sulphurets varies exceedingly. In some mines the ore does not contain above three percent of pure copper and yet it pays for working."

ringen in Portugeesch Timor, zoowel bij partikulieren als in officiële rapporten gedaan; maar kan ook ten deele op mineralogische gronden worden aangetoond. Het terrein omstreeks Dilly is eene steenkolen-formatie, en dit loopt zoozeer in 't oog, dat hij met zijn reisgenoot zelfs pogingen aanwendde, om concessie tot de ontginning van het Portugeesch Gouvernement te verwerven. Volgens den Heer von Sommer kan stellig binnen een omtrek van 20 Engelsche mijlen van Dilly geen koper worden gevonden. De eenige plek in de omstreken van Manatoetoe, die koper oplevert, is de berg en rivier van Birak [1]. Hier moet dus de plaats zijn van den koperberg der oude berigten, maar wel verre, dat zich de oude sprookjes bevestigden omtrent den bijgeloovigen eerbied, waarmede de inboorlingen dien koperberg zouden beschouwen, vond de Heer Brouwer boven op den Birak een kampong, en werden hem nog twee vroeger bewoonde plaatsen aangewezen, welker bevolking, ten gevolge der kinderziekte, was gestorven of verstrooid. De overige, het gezag van Portugal erkennende plaatsen, die den Heer Brouwer als koper voortbrengende zijn bekend geworden, liggen in het midden-gedeelte des eilands, in de landen van Waiwiko-Waihali, en in de nabijheid van die streken van het Nederlandsch gebied, die vooral door haren koperrijkdom uitmunten. Zij zijn Fatoe-mea, eene onderhoorigheid van het rijkje Soeai, en eene plaats in 't gebied van den kleinen Radja van Lamakané, die omstreeks den tijd der zending van den Heer Francis de Portugesche vlag had geheschen. Wat het rapport van den Heer Macklot betreft, beroept zich de Heer Brouwer op het oordeel van den Administrateur en Inspecteur der mijnen, Stift, reeds boven door mij vermeld, en tegen de beweringen van den Heer S. Muller stelt hij over zijne aan het Gouvernement aangebodene verzameling van specimina, gedurende de 35daagsche reis van Koepang naar Dilly door den Heer von Sommer, bij het herhaaldelijk aan wal gaan, gemaakt, alsmede zijne door den posthouder van Atapoepoe verzegelde verzameling van specimina, opgegaard in het Fialarangsche, ter plaatse voor welker ontginning hij zich bereid verklaart de concessie van 't Gouvernement te verzoeken.

De bedoelde plek, waarvan de Heer Brouwer tevens eene

[1] "Birak" moet in het plaatselijk dialekt koper beteekenen.

mij nog niet onder de oogen gekomen kaart overlegde, maar waarvan de ligging in zijn rapport niet nader is aangeduid, is naar zijne gissing 5 à 6 uren lang, op eene breedte van ongeveer twee uren. Vier plaatsen waren hem daarin bekend, waar zoo rijke koperaderen gevonden werden, dat zij bij de exploitatie groot voordeel beloofden [1]. Een hevige aanval van de Timorsche koortsen dwong hem zijne nasporingen te staken; anders was hij voornemens geweest, niet ten einde het verzoek om concessie uit te breiden, maar tot inlichting van het Gouvernement, nog eenige andere plaatsen in Nederlandsch Timor te onderzoeken, op wier rijkdom aan koper hij bij verschillende gelegenheden was opmerkzaam gemaakt. Deze plaatsen, zes in getal, zijn de volgende: 1º. Soen Moeta in het distrikt Harnenno, eene onderhoorigheid van den Radja van Loro-Beboki, die zelf een der vasallen is van den Lio-Rai van Waiwiko-Waihali. Op deze plaats wordt veel gedegen koper en koper-oxyde gevonden. 2º. Eene plaats in Lidak, welks Radja, mede vasal van gemelden Lio-Rai, den Heer Brouwer, met toezending van een specimen van uitmuntend erts, tot een bezoek uitnoodigde. 3º. Eene plaats digt bij de woning van den kleinen Radja van Fialarang [2], van welke genoemde vorst specimina had gezonden, die door den Heer von Sommer voor carbonaat van koper waren erkend. 4º. Eene plaats in 't rijk van den grooten Radja van Fialarang, waaromtrent den Heer Brouwer inlichtingen waren gegeven door een schoonzoon van dien vorst. Onze reiziger erlangde

---

[1] De Heer Brouwer haalt hierbij ook de volgende woorden aan uit Moors "Notices of the Ind. Archip.," App., p. 6: "Copper is said to abound in the Phialaran-hills, situated near the centre of the N. W. side of the island, the chief of which acknowledges the authority of Coupang. The specimens procured are large lumps of native copper, imbedded in hard, white, shining stone, and when dissolved in aqua fortis do not leave any residue."

[2] Fialarang is een onderdeel van het rijk van Waiwiko-Waihali, gesplitst in twee rijkjes, welker vorsten als de *groote* en *kleine* Radja onderscheiden worden. Djenilo, waarin Atapoepoe ligt, Balibo, Lidak, Noi-timoe en Lamakané, die ieder hunne eigene vorsten hebben, worden echter in ruimeren zin tot Fialarang gerekend. De Heer Brouwer weet evenwel niets van den invloed, volgens S. Muller, bl. 248, door de vorsten van Fialarang over die distrikten uitgeoefend; hij zegt dat Djenilo en Fialarang zoo goed verschillende rijken zijn als Portugal en Spanje. Omtrent Balibo teeken ik hier nog aan, dat zijne bevolking de eerste van Timor was, die met Europeanen in aanraking kwam, toen de Spanjaarden in 1522, onder Magellaans opvolger del Cano, met het schip Victoria, op Timors Noordkust ten anker kwamen. Zie Pigafetta, p. 213.

later ook van deze plaats een specimen, en vernam, dat het gedegen koper er zoo menigvuldig is, dat de inwoners van den omtrek al het vaatwerk, wat elders van hout of andere stoffen wordt gemaakt, van koper vervaardigen. 5°. Eene plaats in Noi-timoe, mede eene onderhoorigheid van Waiwiko-Waihali. 6°. Eene plaats bij de klip Fatoe-Kail, aan de Noi-niti, in 't Amfoangsche distrikt Taibenoe, in het rapport van den Heer Macklot opgegeven als de eenige, waar hij met zekerheid wist, dat gedegen koper was gevonden. Hierbij kan nu ook nog de reeds vermelde plaats in Lamakané gevoegd worden, daar dat distrikt volgens het jongste traktaat geheel onder het Nederlandsch gezag terugkeert.

De Heer Brouwer roemt overal de bereidwilligheid der inlanders om hem in zijne nasporingen behulpzaam te zijn, geheel in strijd met den Heer Macklot, die slechts van onoverkomelijke bezwaren en tegenwerking gewaagt. De inboorlingen zijn intusschen met den koperrijkdom van hun land slechts gebrekkig bekend; zij kunnen slechts het gedegen koper en het koper-oxyde onderscheiden, welk laatste zij gebruiken om op wonden te leggen. De Heer Brouwer acht het dus waarschijnlijk, dat nog vele aderen van andere koperertsen zullen ontdekt worden, wanneer zich deskundigen op Timor zullen gevestigd hebben. Toenemende bevolking zal bovendien aanleiding geven tot het blootleggen van meerder terrein, wat den rijkdom van Timor allengs vollediger zal aan het licht brengen. "Nu," zegt hij, "is het "wegens het digte gras onmogelijk een terrein ook maar "oppervlakkig te onderzoeken, zonder het te voren te heb-"ben afgebrand. Maar zooveel als nu reeds bekend is, geeft "mij het regt te zeggen, dat in het midden van Timor, en "voornamelijk in het Nederlandsch gedeelte, een gordel van "rijke kopermijnen is; terwijl 5 percent van de opbrengst "eener enkele mijn, die slechts 1000 ton koper oplevert, "meer dan genoeg is, om driemaal de kosten eener bezet-"ting als die te Koepang te dekken."

De gunstige berigten, door den Heer Brouwer aangaande den koperrijkdom van Timor gegeven, werden bevestigd door den Resident van Lynden, die in den loop van 1850 aan de Indische Regering schreef, dat, volgens zijne ondervinding, de hoeveelheid kopererts, in de verschillende landschappen zijner residentie voorkomende, zeer aanzienlijk

was, en hij niet twijfelde dat, zoo de ontginning in goede handen kwam en door deskundigen werd bewerkstelligd, zij tot zeer voordeelige uitkomsten zou leiden.

Inmiddels werd de Heer Brouwer bekend met de ongunstige berigten omtrent den koperrijkdom van Timor, in het vaak aangehaalde reisverhaal van den Heer Muller medegedeeld. Hij wendde zich daarover tot den Heer Schwaner, die zelf tot den arbeid van den Heer Muller eene bijdrage had geleverd. Ik heb reeds vroeger vermeld wat hem de Heer Schwaner in het algemeen over de waarde der geologische nasporingen, door den Heer Muller bekend gemaakt, ten antwoord gaf. Hij voegde daarbij nog het volgende: "Ik aarzel niet te beweren, dat wij in de gebrekkige "kennis van Timors geologische gesteldheid, die wij bezitten, "de middelen niet hebben, om de door u medegedeelde er-"varingen te beoordeelen, en wetende, dat gij op uwe rei-"zen door een geleerden geoloog, den Heer von Sommer, "vergezeld waart, die, ofschoon te vroeg overleden om zijne "nasporingen ten einde te brengen, u stellig zeer belang-"rijke aanteekeningen heeft nagelaten, en veronderstellende "dat uwe mededeelingen omtrent de geologie van Timor uit "deze aanteekeningen zijn getrokken, erken ik alle reden te "hebben om aan te nemen, dat deze de beste en volledigste "bijdragen zijn, die wij daarover bezitten."

Terwijl, ten gevolge van het gunstig resultaat der nasporingen, ijverig over de concessie werd onderhandeld, verscheen in Nederland het bekende besluit van 24 October 1850. Ten gevolge van dat besluit werd nu de concessie verleend onder voorbehoud, dat de Heer Brouwer en zijne medestanders hunnerzijds zich verbonden te voldoen aan de voorwaarden, waaraan dat besluit de ontginning van mijnen in Nederlandsch Indië door partikulieren onderwerpt. Die voorwaarden schijnen in geene bijzonder welwillende gezindheid jegens de partikuliere industrie te zijn ontworpen. Het Koloniaal Bestuur wordt wel verpligt de ondernemingen door alle doelmatige middelen te bevorderen en te beschermen; maar de daaruit voortvloeijende vermeerdering van uitgaven komt geheel ten laste der concessionarissen, die den vereischten waarborg voor de teruggave moeten stellen; terwijl in geen geval geldelijke voorschotten door het Gouvernement verleend worden. De vermeerderde welvaart, die de mijnontginningen zullen aanbrengen, en de voordeelen, die

zeesche bezittingen hebben doen verliezen, die zich door eene meerdere geschiktheid voor zoodanige kolonisatie onderscheidden, dan nog bevatten deze woorden een groot fonds van waarheid. Voor welk eene vermeerdering van bevolking en welvaart door kolonisatie uit andere deelen van den Archipel of van Chinezen, door de vestiging van Europesche ambtenaren, industriëlen en handelaars ondersteund, zouden Borneo, Celebes, Timor en zoovele andere eilanden van den Archipel niet vatbaar zijn, zoo men de benutting harer hulpbronnen slechts ernstig wilde, door alle middelen bevorderde, en zich, om daartoe te geraken, aanvankelijk eenige opoffering getroostte! Wat zich hiertegen verzet, zijn de eischen van het batig saldo: de Indische Regering mag, om zoo te spreken, over geen penning beschikken, die het bedrag van het batig saldo zou verminderen, al kon daarmede de grond gelegd worden tot eene toekomstige welvaart en grootheid onzer Indische bezittingen, die haar belang voor het Vaderland honderdmaal zou verhoogen. Sedert op Java het kultuurstelsel werd ingevoerd, was de verwaarloozing der buiten-bezittingen systematisch. En wat bepaaldelijk Timor en de omliggende eilanden betreft, dagteekent van dien tijd het stelsel, om de bezitting wel aan te houden, maar er niet meer dan het daartoe volstrekt noodzakelijke aan ten koste te leggen, waarom alle bemoeijenis van het Gouvernement met die eilanden zich bepaalt tot de handhaving van het établissement te Koepang, de plaatsing van enkele posthouders en de zending, na kortere of langere tusschenpoozen, van een grooter of kleiner oorlogsvaartuig, om de Nederlandsche vlag langs de kusten te vertoonen, waarbij aan den kommanderenden officier de noodige volmagt gegeven wordt, om de geschillen bij te leggen, tusschen de Radja's en Hoofden ontstaan.

Men zou verwachten dat het Gouvernement, naarmate het zich minder bij magte gevoelt, om zelf den bloei en de welvaart van de meer afgelegen deelen onzer overzeesche bezittingen te bevorderen, die taak te liever aan partikulieren zou overlaten. Het tegendeel heeft plaats. De oorzaken daarvoor zijn zeer onderscheiden. De partikuliere nijverheid past niet in het bestaande koloniale stelsel; de Europeanen, voor zooverre zij geene ambtenaren zijn, verdragen slechts met moeite de willekeur van het autocratisch bestuur en trachten naar politieke regten en vrijheden; de ambtenaren zijn

den voor mijnontginningen gesteld, maakt het schijn alsof het Gouvernement zich, in geval van welslagen der ondernemingen, verzekeren wil van het beste aandeel der in te oogsten voordeelen, en moet in die zelfde mate strekken om de kapitalisten huiverig te maken, die beginnen moeten met aanzienlijke kosten, en alle kans hebben van de gehoopte voordeelen verstoken te worden, wanneer de onderneming de eerste bezwaren is te boven gekomen.

Dit moet bij het ontginnen der kopermijnen op Timor te zwaarder wegen, daar hier ook nog andere gewigtige zwarigheden te overwinnen zijn. De beste plekken ter ontginning, die althans waarvoor de Heer Brouwer de concessie verlangde, liggen, zoo ik mij niet bedrieg, in het midden des lands, op eenige groote afstand van zee, en het ontbreekt evenzeer aan goede wegen als aan bevaarbare stroomen, langs welke het vervoer zou kunnen plaats hebben. De ontginning der bedoelde mijnen wordt dus altijd gedrukt door de noodzakelijkheid tot den kostbaren aanleg van wegen, en, — zoo al het Gouvernement, in het belang der ontwikkeling van Timor, mogt op zich nemen daarvoor te zorgen, wat naauwelijks te wachten schijnt, — ten minste door de kosten van een transport, dat altijd den prijs van een zoo wigtig artikel als het koper aanmerkelijk verhoogen en de concurrentie met in gunstiger omstandigheden verkeerende ondernemingen bemoeijelijken zal. Reeds de Heer Muller heeft op deze zwarigheid opmerkzaam gemaakt; slechts bij zeer omvattende maatregelen tot verbetering van den toestand van Timor, zal zij allengs geheel kunnen overwonnen worden. Hoe, durf ik niet bepalen: de gedachte, bij voorbeeld, aan de mogelijkheid, dat een spoorweg van de mijnen naar het strand kan worden aangelegd, schijnt bij den toestand waarin Timor thans nog verkeert, en den tragen gang aller verbeteringen in onze Oost-Indische bezittingen, bijna te buitensporig om er een oogenblik aan toe te geven.

Het klimaat van Timor zal in veler oogen eene andere zwarigheid opleveren: de geschiedenis des eilands is daar om te bewijzen, hoevele ambtenaren, zendelingen, natuuronderzoekers, daar na een kortstondig verblijf hun graf vonden. Men moet intusschen deze omstandigheid niet te hoog aanrekenen. Veel schijnt de plaatselijke gesteldheid van Koepang en de wijze waarop het gebouwd is, tot het ontstaan der Timorsche koortsen bij te dragen; en dat velen

den voor mijnontginningen gesteld, geeft den schijn alsof het Gouvernement zich, in geval van welslagen der ondernemingen, verzekeren wil van het beste aandeel der in te oogsten vruchten, en moet in die zelfde mate strekken om de kapitalisten huiverig te maken, die beginnen moeten met aanzienlijke kosten, en alle kans hebben van de gehoopte voordeelen verstoken te worden, wanneer de onderneming de eerste bezwaren is te boven gekomen.

Dit moet bij het ontginnen der kopermijnen op Timor te zwaarder wegen, daar hier ook nog andere gewigtige zwarigheden te overwinnen zijn. De beste plekken ter ontginning, die althans waarvoor de Heer Brouwer de concessie verlangde, liggen, zoo ik mij niet bedrieg, in het midden des lands, op eenige uren afstands van zee, en het ontbreekt evenzeer aan goede wegen als aan bevaarbare stroomen, langs welke het vervoer zou kunnen plaats hebben. De ontginning der bedoelde mijnen wordt dus altijd gedrukt door de noodzakelijkheid tot den kostbaren aanleg van wegen, en, — zoo al het Gouvernement, in het belang der ontwikkeling van Timor, mogt op zich nemen daarvoor te zorgen, wat naauwelijks te wachten schijnt, — ten minste door de kosten van een transport, dat altijd den prijs van een zoo wigtig artikel als het koper aanmerkelijk verhoogen en de concurrentie met in gunstiger omstandigheden verkeerende ondernemingen bemoeijelijken zal. Reeds de Heer Muller heeft op deze zwarigheid opmerkzaam gemaakt; slechts bij zeer omvattende maatregelen tot verbetering van den toestand van Timor, zal zij allengs geheel kunnen overwonnen worden. Hoe, durf ik niet bepalen: de gedachte, bij voorbeeld, aan de mogelijkheid, dat een spoorweg van de mijnen naar het strand kan worden aangelegd, schijnt bij den toestand waarin Timor thans nog verkeert, en den tragen gang aller verbeteringen in onze Oost-Indische bezittingen, bijna te buitensporig om er een oogenblik aan toe te geven.

Het klimaat van Timor zal in veler oogen eene andere zwarigheid opleveren: de geschiedenis des eilands is daar om te bewijzen, hoevele ambtenaren, zendelingen, natuuronderzoekers, daar na een kortstondig verblijf hun graf vonden. Men moet intusschen deze omstandigheid niet te hoog aanrekenen. Veel schijnt de plaatselijke gesteldheid van Koepang en de wijze waarop het gebouwd is, tot het ontstaan der Timorsche koortsen bij te dragen; en dat velen

de slagtoffers worden van vermoeijende togten vol ontberingen in een land, dat van alle gemakken en voordeelen der beschaving verstoken is, kan niet bevreemden. Werken ten algemeenen nutte zijn in zulk een land volstrekt onbekend, en de wegen zijn eigenlijk niets meer dan sporen door de vertrapte ruigte aangewezen. De dus gevormde paden loopen nu eens slingerend langs de steilste hellingen, en zijn dan weder tot twee of drie voeten diep in den grond uitgehold; terwijl men nu eens groote rotsbrokken, dan weder omgevallen boomen op zijnen weg ontmoet, die niemand zich de moeite geeft te verwijderen. Een togt op Timor overtreft, volgens den Heer von Sommer, verre de zwarigheden van den overtogt van den Balkan. De vorderingen der beschaving, de betere inrigting en des noods verplaatsing van ons établissement, zullen dus de oorzaken van Timors ongezondheid van zelve doen ophouden.

Het gewigt der zaak noopt mij hier omtrent den invloed van het klimaat van Timor op de gezondheid, nog een paar getuigenissen bij te brengen. Het uitvoerigst spreekt daarover de Heer Francis [1]. "De luchtsgesteldheid," zegt hij, "is in deze "streken niet zoo schadelijk voor den mensch als doorgaans "gezegd wordt. De inboorlingen van Timor zijn over het "algemeen gezonde menschen, en het klimaat van Koepang "schijnt bijzonder voordeelig te zijn voor de Chinezen, doch "minder geschikt voor het Europisch gestel. Epidemische "ziekten zijn hier niet bekend, en de cholera, die zoo alge- "meen is geweest, heeft zich op Timor niet geopenbaard. "Er zijn echter vele plaatsen op dit eiland, die voor zeer "ongezond worden gehouden, zoo als Dilly, Fialarang en "andere, terwijl op het eiland Samauw vele menschen wor- "den gevonden, die eene walgelijke huidziekte hebben over het "geheele ligchaam. Dit moet echter, mijns inziens, aan plaatse- "lijke gebreken worden toegeschreven, waarschijnlijk veroor- "zaakt door eene vermenging van kopererts of te veel kalk- "deelen met het water, en niet aan een algemeen gebrek van "lands- of luchtsgesteldheid. Koepang houd ik voor ongezond, "uit hoofde zijner ligging en wijze van bouwen. De meeste "huizen liggen aan het strand in eene diepe vallei, door "hoog land omringd. In den West-moeson klotst de zee "met een woedend geweld tegen de rotsen van de kust en

[1] T. v. N. I., Jaarg. I, D. I., bl. 380, 381.

"vervult de lucht boven de stad met stuivend zeewater, "waarmede de dampkring soms acht dagen lang onafgebro-"ken bezwangerd blijft, en dat veel nadeel toebrengt aan de "boomen, welker bladeren geheel verdorren en afvallen of "zwart worden. Neemt men hierbij in aanmerking, dat de "huizen digt op elkander zijn gebouwd langs smalle stra-"ten, omheind met dikke muren van koraalsteen, dan kan "men gemakkelijk bevroeden, hoe de lucht hier vaak tot "bederf moet overgaan en het dierlijk gestel benadeelen. "Ik meen daarom, dat, zoo de bewoners van Koepang zich "wat meer van het strand verwijderden en ruimer woonden, zij "veel gezonder zouden leven en vrij blijven van de onge-"steldheden, waaraan zij telkens met de kentering der moe-"sons zijn blootgesteld." In gedeeltelijke overeenstemming hiermede, merkt een ander schrijver [1] omtrent Koepang aan, dat de heuvels, die de vallei omringen, vlak bij het strand een halven cirkel vormen, en de huizen meestal beneden deze heuvels en langs de rivier zijn gebouwd, en de ongezondheid deels door den kleinen omtrek der vallei, deels door de uitdampingen der rivier, die in het drooge jaargetijde, wanneer de warmte ondragelijk is, in een modderpoel verandert, veroorzaakt wordt. Dit een en ander kan, dunkt mij, strekken om den ongunstigen indruk eenigzins te temperen, dien de meeste berigten omtrent Timor aangaande het klimaat van dat eiland moeten verwekken.

De hoofdvraag schijnt mij deze te zijn: is Timor in het algemeen, afgescheiden van het bezit der kopermijnen, een eiland, dat meerdere zorgen waardig is en belooft die naar eisch te beloonen. Men zal moeten erkennen, dat de enkele ontwikkeling van het mijnwezen niet zeer vruchtbaar kan zijn, ja naauwelijks denkbaar is, zoo men niet verwachten mag, dat landbouw en handel en andere takken van industrie daarmede gelijken tred zullen houden. Met het oog op de ontginning der mijnen, moet dus de vraag op den voorgrond staan: voor welke mate van ontwikkeling is Timor vatbaar? Ik geloof, dat op die vraag een zeer gunstig antwoord mag gegeven worden, en behoud mij voor daarvan het bewijs te leveren, nadat ik mijne schets der geschiedenis van het eiland door de korte aanwijzing van de oorzaken en den geest van het jongste traktaat met Portugal zal hebben voltooid.

---

[1] T. v. N. I., 1849, II, bl. 307.

XXVI.

In 1848 had een inlandsch vorst van het Portugeesch gebied zich gewapenderhand gemengd in geschillen tusschen Nederlandsche onderdanen op de eilanden Pantar en Ombaai. De autoriteiten der beide natiën hadden zich met deze aangelegenheid bemoeid, en dit had aanleiding gegeven tot eene verbittering, die, naar men vreesde, op ernstige botsingen zou uitloopen. Diensvolgens werd weder een Commissaris, de Heer D. C. Steyn Parvé, naar Timor gezonden, met den last om eene beslechting der geschillen te beproeven, en te trachten eene herhaling te voorkomen, door met de Portugesche autoriteiten te geraken tot eene juiste wederzijdsche omschrijving en bepaling van al de landen in den Timorschen Archipel, waarop óf het Nederlandsch óf het Portugeesch Gouvernement regt van soevereiniteit bezit.

De quaestiën, welker eindelijke afdoening men thans had besloten, waren hoogst ingewikkeld, en alleen door eene transactie, waarbij van beide zijden eenige toegevendheid betoond werd, ten einde te brengen. Het contract, door Paravicini met de inlandsche vorsten gesloten en waarbij schier geheel Timor het Nederlandsch gezag erkend had, kon niet als grondslag dezer onderhandelingen dienen. De Portugezen schijnen altijd tegen dat contract geprotesteerd en Paravicini beschuldigd te hebben van groote onkieschheid in de middelen om de Compagnie te dienen, en misleiding der Radja's ten aanzien van inhoud en strekking van dat geschrift, waardoor vele vorsten tot medeonderteekening verleid waren, die zich echter steeds trouwe bondgenooten hadden betoond van het Portugeesch Gouvernement. De Compagnie was dan ook nimmer bij magte geweest, de verder van Koepang verwijderde vorsten tot nakoming der bepalingen van dat contract te noodzaken; zij had de regten van Portugal op onderscheidene in die overeenkomst begrepen staten stilzwijgend erkend, en ten laatste zelfs aan hare beambten gelast, zich niet langer op het contract van Paravicini, maar alleen op vroegere overeenkomsten te beroepen.

Sedert de verplaatsing van het Portugeesch bestuur naar Dilly, wist het zijnen invloed alom te doen gelden in de landen ten Oosten van Waiwiko-Waihali, of die, welke men

veelal aanmerkt als onder de suprematie staande van den Lio-Rai van Loeka, ofschoon de Heer Francis zegt, dat hij zich dien titel wederregtelijk heeft aangematigd [1]. Het Nederlandsch gezag heeft zich zelfs niet verder met die landen bemoeid, en zijne aanspraken op Manatoetoe en de omliggende gewesten, ofschoon door de contracten van 1668 met de Compagnie verbonden, geheel laten varen. Daar nu de Portugezen de Timoresche landen evenzeer geheel aan het Nederlandsch gezag hadden overgelaten, behoudens de bezittingen en aanspraken van het bestuur der zwarte Portugezen te Oekoesi, bepaalden zich op Timor zelf de geschillen hoofdzakelijk tot eenige landen, behoorende tot het rijk van Waiwiko-Waihali. Want ofschoon de Lio-Rai, die het erkende hoofd is van dezen staat, steeds de Nederlandsche vlag was blijven voeren en het bondgenootschap van het Nederlandsch Gouvernement nimmer had laten varen, was zijn gezag ontoereikend geweest om te verhinderen, dat onderscheidene zijner vasallen, door de intrigues der Portugezen verleid, vroeger of later de vlag van Portugal hadden opgestoken.

Een der volkrijkste en vruchtbaarste gewesten van Timor is het rijkje Maubara, aan de Noordkust tusschen de Portugesche bezittingen Dilly en Batoe-Gedeh gelegen. De vorst van dat rijk was niet slechts als onderhoorige van Waiwiko-Waihali bondgenoot der Compagnie, maar had in 1759 ook afzonderlijk met haar gecontracteerd, en het schijnt zelfs, dat zij in zijn gebied eenige welgeslaagde proeven heeft genomen met den aanplant van koffij. Sedert 1785 lezen wij echter dat Portugal aanspraken begint te maken op dit distrikt, en de verre afstand van Koepang schijnt oorzaak geweest te zijn, dat het Nederlandsch bestuur zijne regten op dit door Portugesche bezittingen ingesloten rijkje slechts flaauwelijk liet gelden. In 1837 was te Maubara een moord gepleegd aan den gezaghebber en den timmerman van een Engelsch vaartuig, en een Britsch Zeeofficier kwam te Batavia de vervolging der schuldigen eischen. De Indische regering wist toen zelve naauwelijks of Maubara Nederlandsch of Portugeesch was; zij droeg het onderzoek naar dit vraagstuk en tevens naar het gepleegde misdrijf op aan den kommandant van de Boreas, den Heer Paling, te-

---

[1] T. v. N. I., Jaarg. I, D. I., bl. 393.

gelijk met een ander soortgelijk onderzoek, Larentoeka betreffende, waarvan ik boven gesproken heb. De Gouverneur van Dilly, met wien de Heer Paling in briefwisseling trad, bleef stijf op zijne aanspraken staan, wat echter niet verhinderde dat Larentoeka getuchtigd werd; Maubara werd verschoond, omdat men meende dat de slagtoffers van den moord hun ongeluk aan zich zelven hadden te wijten gehad.

Het verslag van den Heer Brouwer leert ons naauwkeurig, hoe in 1849 de stand van zaken in dit rijkje was. De Radja, Don Caletto geheeten, had zich aan vele trouweloosheden en geweldenarijen, zoowel jegens vreemde kooplieden als jegens zijne onderdanen schuldig gemaakt, en zijn broeder met diens geheele geslacht doen ombrengen. Het grootste gedeelte zijner onderdanen, met zijnen Fettor aan het hoofd, had zich daarop van hem afgescheiden en hem verdreven. Don Caletto vroeg de tusschenkomst van den posthouder te Atapoepoe, die echter daaraan niet kon voldoen, bij gebrek van een vaartuig om zich mede naar Maubara te begeven. Nu wendde zich die vorst tot den Radja van Motaël en eenige andere het gezag van Portugal erkennende hoofden, terwijl ook de Fettor zich vier bondgenooten onder de vorsten van het Portugeesch gebied wist te verwerven. Hoedanig dus het einde dezer geschillen wezen mogt, was daarvan de volkomen zegepraal van den Portugeschen invloed te wachten.

Omstreeks denzelfden tijd werd het aan Maubara grenzende binnenlandsch distrikt Hermera, mede eene onderhoorigheid van Waiwiko-Waihali, door een talrijk inlandsch leger, uit alle oorden der Portugesche bezittingen verzameld, en met het garnizoen van Dilly vermeerderd, onder bevel van den Radja van Motaël, met kracht van wapenen onderworpen. De oorzaak van deze vijandelijkheden was de weigering van den Radja van Hermera om twee Portugesche onderdanen uit te leveren, die op slavenhandel betrapt en derwaarts gevlugt waren. Door eene schaar van meer dan 6000 man werd het ongelukkige Hermera aangegrepen; de Radja werd in een gevecht met nagenoeg 60 zijner onderdanen gedood, een 30tal vrouwen in slavernij weggevoerd, het meerendeel der bevolking verstrooid en het land uitgejaagd, en het gansche gebied, met uitzondering van ééne kampong, waar zich de weduwe van den Radja met ongeveer 400 inwoners ophield, geheel verwoest.

Ook omtrent den invloed van den Teninti-Generaal (of Radja) van Oekoesi Da Costa, een warm vriend der Portugezen, in sommige distrikten van het rijk van Waiwiko-Waihali, deelt de Heer Brouwer bijzonderheden mede. Die invloed deed zich vooral gevoelen in het distrikt Djenilo, in Fialarang, waarop wij de oude aanspraken van Portugal reeds hebben leeren kennen. "In Djenilo," zegt de Heer Brouwer, "was voor eenige jaren het geslacht der Radja's uitgestorven. De bevolking wendde zich toen tot den Radja van Balibo om eene zijner dochters tot vorstin te erlangen. Een der dorpshoofden, Man-Brok geheeten, onderhandelde met den Radja van Oekoesi over een huwelijk van een zijner zonen met deze prinses, en alles was reeds geregeld, toen een minnehandel der prinses met den Majoor-kommandant van Batoe-Gedeh ontdekt werd. Nu viel niet slechts het plan van het huwelijk in duigen, maar de vorstin werd aan haren vader teruggezonden; het land bleef zonder Radja en een groot deel der bevolking verliep." Inmiddels oefende de Portugeesch-gezinde Man-Brok een overwegenden invloed uit, en de Heer Brouwer was meermalen getuige, zoowel van den eerbied waarmede de Radja van Oekoesi, als van de minachting en onwil, waarmede de posthouder van Atapoepoe door dat dorpshoofd werd bejegend. Tijdens de expeditie van Hermera waren in den omtrek van Batoe-Gedeh eenige hoofden tegen het Portugeesch gezag opgestaan. Tot beslechting der geschillen riep de Gouverneur van Dilly de hulp in van Da Costa, die zich daarop in persoon naar Djenilo begaf, waar Man-Brok voor hem en zijn gevolg twee woningen liet oprigten, in welke hij geruimen tijd vertoefde, terwijl het aan zijne ijverige pogingen gelukte, de ontstane geschillen in der minne bij te leggen. De Heer Brouwer verwachtte niet anders, dan dat weldra de Portugesche vlag door Djenilo zou worden geheschen, tenzij het Nederlandsch Gouvernement, dat onvermogend zou zijn tegenover het fait accompli, dit in tijds door het vestigen van een militairen post aldaar verhinderde. Dit laatste raadde de Heer Brouwer ten sterkste aan, ook omdat het tevens zou strekken tot handhaving van het Nederlandsch gezag in Loro-Beboki en Harnenno, vroeger onderhoorigheden van Oekoesi, maar die vijf jaren te voren het gezag van den Lio-Rai van Waiwiko-Waihali erkend en de Nederlandsche vlag geheschen hadden. Of-

schoon toch het Portugeesch Gouvernement, in den bestaanden staat van zaken, ook dit fait accompli slechts erkennen kon, verhinderde het den Radja van Oekoesi niet zich de willekeurigste handelingen in deze gewesten te veroorloven en ze met schrik voor zijnen naam te vervullen, omdat de voorkeur, aan het Nederlandsch bondgenootschap geschonken, den Radja niet de minste bescherming tegen de Portugesche aanmatigingen had verschaft.

Deze staaltjes kunnen ons doen zien, hoe tot in de laatste jaren de Portugezen, zoowel van Dilly als van Oekoesi, er steeds op uit waren hunnen invloed ten koste van den onzen uit te breiden, en meesterlijk partij wisten te trekken van de zwakheid onzer vestiging op Timor, onze onbekendheid met de meer afgelegen deelen des eilands, en, ik mag er wel bijvoegen, onze Anglophobie, die steeds achter Portugal zijnen even magtigen als gevaarlijken bondgenoot als een schrikbeeld zag verrijzen, wanneer de gedachte mogt opkomen, om zich met meerder klem tegen de aanmatigingen en intrigues der Portugezen te verzetten.

Eene afdoende beslechting onzer eindelooze geschillen met Portugal, in den Timorschen Archipel, moest dus wel hoogst wenschelijk geacht worden, te meer met het oog op de in 1848 ontworpen ontginning der kopermijnen in de Fialarangsche landen, voor welke de regeling eeniger in geschil zijnde punten wel als eene conditio sine qua non mogt beschouwd worden. Ofschoon nu ook de onderhandelingen van den Heer Steyn Parvé tot geen bepaald resultaat leidden, hadden zij echter het gevolg, dat het regt van Nederland op sommige punten, waarover geschil bestaan had, erkend en in het feitelijk bezetten onzerzijds van eenige andere berust werd. Het Nederlandsch Gouvernement besloot thans aan het Portugesche het voorstel te doen, waarvan het denkbeeld reeds meermalen geopperd was, dat Portugal zijne bezittingen in den Timorschen Archipel tegen eene billijke schadeloosstelling geheel aan Nederland zou afstaan. Deze ongetwijfeld meest afdoende aller denkbare schikkingen werd aan het Hof van Lissabon voorgesteld, maar stuitte ongelukkigerwijze af op den nationalen trots. Daarentegen was de Portugesche regering, na kennis erlangd te hebben van de resultaten der zending van den Heer Parvé, volkomen bereid om te treden in het voorstel tot de benoeming eener wederzijdsche Commissie tot regeling

der grenzen van het gebied der beide Gouvernementen. Diensvolgens vertrok in 1851 de Heer C. F. Goldman, als Commissaris van het Nederlandsch Gouvernement, naar Timor, en weldra werden voorloopige overeenkomsten getroffen, die tot grondslag hebben gestrekt van het Traktaat, dat op den 6den October 1854 te Lissabon door den Nederlandschen Zaakgelastigde en den Portugeschen Minister van Binnenlandsche Zaken is onderteekend, en thans alleen nog wacht op de ratificatie, die, onzerzijds, volgens art. 57 der Grondwet, van de goedkeuring der Staten-Generaal afhankelijk is.

Over de bepalingen van dit Traktaat omtrent de eilanden buiten Timor heb ik reeds gesproken: het onbetwist bezit dier eilanden, Poelo Kambing alleen uitgezonderd, zal ons in staat stellen de zeerooverij en den slavenhandel krachtdadiger te beteugelen en met beter gevolg onze aandacht aan de verlevendiging van den handel dezer verwaarloosde gewesten te wijten. Op Timor zelf is Fialarang met Djenilo, Lamakané en de overige onderhoorigheden aan Nederland toegewezen, zoodat hiermede de geschillen over Atapoepoe beslecht zijn, en Nederland in het onbetwist bezit komt der landen, die de rijkste koperaderen bevatten. Daarentegen is Maubara, dat toch reeds zoo goed als verloren was, thans geheel aan Portugal afgestaan. Omtrent Ambenoe en Noi-moeti zegt de Memorie van Toelichting der regering, dat zij, even als Oekoesi, steeds een onbetwist gedeelte der Portugesche bezittingen hebben uitgemaakt, en dat de afstand dier rijkjes hardnekkig geweigerd is. Zonderling staat daartegenover in het verslag van het onderzoek in de sectiën der Tweede Kamer de bewering, dat onzerzijds ook regten op Ambenoe en Noi-moeti bestaan en het eerste zelfs altijd tot het Nederlandsch gedeelte van Timor heeft behoord. Mij is alleen bekend, dat de Resident Hazaart in 1817 een vriendschapsverbond met Ambenoe gesloten heeft en sedert de Nederlandsche vlag te Soetrana heeft gewapperd. Daarentegen zijn in vroeger tijd Oekoesi en Ambenoe steeds ten naauwste met elkander verbonden geweest, zoo als overvloedig uit de geschiedenis blijkt. Wenschelijk ware het ongetwijfeld geweest, tot voorkoming van de intrigues der zwarte Portugezen, indien het bezit van Oekoesi met al zijne onderhoorigheden voor Nederland had kunnen verworven worden; maar nu Oekoesi toch

blijft wat het was, kan, dunkt mij, in het opgeven onzer zeker vrij betwistbare aanspraken op Noi-moeti en Ambenoe geen groot bezwaar gelegen zijn.

Er zijn nog twee punten in het Traktaat, die tot eenige bedenking hebben aanleiding gegeven: de schadevergoeding, en de vrijheid van godsdienstige belijdenis in de door Portugal afgestane distrikten. De schadevergoeding van *f* 200,000 is ongetwijfeld veel te groot in verhouding tot de dadelijke voordeelen, die het Traktaat aan Nederland verschaft; zij kan alleen verdedigd worden, wanneer men inderdaad ernstige pogingen beproeven wil, om Timor en onderhoorigheden dienstbaar te maken aan de vermeerdering van den nationalen rijkdom. Een gedeeltelijke vergoeding zal, zegt men, daarin te vinden zijn, dat het Traktaat de zoo vaak herhaalde kostbare zending van Commissarissen voor het vervolg zal onnoodig maken. Wij hopen het; maar vreezen, dat de enclaves, die Portugal in ons gebied behoudt, welligt maar al te spoedig tot nieuwe verwikkelingen zullen aanleiding geven.

De belofte van vrije godsdienstoefening voor de gewezen Portugesche onderdanen, had, mijns inziens, niet in het Traktaat moeten worden opgenomen [1]; een beroep op onze Grondwet ware hier toereikend geweest. Doch ik wil dit punt, dat meer eene kwestie van vorm is, hier niet breeder ter sprake brengen, en alleen nog de hoop uitdrukken, dat deze overeenkomst, omtrent welker eindelijke goedkeuring door de vertegenwoordiging ik, in weêrwil der haar aanklevende bezwaren, niet veel twijfel koester, ten laatste voor goed een einde make aan geschillen, die meer dan twee eeuwen geduurd en de welvaart van Timor grootelijks benadeeld hebben, ja zelfs de oorzaak zijn geworden, dat zijn grond door stroomen bloeds is gedrenkt.

---

[1] Men heeft zich bezwaard, dat te dien opzigte geene reciprociteit is bedongen; doch de verklaring der regering, dat in de door haar afgestane gewesten geene hervormde Christenen gevonden worden, schijnt werkelijk dat beding overbodig te maken; meer bedenkelijk voor de nationale waardigheid en den roem der voorvaderlijke verdraagzaamheid schijnt het mij, dat men in het geheel zulk eene bepaling heeft toegelaten.

XXVII.

Is het mij niet doenlijk geweest den voortgang van het Portugesche gezag in het oostelijk gedeelte van Timor in bijzonderheden te schetsen, het is mij niet onmogelijk de billijke nieuwsgierigheid eenigermate te voldoen, die aangaande den tegenwoordigen toestand van dat gezag iets naders verlangt te weten.

De Portugesche hoofdplaats Dilly ligt aan de Noordkust des eilands, tusschen Maubara en Manatoetoe, op omstreeks 125° 40′ O. L. van Greenwich. Zij mag als eene der ongezondste plaatsen van geheel Timor worden aangemerkt; vreemdelingen worden er spoedig door slepende koortsen aangetast, krijgen dikke en opgezette ligchamen en worden doorgaans de slagtoffers van een langer gerekt verblijf. Deze ziekten worden grootendeels aan de natuur van het drinkwater toegeschreven. Dilly ligt aan eene kleine baai, waarvan het binnenzeilen gevaarlijk is voor vreemdelingen, wegens de droogten, die zich aan beide zijden bevinden. Er is daarom altijd een loods gereed om de vaartuigen binnen te brengen, welke daartoe een seinschot doen hooren; in geval van nood, mag men op hulp van den wal niet te veel rekenen.

Van de reede gezien, heeft Dilly geen ongunstig voorkomen, ofschoon het meestal slechts uit houten woningen bestaat, met bladen gedekt en van binnen met fijne matten bevloerd. Slechts de kerk, het pachthuis, de woning van den Gouverneur en enkele andere gebouwen zijn van steen opgetrokken, doch ook slechts met bladen gedekt. De omstreken van Dilly zijn zeer vruchtbaar. De tarw groeit er zeer welig, en is zoo overvloedig, dat zelfs eene kleine hoeveelheid wordt uitgevoerd. De steenkolen-beddingen in den omtrek kunnen voor de toenemende stoomvaart in den Archipel, en misschien eenmaal voor het smelten van het kopererts, van groot gewigt en dus een rijke bron van welvaart worden, indien bij onderzoek blijken mag, dat zij kool van eene goede hoedanigheid bevatten.

Dilly is de residentie van den Portugeschen Gouverneur van Timor en Solor (zoo althans luidde tot dusverre zijn titel), die een zeer willekeurig gezag oefent.

Wij hebben boven gezien, dat dit Gouvernement voormaals voor een tijd van drie tot vijf jaren verpacht werd, wat tot vele knevelarijen aanleiding gaf. Sedert 1818 is dit veranderd en de Gouverneur zoowel als de mindere beambten ontvangen thans een salaris van de regering. Die inkomsten zijn echter in het oog loopend klein en worden nog grootendeels in handelswaren, zoo als katoenen stoffen en boslemmer messen, tegen een vasten prijs berekend, voldaan. Op deze wijze ontvangt de Gouverneur *f*250 's maands, waarbij jaarlijks nog omtrent 200 pikols rijst gevoegd worden; de mindere beambten naar evenredigheid. Bovendien was er, tijdens het verblijf van den Heer Brouwer, een achterstand in de betaling van niet minder dan vier jaren. Al de Portugesche ambtenaren hebben militaire rangen en zijn des noods voor den oorlog beschikbaar, ofschoon slechts weinigen werkelijk militaire diensten verrigten.

De physieke magt, waarover het Portugeesch bestuur te beschikken heeft, is uiterst gering. Het garnizoen bestaat uit 2 compagniën, te zamen van omtrent 120 man, onder de bevelen van een Kolonel. Bij deze troepen zijn slechts enkele Europeanen; verreweg het meerendeel zijn inlanders. De magazijnen bevatten geen materieel, en toen voor eenige jaren te Batoe-Gedeh onlusten waren uitgebroken, en Hermera moést getuchtigd worden, achtte men zich gelukkig eenige geweren en wat kruid van een kustvaarder te kunnen koopen. Tijdens de oneenigheden met het Nederlandsch Gouvernement, werd het garnizoen van uit Goa aanmerkelijk versterkt, en in plaats van het vroegere zeer onbeduidende fortje eene sterkte aan het strand opgeworpen, waarvoor de Gouverneur eene ongehoorde som, ten laste van den Resident Hazaart, in rekening bragt, die echter even weinig als de overige, noodeloos door hem gemaakte onkosten betaald is.

In vroeger tijd plagt Dilly een verbanningsoord voor Goa en Macao te zijn; buiten de ballingen zag men er zeer zeldzaam volbloed Europeanen, en eerst sedert 1835 is hierin eenige verandering gekomen. Een groot deel der ambtenaren en officieren zijn echter nog van gemengde afkomst of zoogenaamde "zwarte Portugezen." Deze naam is zeer eigenaardig, want het is een bekend feit dat de half-kast afstammelingen der Portugezen donkerder van kleur zijn dan de volbloed inlanders.

De middelen waarvan zich de Portugezen tot handhaving van hun gezag bedienen, zijn hoofdzakelijk van morelen aard: al de ingezetenen en zelfs de slaven te Dilly en in de overige Portugesche bezittingen zijn, of heeten althans, Christenen, ofschoon hun Christendom schier alleen daarin bestaat, dat zij gedoopt zijn en een kruis op de borst dragen. Aan scholen of godsdienstig onderwijs wordt niet gedacht, of men moest als zoodanig de tooneelmatige voorstelling van tafereelen uit de bijbelsche geschiedenis, in den smaak der middeleeuwsche mysteriën, willen aanmerken, die van tijd tot tijd schijnt plaats te hebben. De Radja van Amfoang verhaalde eens aan den zendeling Donselaar, dat hij te Oekoesi zulk eene voorstelling van het lijden des Heeren had bijgewoond. De Heer zelf werd door een houten beeld vertegenwoordigd, overeenkomstig de verschillende gestalten in Gethsemane, voor den Joodschen Raad, voor Herodes, voor Pilatus, op weg naar Golgotha enz.; Kajafas en de Joodsche Raad werden voorgesteld door eenige inlanders, met wenkbraauwen en baarden van grijs geitenhaar, die hun een schrikverwekkend voorkomen gaven. De priesters worden van Goa of Macao naar Dilly of Oekoesi gezonden, en verrigten, als van zelve spreekt, de dienst in het Latijn, waarvan niemand een enkel woord verstaat. Nu en dan gaan zij rond om te doopen of de uitvaarten op godsdienstige wijze te vieren, voor welke geestelijke diensten zij door de arme, onkundige inlanders ruim worden beloond.

Een ander middel waarvan zich de Portugezen tot het handhaven van hun gezag bedienen, is het verleenen van militaire rangen aan de inlandsche vorsten en hoofden; zij worden zelfs soms aan vrouwen verleend, wanneer deze het bestuur in handen hebben. Het wemelt dus op het Portugeesch gebied van Luitenant-Kolonels, Kolonels, Brigadiers enz., en met den rang zijn kleine traktementen verbonden, welke uitgave meer dan gedekt wordt door de opbrengsten in rijst en andere voortbrengselen, die aan schier alle distrikten zijn opgelegd, en de heffing van in- en uitgaande regten. Ieder hoofd heeft ook de vrijheid het uniform te dragen aan zijnen rang verbonden, waarvan echter slechts weinigen gebruik maken. De inlanders stellen veel prijs op deze titels, die daardoor een gemakkelijk middel zijn om hen aan het Portugeesch gezag te verbinden; waarom ook

het Nederlandsch gezag den titel van Kolonel aan den Radja van Ambenoe heeft gelaten, toen hij de Nederlandsche vlag heesch, die hij thans weder met de Portugesche zal verwisselen. Bovendien heeft deze inrigting ook het nut, dat zij de hoofden aan eene zekere discipline gewent, te meer daar zij doorgaans eenige ondergeschikte rangen hebben doorgeloopen, alvorens zij de waardigheid van Radja of Fettor en den daarmede verbonden rang erlangen. Nevens de militaire titels wordt ook de adelijke titel van Don aan vele regenten-familiën, ook zelfs in officiële stukken, met groote naauwgezetheid toegekend, zoodat Timor waarschijnlijk meer Dons telt, dan in geheel Portugal worden gevonden.

Men ziet in deze bijzonderheden de eigenaardige strekking der Spaansche en Portugesche kolonisatie sterk uitkomen, om zich met het inlandsche element te vereenigen en te versmelten. Zij blijkt niet minder uit de betrekkelijk groote verspreiding der Portugesche taal in de aan Portugal onderworpen deelen des eilands. In den omtrek van Dilly althans kennen vele Radja's deze taal, en spreken ze gaarne in het gezelschap met Europeanen, waartoe men hun gereedelijk den toegang verleent. De Radja van Motaël, boven meermalen vermeld, spreekt, volgens den Heer Brouwer, het Portugeesch, het Maleisch en negen verschillende Beloresche dialekten. De Heer Francis spreekt[1] van zekeren Radja van Larentoeka, Don Lorenso Dias Viera geheeten, die met zijne waardigheid van Koning die van hoofd der kerk in zijn rijk vereenigde, en de Portugesche taal vrij wel sprak en schreef, maar tevens een groot minnaar was van het opium rooken, dat hij van de Boeginezen had geleerd. Zulke halfslachtige wezens, die een zeker vernis van Europesche beschaving vertoonen, zijn in de Portugesche bezittingen niet zeldzaam; in den grond echter hebben zij geene meer opgeklaarde begrippen en getuigt hunne levenswijze van geene meerdere verfijning, dan bij de hoofden op het Nederlandsch gebied gevonden wordt.

De vroegere vijandige gezindheid der Portugezen jegens de Nederlanders is in de laatste jaren geheel verdwenen; ofschoon eenige politieke quaestiën tusschen de beide natiën hangende zijn gebleven, hebben de Gouverneurs van Dilly sedert 1818 zich steeds beijverd om alles te vermijden wat

[1] T. v. N. I., I, 1, bl. 394.

tot botsing kon aanleiding geven, en de weinige Nederlanders, die Portugeesch Timor bezochten, steeds met de meeste voorkomendheid en gastvrijheid ontvangen.

De handel der Portugesche bezittingen op Timor is van niet veel beteekenis. Vroeger kwam jaarlijks een schip van Macao te Dilly, en voorzag die plaats van de noodige Chinesche waren, waartegen het ongeveer 1000 pikols sandelhout en 500 pikols was, en dikwijls eene niet onaanzienlijke hoeveelheid slaven weder uitvoerde; thans schijnt dit niet meer regelmatig plaats te hebben. Portugesche schepen vertoonen zich uiterst zeldzaam te Dilly, en de meeste handelszaken worden door Chinezen en Boeginezen verrigt. De Heer Brouwer zegt, dat te Dilly 6 percent der waarde van allen in- en uitvoer, benevens *f* 1 per kelder arak, *f* 3 per pikol voor sandelhout der eerste kwaliteit, *f* 2 voor de tweede kwaliteit geheven, en dat het gezamenlijk bedrag dezer regten op niet meer dan *f* 6000 à *f* 8000 's jaars kan gesteld worden.

In de laatste jaren is eene poging beproefd, om door eene nieuwe regeling den handel van Dilly op te beuren. Er is aldaar eene handelmaatschappij op zeer kleine schaal opgerigt, welker kapitaal voorloopig is gesteld op *f* 40,000, in 800 actiën verdeeld. Deze maatschappij heeft het monopolie van den invoer van kruid, vuurwapens en blanke wapens, zout, zeep, wijn, sterke dranken, azijn, olie, blaauwe lijnwaden, bijlen, hakmessen, schoppen, spijkers, kleederen, schoenen en andere dergelijke artikelen, tenzij ze van Portugeschen oorsprong zijn en door Portugesche bodems worden aangebragt. Goederen van Portugeschen oorsprong betalen van 15 tot 20, goederen van vreemde afkomst, door vreemde bodems aangevoerd, 24 percent aan inkomende regten. De uitgaande regten zijn voor alle goederen op 5 percent gesteld. Gouden en zilveren munten betalen 5 percent bij den invoer, terwijl de uitvoer verboden is. Vreemde schepen mogen alleen te Dilly handel drijven; alle andere Portugesche havens in den Timorschen Archipel, zooals Manatoetoe, Batoe-Gedeh, Oekoesi en Larentoeka, zijn voor hen gesloten. De slavenhandel is thans veel verminderd, maar bij de oorlogen, op het Portugeesch gebied gevoerd, worden nog steeds de gevangenen in slavenketenen geklonken.

XXVIII.

Er is een groot verschil in de wijze, waarop het Portugeesch en het Nederlandsch gezag op Timor gevestigd zijn, en dit verschil is zeker thans nog ruim zoo veel in het oog loopend, als in de dagen der O. Indische Compagnie. Koepang met zijne onderhoorigheden is scherp van het overige Timor onderscheiden, en de invloed, dien het Gouvernement buiten dat gebied op de bevolking oefent, is uiterst gering. Van die vermenging en versmelting der Europesche kolonisten met de inlandsche bevolking, die de Portugesche vestiging onderscheidt, vindt men hier naauwelijks eenig spoor. Koepang is door het langdurig verblijf der Nederlanders eene geheel Nederlandsch-Indische stad geworden, waar — zooals van de, ons van alle beschaafde natiën onderscheidende onverschilligheid omtrent onze taal te verwachten was — niet het Nederlandsch, maar het Maleisch, de gewone taal der zamenleving is. Rondom de hoofdplaats ligt een strook lands, die onder het regtstreeksch en onmiddellijk bestuur van den Resident van Koepang staat, en die door het Nederlandsch Gouvernement grootendeels met vreemde kolonisten is bevolkt. Daar buiten is schier alles nog even zuiver Timoreesch, als hadde zich de Hollandsche vlag nimmer op dit eiland vertoond.

Wij hebben gezien, dat Koepang, tijdens de komst onzer voorvaderen op Timor, een eigen Radja had, die de eerste werd onzer bondgenooten. Bij de verschillende overeenkomsten, die hij met de Compagnie sloot, stond hij haar niet slechts zijne hoofdstad, maar ook het grootste gedeelte van zijn gebied af. Op den vasten wal van Timor behield hij slechts eene kleine strook lands, die de zuid-westpunt des eilands vormt, en waarin het dorp Klaiba de voornaamste plaats is. Het voornaamste deel zijns rijks is het eiland Samauw, werwaarts hij met het meerendeel zijner onderdanen verhuisde, en waarop hij ook nu nog zijn verblijf houdt. Men schat het getal zijner onderdanen op hoogstens 3000 zielen. In weerwil dezer geringe magt, bekleedt de Radja van Koepang — want dien titel heeft hij steeds behouden — bij het Gouvernement, op grond der oude verbindtenissen,

steeds den eersten rang onder de bondgenooten. Hij wordt onder de belijders van het Hervormde Christendom geteld.

Het Gouvernements-gebied op Timor — want zoo kunnen wij in engeren zin de landstreek noemen, door den Radja van Koepang aan de Compagnie afgestaan —, bevat eene bevolking van ruim 7000 zielen, waarvan omstreeks de helft in de hoofdplaats woont, ongeveer 1200 de Hervormde Godsdienst belijden en nagenoeg een gelijk getal tot den slavenstand behoort. Het strekt zich langs het strand uit van Tandjong-Koeroes tot aan Bolk, eene Rottinesche volkplanting, die omstreeks het midden van Straat Samauw is gelegen. Het noordelijkst gedeelte wordt bespoeld door de baai van Bolerata, die eene veilige ankerplaats oplevert, waar men tegen alle winden behalven den noordwestenwind beschut is, en die door onkundige zeelieden wel eens voor de baai van Koepang is aangezien. Zij strekt zich uit tot aan Tandjong Silfiana, en wanneer men vandaar zuidwaarts de kust houdt tot aan Tandjong Pakoela, bereikt men de baai van Koepang, de aanzienlijkste des eilands, welke ter diepte van ongeveer vijf mijlen landwaarts indringt, en aan welker zuidzijde, niet ver van Tandjong Balmoetoeng, de hoofdplaats zelve is gelegen. Aan de landzijde is dit gebied begrensd door de distrikten Takai en Manobait, die nog tot de onderhoorigheden van Sonebait worden gerekend, voorts door Amabi, Amarassi en het geringe overschot van het Koepangsche rijk dat nog op Timor zelf is gelegen. In dit gebied zijn intusschen kleine stukken gronds ter bewoning afgestaan aan onderscheidene der naauwer met het Gouvernement verbonden Radja's, zooals die van Amabi, Amfoang, Taibenoe en Fonai, van welken de laatste oorspronkelijk evenzoo een vasal was van Koepang, als Taibenoe van Amfoang. Aan het vorstelijk huis van Sonebait behooren hier Oepoera en Bakenasi, ook Klein-Sonebait geheeten; en de jongere tak — de afstammelingen van Baki-Nisnoni — behield hier steeds zijne residentie, ofschoon de Lio-Rai, gelijk wij gezien hebben, in de laatste jaren, ten gevolge zijner oneenigheden met het Gouvernement, zijn verblijf veelal in de binnenlanden koos. Ook onderscheidene hoofden van Rotti, Savoe en Solor, hebben zich in het gebied van Koepang gevestigd, en houden het toezigt op de daar gevestigde, van dezelfde eilanden afkomstige vreemdelingen, wier getal wel op 4000 geschat

wordt, zoodat zij de groote helft der geheele bevolking uitmaken. De aldus in het Nederlandsch gebied wonende vorsten en hoofden belijden doorgaans het Christendom, zij zijn in hunne levenswijze veel beschaafder dan de vorsten, die zich te midden hunner onderdanen in de binnenlanden ophouden, bewonen vrij goede huizen, en gaan op de Europesche wijze, doorgaans in het zwart, gekleed. Welk denkbeeld wij ons van de mate hunner beschaving te vormen hebben, zal het best uit eenige weinige anecdotes blijken. De Heer Muller bragt in November 1828 een bezoek aan den Radja van Amabi, die een half uur van Koepang op eene kleine hoogte woont. Hij vond het huis omgeven met een vier voet hoogen muur van los op elkander gestapelde steenen, terwijl eene kleine opening in het midden van eene der zijden den toegang verleende tot het plein. Een weinig ter zijde van den ingang stond een dorre boom, op welks takken vijf menschenschedels prijkten, door het volk van Amabi in den oorlog tegen Amanoebang prijs gemaakt en aldus ten toon gesteld. De vorst ontving de bezoekers zeer deftig en in zijn uitgezochtsten dosch, bestaande uit een blaauwen met witte zijde geborduurden rok, een korte broek, wit zijden vest met lange panden, en daar tusschen een groote jabot, witte zijden kousen en schoenen met zilveren gespen, terwijl een groote opgetoomde hoed op een tafeltje naast hem lag. Zijne manieren beantwoordden aan zijn voorkomen; hij sprak op zachten toon en zeer afgepast, maar legde gedurende de gansche zamenkomst de grootste heuschheid en welwillendheid jegens zijne bezoekers aan den dag. De Heer Francis verzekert van denzelfden vorst, dat hij met veel bevalligheid een contredans wist te dansen.

Van de woning van den Radja van Amabi begaf zich de Heer Muller met zijn gezelschap naar die van den Radja van Fonai, waar bij de aankomst en het vertrek der reizigers een stukje geschut te hunner eere gelost werd. De vorst ontving zijne gasten in een sitsen, geel en groenachtig gekleurden kabaai met groote bloemen, en liet hun, daar het op den middag en zeer warm was, palmwijn ter verfrissching aanbieden. Vandaar begaven zij zich naar Bakanasi, waar zij de vervallen woning zagen van den jongeren tak van Sonebait. Het gezag werd hier toenmaals uitgeoefend door een Fettor, in naam van den nog onmondigen vorst, — een schrander jongeling, die te Koepang zijne opleiding genoot

onder het toezigt van den Heer Tielman, Secretaris van het Gouvernement. In de vorstelijke woning trokken twee kolossale doodkisten, met was digtgesmeerd en op twee lange tafels staande, de aandacht der reizigers; zij bevatt'en de lijken van den vorigen vorst en zijne echtgenoot, beiden reeds voor eenige jaren overleden, maar nog onbegraven gebleven bij gebrek der noodige gelden, om de begrafenis te bekostigen en de schulden te voldoen. Ten laatste begaf zich de Heer Muller met zijn gevolg ook naar de woning van den Radja van Taibenoe, — een groot, fraai huis op eene hoogte gelegen, tot welke men met een steenen trap opklom. De Radja kwam, deftig in het zwart gekleed, zijne gasten tot aan de deur te gemoet, en voerde met hen, onder inachtneming van zeer beleefde vormen, een even levendig als belangrijk gesprek.

De Engelsche reiziger Beete Jukes geeft geen minder vereerende getuigenis van de beleefde manieren van twee Timoresche Radja's, die hij bij den Heer Tielman ontmoette, terwijl hij een bezoek bij hem aflegde. Zij waren gekleed in gebloemde sits en werden ieder gevolgd door twee of drie dienaren, een van welke een zwaren staf droeg met gouden knop, waarop het Nederlandsch wapen gegraveerd was. Zij groetten elkander en den Heer Tielman met veel bevalligheid, en boden elkander stoelen aan met al de ceremonieuse beleefdheid van een Fransch edelman der oude school. Toen zij gezeten waren, plaatsten zich de stafdragers achter hunne stoelen, en hunne overige volgers zett'en zich op de hurken op den grond. "Ik was niet weinig verwonderd," zegt onze reiziger, "in dezen afgelegen hoek der wereld getuige te "zijn eener blijkbaar tot gewoonte geworden beleefdheid van "manieren, zoozeer in overeenstemming met de gebruiken, "die onze beschaafde zamenleving vordert."

De vrees dezer Timoresche hoofden om de regelen der étiquette te schenden, geeft echter soms aanleiding tot grappige tooneelen, waarvan de Heer Heymering het volgende staaltje verhaalt. De Radja van Koepang was bij zekere gelegenheid tot het bespreken eeniger zaken bij den Resident ontboden, en genoot de eer bij hem thee te drinken, in tegenwoordigheid van eenige andere gasten. Al de overigen hadden reeds lang, volgens het toenmalig gebruik, door het omkeeren van hun kopje te kennen gegeven, dat hun dorst bevredigd was, toen de Radja nog steeds met eene onbe-

grijpelijke volharding bleef drinken. De bedienden had dit lang verveeld, maar zij wisten niet hoe bitter de Radja onder de pijnlijke onzekerheid zuchtte, hoe hij zou te verstaan geven dat hij reeds meer dan verzadigd was. "Die drommelsche Radja!" dacht de meid, toen zij voor de twintigste maal hem zijn kopje aanbood; "die drommelsche meid!" dacht de Radja, "zal zij dan nimmer ophouden mij met dat kokend heete vocht te komen kwellen? Zeker wil mij de Resident op deze wijze zijn ongenoegen doen ondervinden." "Ach, mijn goede Heer Resident!" barstte hij eindelijk uit, "meent gij dat ik straf verdien, ik zal mij onderwerpen aan uw oordeel; maar houd op, bid ik u, mij op deze wijze te kwellen: ik kan niet meer drinken, of ik zal nog barsten van benaauwdheid!"

XXIX.

Alvorens ik dit opstel met eenige opmerkingen over den handel van Koepang besluit, wil ik thans nog een vlugtigen blik werpen op de artikelen, die het voor binnenlandsche consumtie en handel oplevert, of bij meerdere ontwikkeling zijner nijverheid zou kunnen opleveren. Van oudsher waren sandelhout en was schier de eenige waren, die het aan den buitenlandschen handel verschafte; maar men zou zich zeer vergissen indien men meende, dat Timor voor geene meerdere productie vatbaar was. De vruchtbaarheid van den grond wordt kwalijk beoordeeld, indien men dien afmeet naar de geringheid der voortbrengselen van den landbouw, en uit het oog verliest, dat de woeste en in gestadigen oorlog levende bevolking geen ploeg noch spade, ja zelfs geen patjol kent, en een puntigen stok om den grond op te krabben als eenig werktuig bij het bebouwen harer akkers gebruikt. De djagong (maïs) is het hoofdvoedsel der bevolking; zij is er van uitmuntende hoedanigheid en vormt aren, die eene lengte van 10 à 11 duimen hebben en naar evenredigheid dik zijn. De rijstkultuur is er zeer achterlijk, wat in sommige streken aan gebrek van water, maar toch vooral aan de omslagtige bewerking der rijstvelden, die een groot aantal slaven en buffels vordert, moet geweten

worden; men zaait er de rijst in modderige landen, die eerst door buffels betrapt worden, en schuift de korrels bij het oogsten met de bloote hand van den halm af. De op de natte velden gekweekte rijst behoort doorgaans tot de roode verscheidenheid, terwijl eenige zeer goede witte rijst, doch in geringe hoeveelheid, op de bergen gewonnen wordt. De omstreken van Dilly en Manatoetoe leveren fijne witte tarwe van uitmuntende hoedanigheid; aan de Zuidkust in Soeai, Waihali en Waiwiko wordt veel werk gemaakt van eene soort van grove gierst, die men te Koepang "djagong Rotti" noemt, en die in deze vruchtbare en waterrijke gewesten het hoofdvoedsel is, terwijl de fijne gierst, die ook op Timor voorkomt, als eene bijzondere lekkernij wordt beschouwd. Maar vooral opmerkelijk is op Timor de voortreffelijkheid en het welig voortkomen der groenten en aardvruchten. De aardappelen tieren hier even als in het gebergte op Java; van bataten en jams heeft men eene groote verscheidenheid; de uijen van Timor zijn alom in den Archipel bekend en beroemd; de kool uit het gebergte nabij Koepang overtreft die van Java verre; daarnevens verdienen knollen, radijs, spinage, salade, selderij, komkommers, pompoenen, knoflook, mostaardzaad, spaansche peper en andere moeskruiden en toespijzen onder de voortbrengselen genoemd te worden, die willig voortkomen of zich door goede hoedanigheid onderscheiden. Opmerkelijk is de groote verscheidenheid van erwten en boonen (katjang), die deels geliefde geregten opleveren, deels, te gelijk met wat kapok gestampt, eene soort van hars opleveren, die, rondom dunne stokjes gekneed, tot verlichting dient. Sommige der geurigste en fijnste vruchten van Java, zooals de doerian, mangoestan, ramboetan en doekoe ontbreken op Timor, maar de mangga-, djamboe-, papaja- en tamarinde-boomen, de pisang en velerlei soorten van oranjes en limoenen zijn er overvloedig en ook de nangka wordt hier en daar aangetroffen. De kokospalm, menigvuldig en welig langs de stranden, is in het binnenland zeldzaam; sago, deels van zeer goede, deels van mindere hoedanigheid, wordt door vier verschillende soorten van palmen opgeleverd, van welke geheele bosschen in Loeka, Viqueque, Cailaco, Dotte, Manoefai, Bibeluto en andere Portugesche distrikten voorkomen en ook in het Nederlandsch gedeelte niet ontbreken. Maar de gewigtigste der palmen voor de inboorlingen is de lontar: zijne noten,

die ten getale van drie aan elkander groeijen en, ofschoon veel kleiner, overeenkomst hebben met de kokosnoten, verschaffen hun een verfrisschend voedsel; het sap, dat uit den afgesneden bloemstengel getapt wordt, is hun geliefkoosde drank; de siroop, die van dat sap wordt bereid, eene gezochte lekkernij; maar dat alles is nog niets in vergelijking van het nut, dat de bladeren van dezen boom voor de Timorezen bezitten. Nagenoeg al het huisraad en de huiselijke geriefelijkheden dezer eilanders, matten, doozen, manden van allerlei vorm en grootte, sieradiën, ook hoeden en kleedingstukken, zijn van deze bladeren vervaardigd, en dikwijls heeft men daarbij gelegenheid, den goeden smaak en de vindingrijkheid der Timorezen te bewonderen.

Maar Timor is ook geenszins ongeschikt voor de teelt van produkten, die als meer bijzonder van waarde voor de Europesche markt beschouwd worden. De Oost-Indische Compagnie heeft er den aanplant van koffij op kleine schaal met goed gevolg beproefd; en nog levert Maubara eenige koffij op, waarvan de hoedanigheid zeer wordt geprezen. In hetzelfde rijkje en eenige aangrenzende Portugesche distrikten wordt eenige kaneel gekweekt, die, ofschoon achteloos behandeld, niet veel bij die van Java achterstaat. De katoenplant wast zeer welig op Timor en staat in nuttigheid voor den inboorling alleen bij den lontarpalm achter. De indigo-plant schiet er als onkruid uit den grond op, maar wordt door de inboorlingen verwaarloosd, daar zij slechts roode verwstoffen, zooals de benkoedoe, op prijs stellen. Ook het suikerriet groeit welig op Timor, en de tabak, door de inboorlingen voor eigen gebruik geteeld, vormt bladen van monsterachtige grootte, het beste bewijs van een bij uitnemendheid vetten en krachtigen grond. De Heer Brouwer gewaagt nog van een zeer fijne, witte en glanzige, zijdachtige stof, die gevonden wordt in het zaadhuis van een struik met houtachtigen stam, die eene hoogte van 8 à 10 voet en eene dikte van ¾ duim bereikt. Deze stam bevat onder de groene buitenbast sterke, witte vezels, waaruit de inboorlingen met de bloote hand een zeer stevig koord draaijen, geschikt tot vervaardiging van duurzame vischnetten. Deze plant, die zeker alle opmerkzaamheid verdient, spreidt hare ronde, witachtige, gevelouteerde bladeren en hare menigvuldige paarsche bloemen op de dorste en schraalste plaatsen, in het kustzand en in rotsspleten, ten toon.

Onder de soorten van timmerhout verdienen het ijzerhout, het tamarinde-hout, het kajoe-meirah of rose-wood der Engelschen vermelding. Djati-hout heeft men als proeve in de nabijheid van Koepang geplant en met zeer voldoenden uitslag. Het sandelhout van Timor loopt niet het minste gevaar van door het Nieuw-Hollandsche verdrongen te worden, daar het dit verre door zijn geur overtreft. Men vindt er zoowel de witte als gele soort, hoewel de eerste zeer zeldzaam is. Ofschoon thans het meeste sandelhout in de Belonesche landen, vooral in Bani-Bani, dat aan Waiwiko grenst, wordt ingezameld, verzekeren echter de kenners, dat het fijnste en geurigste in de eigenlijke Timoresche landen wast. Uit de zeer talrijke kajoe-poetih-boomen zou eene aanzienlijke hoeveelheid olie te trekken zijn; aan een boom, onder den naam van kajoe Timor bekend, worden geneeskrachtige eigenschappen toegekend, terwijl de inlanders ook onderscheidene schorsen kennen, die zij als specifieke middelen tegen verschillende kwalen beschouwen. Indien het met het oog op de voortbrenselen van het plantenrijk schijnen kon, dat de snoeren der Portugezen hier in de liefelijkste plaatsen zijn gevallen, moet men niet uit het oog verliezen, hoe zeer Nederlandsch Timor in de laatste jaren door oorlogen en veeten geteisterd is, en hoe ongunstig die gestadige onrust ongetwijfeld op de produktie en beschaving heeft gewerkt.

Onder de voortbrengselen van het dierenrijk nemen de uitmuntende paarden zonder twijfel den eersten rang in. Volgens de getuigenis van den Heer Brouwer zijn zij onwaardeerbaar bij het beklimmen van bergen en rotsen, maar moet men ze niet beoordeelen naar die, welke men te Koepang ziet, of, bij honderdtallen gekocht, door kustvaarders worden uitgevoerd; men moet ze door ondervinding leeren kennen op die plaatsen, waar zij, zooals in Loeka, Cailaco, Venilale, Bibico en vooral Lailea, met eenige meerdere zorg worden behandeld, om hunne voortreffelijke eigenschappen te leeren op prijs stellen. Naast het paard verdienen de buffel en het varken in aanmerking te komen, daar deze beide dieren — het beperkt gebruik van het eerste bij den landbouw daargelaten — niet slechts aan de inwoners vrij algemeen tot voedsel verstrekken, maar tevens geschikte voorwerpen zijn voor den ruilhandel met de Chinezen en andere bezoekers der kusten. Schapen en geiten, mede in

talrijke kudden voorhanden, kunnen ook slechts als voedingsmiddelen in aanmerking komen; de wol der schapen, ook van die, welke men ter proefneming uit Zuid-Australië heeft aangevoerd, blijft zoo kort, dat zij de moeite van het scheren niet loonen zou.

Over de was en de eetbare vogelnestjes heb ik elders gesproken; maar ik moet hier nog inzonderheid de aandacht vestigen op den rijkdom der zeeën rondom Timor, die slechts daarom minder in tel schijnt, dewijl de Timorezen en Rottinezen de slechtste zeelieden zijn die men zich kan voorstellen, en alle takken van visscherij geheel en al verwaarloozen, zoodat de inwoners van Koepang geheel van visch zouden verstoken zijn, indien er zich niet doorgaans een honderdtal Solorezen ophielden, die van tijd tot tijd worden afgewisseld en als roeijers en visschers onontbeerlijke diensten bewijzen. Voor de bevolking van Solor is in het algemeen de visscherij, maar vooral de walvischvangst, een voorname tak van bestaan [1]. Zij snijden het spek in stukken en droogen het in de zon als dingding, terwijl zij het uitdruipend vet opvangen om het als traan te nuttigen. Door deze zelfde eilanders wordt veel ambergrijs, hetzij in de ingewanden der visschen, hetzij op zee drijvende, gevonden en verzameld en tot hoogen prijs verkocht. Haaijen worden vooral om de vinnen, schildpadden om de karet gevangen. De tripang, die aan Timors koraalachtige stranden menigvuldig is, lokt jaarlijks een aantal Boeginesche vaartuigen herwaarts. Parelbanken worden op verschillende plaatsen langs de kusten van Rotti en Timor gevonden, ofschoon de opbrengst van niet veel belang is; terwijl de stranden eene voortreffelijke gelegenheid aanbieden tot het inzamelen van sponsen. Van den grooten overvloed van zout- en zoetwater-visschen, waarvan velen een uitstekend voedsel opleveren, heb ik reeds elders gewaagd.

Over den mineralen rijkdom van Timor is reeds zooveel gezegd, dat ik thans daarover zeer kort kan zijn. Koper is het hoofdprodukt, maar ook ijzerertsen van verschillende soort zijn in overvloed voorhanden. De goud-inzameling heeft vroeger geene gunstige resultaten opgeleverd, en men schroomt

[1] De wijze, waarop zij de walvisschen vangen, is beschreven in het T. v. N. I., 1849, II, bl. 66, 67.

daarom op nieuwe proefnemingen aan te dringen: zeker is het intusschen, dat in de Portugesche bezittingen in de latere jaren goudaderen ontdekt zijn, en inzonderheid in Bibiluto een groot deel der bevolking in de inzameling van goud haar bestaan vindt, ofschoon zij zich daarbij slechts van een puntigen stok, om de aarde om te woelen, bedient. Steenkolen, bitumen, naphta, aardolie, zwavel, klipzout, slijpsteenen en toetssteen zijn in verschillende gedeelten van het Portugeesch gebied ontdekt, en niemand kan bepalen, wat niet al bij meerdere bekendheid ook nog in het Nederlandsch gedeelte kan gevonden worden. De bekende bewering, dat het water in de omstreken van Atapoepoe met arsenicum bezwangerd en daardoor hoogstschadelijk voor de gezondheid is, wordt ook door den Heer Brouwer bevestigd.

Na deze vlugtige opsomming van de voornaamste produkten, welke op Timor inheemsch zijn of, blijkens genomene proeven, er alle kans hebben van te slagen, is het klaar, dat eene betere toekomst voor dit eiland niet enkel van de ontginning der mijnen is te wachten; maar dat het ook voor land- en tuinbouw, veeteelt en visscherij een uitgestrekt veld van werkzaamheid opent, en de vestiging van een enkelen tak van nijverheid de ontwikkeling van een aantal andere kan ten gevolge hebben.

XXX.

Koepang is ongetwijfeld de voornaamste en gunstigst gelegen handelsplaats van Timor. De reede is intusschen in den West-moeson lang niet veilig, uithoofde der winden die dan met veel geweld de zeeweringen komen beuken, waarbij komt, dat de schepen te digt onder den wal moeten ankeren. Als een gevolg hiervan staat de handel in dit saizoen schier geheel en al stil. Had men Soelamoe, aan de noordzijde der baai, tot de plaats van ons établissement gekozen, men zou deze zwarigheid vermeden hebben. Hier vormen de eilandjes Poelo Boerong en Poelo Tikoes eene kom, waarin verscheidene schepen, op slechts een half kwartier van den wal, in drie tot zes vademen water, veilig tegen alle winden kunnen ankeren.

Het gezigt, dat de stad van de reede af oplevert, is ongemeen schilderachtig en bekoorlijk. De huizen, omtrent 300 in getal, zijn wel meerendeels in de vallei, maar toch ook ten deele tegen de helling der omringende hoogten gebouwd; zij zijn doorgaans wit gepleisterd en gedeeltelijk met pannen, doch grootendeels slechts met bladeren gedekt. Groene hagen, die de terrassen omgeven, grootbladerige pisang- en palmboomen, en hier en daar steile en naakte klippen, vertoonen zich daartusschen. Doch men ondervindt, in weerwil der in de laatste jaren aangebragte verbeteringen, eene pijnlijke teleurstelling, wanneer men, de stad binnengetreden, grootendeels slechts armelijke woningen bespeurt, die in onregelmatige smalle straten of langs de rivier, die niet veel meer dan een kreek mag heeten, verspreid liggen. Enkele huizen langs het strand maken hierop, wel is waar, eene gunstige uitzondering; maar gemakkelijk overtuigt men zich, dat de welvaart hier geenszins haren troon heeft opgeslagen. Het fort Concordia, door omstreeks een 40tal Amboinesche of Javaansche soldaten, onder bevel van een Luitenant bezet, strekt door zijn vervallen toestand geenszins om dezen indruk te verbeteren.

En echter biedt Koepang als handelsplaats groote voordeelen aan, die billijke verwondering wekken, dat hier geene Europesche huizen gevestigd zijn. In 1821 zette de Heer Béchade, een Franschman, zich te Koepang neder, en dreef er een zeer voordeeligen handel, vooral in paarden en vee, met Mauritius; daarenboven werd hem de behartiging der belangen van de Nederlandsche Handel-Maatschappij opgedragen, waardoor hij als handelaar een vrij groot aanzien verkreeg. Met zijn vertrek, omstreeks 1830, verloor Koepang zijn eenigen koopman, die eenige kunde bezat en over een eenigzins ruim kapitaal kon beschikken, — een groot verlies voor eene plaats, waar de handel nog zoozeer in zijne kindschheid verkeerde.

Het belang der haven van Koepang valt vooral in het oog, wanneer wij denken aan de nabijheid van Australië en de verbazende ontwikkeling, die dat onmetelijk gebied in de laatste jaren met reuzenschreden te gemoet gaat. Vooral voor het verkeer met West-Australië is Koepang voortreffelijk gelegen, en de schepen, die vandaar naar Britsch-Indië varen, kunnen, naar het oordeel van bevoegden, geene betere plaats aandoen, om zich van water en

ververschingen te voorzien. Hetzelfde geldt van de Engelsche en vooral Amerikaansche walvischvaarders, waarvan de kusten van Timor wemelen. Volkomen begrijp ik, hoe pijnlijk het den Heer Brouwer moest aandoen, toen hij langs de noordkust talrijke scholen van deze zeemonsters bespeurde, op welke een aantal vaartuigen jagt maakte, zonder dat hij daaronder een enkel met de Nederlandsche vlag mogt ontwaren; maar niet minder pijnlijk is het te vernemen, dat deze schepen zich meestal, met voorbijgang van Koepang, door middel van een doorgaans zeer voordeeligen ruilhandel langs de kusten, van hunne mondbehoeften voorzien.

De voornaamste en schier eenige artikelen van uitvoer zijn: sandelhout, was en paarden. De beide eerste artikelen worden, nevens eene geringe hoeveelheid tripang, karet en vogelnesten, opgekocht door de Chinezen, waarvan er omstreeks 500 te Koepang gevestigd zijn, alsmede door enkele burgers der stad, die echter door hun gering kapitaal en hunne mindere industrie met hunne mededingers niet kunnen wedijveren. De meest gewilde vreemde waren zijn: sterke dranken, grove lijnwaden, gekleurde hoofddoeken van Europeesch maaksel, kralen van allerlei soort en grootte, Javaansch blik- en koperwerk, kap- en boslemmer messen, en boven alles vuurwapens en buskruid. De handel met de inlandsche bevolking geschiedt nog geheel door ruiling, en daar er geen vaste maatstaf is voor de waarde der goederen, wordt de prijs alleen door de tijdelijke begeerte naar haar bezit bij den kooper bepaald. De winsten der handelaars, in hun verkeer met de Timorezen, zijn daarom moeijelijk na te gaan en somtijds zeker buiten alle evenredigheid groot. Eene schatting van inlandsche of vreemde waren naar geldswaarde is in Nederlandsch Timor, buiten Koepang, nog schier onbekend, en de muntstukken worden door de inboorlingen schier alleen gebezigd, om ze als sieraden te dragen of daartoe te versmelten. De Chinezen van Koepang — zoowel als die te Dilly en Batoe-Gedeh — hebben overal in de binnenlanden, vaak zelfs door huwelijksverbindtenissen, betrekkingen aangeknoopt. Met hunne waren op paarden geladen, reizen zij de verschillende dorpen rond, van de eene plaats naar de andere trekkende, en brengen telkens de ingeruilde produkten naar de naastbij zijnde zeehaven. Bij dien handel zit niet altijd de strengste eerlijk-

heid voor; integendeel zijn bedriegerijen en kwade praktijken daarbij maar al te zeer aan de orde, en het Gouvernement zou welligt aan de hoofden van Timor eene goede dienst bewijzen, indien het hun, in plaats der gewone geschenken van kajins en sarongs, bij gelegenheid een goede balans met schalen vereerde, gelijk die weleer aan den Lio-Rai van Waiwiko-Waihali en aan den Radja van Fialarang geschonken zijn. In Maart en September vertrekken kleine vaartuigen van Koepang naar de onderscheidene havens van Timor en de naburige eilanden, waar zij de door de landreizigers verzamelde goederen innemen, om in den loop van April of Mei, October of November, beladen te Koepang terug te keeren.

Op deze wijze wordt Koepang, voor de Nederlandsche helft des eilands, de stapelplaats der voornaamste handelsartikelen; dit is eene zeer gunstige omstandigheid, en het komt er slechts op aan de productie en het vervoer naar de hoofdplaats op alle wijzen aan te moedigen, opdat vreemde handelaren worden uitgelokt, zich hier van deze waren te komen voorzien. Hierbij moet gezorgd worden voor de meest mogelijke uitbreiding der teelt van alles, wat tot proviandering en verversching der vreemde schepen dienen kan. Maar behalve het gemis van kapitaal en kennis, behalve de achterlijkheid van Timors productie, staat nog altijd aan de ontwikkeling van den handel van Koepang een groote zwarigheid in den weg. Misschien is er naauwelijks eenige andere plaats in den Archipel, voor welke het nu nog zoozeer wenschelijk is te achten, dat zij ten spoedigste tot eene vrijhaven worde verklaard. Wèl heeft de Indische regering, bij besluit van 25 September 1836, den handel van Timor meerdere vrijheid gegeven, door de bepaling, dat, met intrekking aller daarmede strijdige verordeningen, voortaan aan alle vaartuigen, zonder onderscheid, mits van Nederlandsch-Indische zeebrieven of jaarpassen voorzien, vergund zou zijn om in de onderscheidene havens van Timor handel te drijven [1]; maar ten voordeele van Koepang kon deze maatregel niets uitwerken, zoolang het door de heffing der regten gedrukt bleef. Dit zal blijken uit het volgend uittreksel, aan eene der nota's van den Heer Brouwer ontleend.

[1] S. Muller, bl. 247.

"Op twee plaatsen doet het Gouvernement regten van in- "en uitvoer heffen, te Koepang en te Atapoepoe. Koepang "is van het overige Timor zoodanig gescheiden, dat de in- "lander er zich zeker niet veel om bekreunt, wat het Gou- "vernement voor deze plaats bepaalt; maar voor den handel "van Koepang zelven is het doodelijk. Wat in de overige "plaatsen van Timor vrij inkomt, komt over Koepang niet "dan tegen betaling der inkomende regten. Om deze te "ontduiken, gaan regelmatig met den Oost-moeson eenige "Chinezen van Koepang naar Amfoang, waar zij bij eene "ankerplaats eenige huizen gebouwd hebben: zij ontvangen "daar uit Makasser en Singapoera hunne waren vrij en de "schatkist ontvangt er niets voor. Van die plaatsen uit "varen zij nu het eiland, tot zelfs de Zuidkust, rond. Op "elke plaats wonen een of meer Chinezen; zoo niet, dan be- "geven in den Oost-moeson zich eenigen derwaarts. De- "zen koopen nu het noodige voor het binnenland in. An- "dere behoeften worden op gelijke wijze door de walvisch- "vaarders aangebragt. De schatkist ontvangt dus ook daarvan "niets, en de heffing der regten heeft bijna geen ander "gevolg, dan dat zij den handel van Koepang doet ver- "loopen.

"Over het overige van het eiland, zoover dat het Ne- "derlandsch gezag erkent, heft het Gouvernement nergens "eenige regten dan te Atapoepoe; want daar alleen is een "posthouder of zoogenaamde kommandant. De vertegen- "woordiging van het Nederlandsch gezag heeft dus als "eerste en schier eenig gevolg, dat de handel wordt belem- "merd. Moet dit niet den inlander tegen het Gouverne- "ment innemen? Moet dit hem niet doen schrikken van "er mede in aanraking te komen? Zou niet één van bei- "den dringend noodzakelijk zijn, óf nergens óf overal regten "te doen heffen? Zal het anders mogelijk zijn, in een land "met zoovele baaijen en ankerplaatsen, de smokkelarij te "keeren, gezwegen nog van den invoer over Portugeesch "gebied van alles, wat daar lager regten betaalt? Of "zal men de verhuizing der kooplieden, d. i. de ver- "plaatsing van den handel, kunnen verhinderen? Wil men "een bewijs? Eerst sedert korten tijd is de invoer van ge- "weren en kruid geoorloofd: waar komen de duizenden ge- "weren van daan, die men alom op Timor aantreft?"

De argumenten hier bijgebragt, zijn, dunkt mij, volkomen

voldoende, om iederen onbevooroordeelde te overtuigen van de wenschelijkheid, dat Atapoepoe, maar vooral Koepang, van het bezwaar der regten worde ontheven. 't Is daarom dat ik in het verslag nopens het onderzoek van het Traktaat met Portugal door de Tweede Kamer, met groot genoegen de volgende zinsneden heb gelezen, die ik hoop dat geene pia vota zullen blijven. "Tevens meenden enkele le-"den, met het oog op de omstandigheid, dat de andere ha-"vens dezer bezittingen openstaan, zoowel voor de inland-"sche schepen, die op deze eilanden handel drijven, als voor "de Amerikaansche walvischvaarders, die deze en de Mo-"luksche havens ter proviandering aandoen, in overweging "te moeten geven, of het niet doelmatig ware ook Koepang "tot vrijhaven te verklaren. Het verlies aan inkomende "regten, dat van dien maatregel het gevolg zal wezen, kan "niet van dat belang worden geacht, om deze vrijverklaring "als onraadzaam te beschouwen."

Timor bezit de voordeelen van eene gunstige ligging, een vruchtbaren bodem en een rijkdom van veelsoortige voortbrengselen, die, bij ontwikkeling zijner nijverheid, van groot belang kunnen worden voor de Europesche zoowel als voor de inlandsche markten. Dat Koepang, zoo het tot een vrijhaven werd verklaard, zoo nijvere ingezetenen derwaarts werden gelokt, zoo de teelt van kippen, varkens, groenten, aardvruchten, voor welke alle het land uitnemend geschikt is, ijverig werd bevorderd, zoo daardoor de scheepvaart werd aangelokt om zich hier te komen ververschen, eerlang eene bloeijende handelsplaats zou kunnen worden, is, dunkt mij, gemakkelijk in te zien. Maar het meest van alles zou dit kunnen bevorderd worden door de ontginning der kopermijnen, den hoeksteen van Timors toekomstige welvaart. Door het bezit van een artikel, dat zelfs den groothandel zou lokken en de vestiging van aanzienlijke handelshuizen ten gevolge hebben, zou deze bezitting spoedig geheel van gedaante veranderen. Hopen wij voor de eer en bloei van Nederland en zijne koloniën, dat eene zaak van zoo veruitziende en zooveel goeds belovende gevolgen niet, met het ongelukkig afsterven van den Heer Brouwer, mede den doodslaap moge zijn ingesluimerd!

INHOUD.

Inleiding .... bl. 1.

I. Onderhoorigheden der Residentie Timor .... " 3.

II. Ligging en klimaat van Timor .... " 8.

III. Geologische gesteldheid .... " 12.

IV. Flora en Fauna .... " 18.

V. Bevolking en hare stammen .... " 23.

VI. Regering, Godsdienst, Oorlogen .... " 26.

VII. Kleeding, Wapenen, Woningen, Huisraad .... " 33.

VIII. Huwelijken, Geboorten, Begrafenissen, Feesten .... " 38.

IX. Overleveringen omtrent de vroegste Geschiedenis .... " 46.

X. Komst der Portugezen en Hollanders .... " 52.

XI. Oorsprong van het bestuur der zwarte Portugezen .... " 56.

XII. Worsteling tusschen de Hollanders en Portugezen .... " 59.

XIII. Slag van Penfoeïk .... " 64.

XIV. Zegepraal der O. I. Comp. Zending van Paravicini .... " 67.

XV. Verrigtingen en dood van von Pluskow .... " 74.

XVI. Verval van het gezag der O. I. Comp. op Timor .... " 77.

XVII. Koepang door de Engelschen aangevallen en bezet .... " 82.

XVIII. Engelsch tusschenbestuur .... " 85.

XIX. Geschillen met de Portugezen na 't herstel van 't Ned. gezag. " 88.

XX. Moeijelijkheden met Amanoebang en Sonebait .... " 92.

XXI. Verdiensten van Hazaart. Onderzoekingen van Muller en Macklot. " 95.

XXII. Korte geschiedenis der missie op Timor..................bl. 105.

XXIII. Bestuur van Spanoghe, Gronovius, Sluyter en van Lynden...〃 109.

XXIV. Onderzoek naar de koperaderen op Timor door von Sommer..〃 114.

XXV. Aanmerkingen over de ontginning der kopermijnen........〃 121.

XXVI. Beslechting der geschillen met Portugal door een traktaat.〃 127.

XXVII. Aard van het Portugeesch bestuur te Dilly..............〃 134.

XXVIII. Aard van het Nederlandsch bestuur te Koepang..........〃 139.

XXIX. Voortbrengselen van Timor voor handel en nijverheid.....〃 143.

XXX. Handel van Koepang..................................〃 148.

